

**UNIVERZITET
U NOVOM PAZARU**

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 13, Broj 23

Novi Pazar, novembar 2025. godine

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor

Redakcija: **Ergin Hakić**, glavni i odgovorni urednik
Aleksandar B. Ivanović, zamenik glavnog i odgovornog urednika
Kimeta Hamidović, tehnički urednik

Uređivački odbor: **Velimir Rakočević**, Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore, Montenegro
Miodrag Simović, Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosnia and Hercegovina
Nevzet Veladžić, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću, Bosnia and Hercegovina
Hajdú József, Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet
Lars Petter Soltvedt, University College of Southeast Norway, Norway
Dragan Jovašević, Pravni fakultet, Univerziteta u Nišu, Serbia
Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte, Hungary
Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte, Hungary
Samra Dečković, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia
Ferid Bulić, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia

Izdavački savjet: **Danijela Despotović**, Pravni fakultet, Slobomir P Univerzitet, Doboj, Bosnia and Hercegovina
Mile Matijević Fakultet Pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka, Bosnia and Hercegovina
Rejhan R. Kurtović, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia
Suad Hamzabegović, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću, Bosnia and Hercegovina
Zlate Dimovski, Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“, North Macedonia
Muamer Nicević, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia
Ljubinko Mitrović, Panevropski univerzitet Apeiron u Banja Luci, Bosnia and Hercegovina
Petar Vejić, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Croatia
Dragan Mitrović, Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici, Bosnia and Hercegovina

Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe,
Univerziteta Privredna akademija Novi Sad, Serbia
Maida Bećirović Alić, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia
Hana Korać, Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u
Travniku, Bosnia and Hercegovina
Vasko Stemeovski, Međunarodni Slavjanski Univerzitet
„Gavrilo Romanovich Derzhavin“, Sveti Nikole, North
Macedonia
Ljiljana Dapčević-Marković, Univerzitet u Novom Pazaru,
Serbia
Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu, North
Macedonia
Laura Maria Stănilă, Pravni fakultet, Zapadni Univerzitet u
Temišvaru, Hungary
Gál István László, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju,
Hungary
Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju, Hungary
Suad Bećirović, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia
Drinóczi Tímea, Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet,
Hungary
Vladimir Simović, Fakultet za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog Univerziteta u Banjoj Luci, Bosnia and
Hercegovina
Marina Simović, Fakultetu pravnih nauka Univerziteta
„Apeiron” u Banjoj Luci, Bosnia and Hercegovina
Jasmina Nikšić, Univerzitet u Novom Pazaru, Serbia

Lektor: **Ilma Lotinac**, Univerzitet u Novom Pazaru

Korice: **Denis Kučević**, Univerzitet u Novom Pazaru

Tiraž: 100 primjeraka

Štampa: GrafiColor, Kraljevo

Termin izlazaka: Godišnje

ISSN: 2334-8100

e- ISSN: 2560-4813

Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru

Ul. Dimitrija Tucovića 65
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 316 634
E-mail: pravo@uninp.edu.rs

Sajt časopisa: <https://publikacije.uninp.edu.rs/index.php/pt>

Bibliografska baza:

- Repozitorijum NBS
- Kobson - Spisak časopisa iz Srbije dostupnih u elektronskoj formi
- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2019.
- M54 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2020.
- M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2021.
- M53 lista Ministarstva Prosvete Republike Srbije za 2022.
- M53 lista Ministarstva NITRA za 2023.
- M53 lista Ministarstva NITRA za 2024.

PRAVNE TEME
Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

UVODNA REČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,

Pred nama je 23. broj časopisa „Pravne teme“, koji sadrži šest radova autora iz različitih oblasti pravnih nauka – od ustavnog i upravnog prava, preko građanskog i krivičnog prava, pa sve do međunarodnog i porodičnog prava. Svaki od ovih radova pruža stručan i analitičan uvid u savremene pravne tokove i izazove sa kojima se suočava savremeno društvo.

Glavna odrednica naše uređivačke politike i dalje ostaje visok kvalitet i naučna utemeljenost objavljenih radova. Nastojimo da časopis bude platforma koja povezuje teoriju i praksu, akademsku zajednicu i institucije, i time doprinosi razvoju pravne misli i unapređenju naučno-istraživačkog rada u oblasti prava.

Časopis „Pravne teme“ pridaje poseban značaj afirmaciji pravnih nauka na prostoru jugoistočnog Balkana, ali i teži njihovoj daljoj međunarodnoj prepoznatljivosti. Naš dugoročni cilj je internacionalizacija časopisa – kroz povezivanje sa autorima, recenzentima i institucijama iz inostranstva, kao i kroz objavljivanje radova koji reflektuju globalne pravne tendencije.

U ovom broju posebno ističemo doprinos mladih istraživača – asistenata i studenata postdiplomskih studija, čiji radovi potvrđuju kontinuitet i vitalnost pravne nauke u regionu. Verujemo da će objavljeni radovi biti korisni i inspirativni kako akademskoj zajednici, tako i praktičarima prava.

Iskreno se nadamo da će i ovaj broj časopisa zadržati pažnju i poverenje naših čitalaca, te doprineti razmeni ideja i unapređenju naučne misli u pravnim naukama.

S poštovanjem,
Prof. dr Ergin Hakić

Novi Pazar, 29.10. 2025. godine

Sadržaj / Contents

PROFESIONALNI STANDARDI I ETIČKI KODEKS DRŽAVNE REVIZIJE	1
Dalibor Krstić.....	1
Slavko Vukša.....	1
Ivan Milojević.....	1
Dejan Gojkov.....	1
PROFESSIONAL STANDARDS AND CODE OF ETHICS FOR STATE AUDIT	1
ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ALBANIJE	17
Miroslav Krkelić	17
Samra Dečković.....	17
HATE CRIME IN THE LEGISLATION OF ALBANIA	17
POSTUPAK ZA DAVANJE DOZVOLE ZA SKLAPANJE BRAKA MALOLETNIH LICA U REPUBLICI SRBIJI	26
Jelena Rakić.....	26
JUDICAL PROCEDURE FOR GRANTING CONSENT TO THE MARRIAGE OF MINORS IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....	26
PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U BRAKU – ISTORIJSKO- UPOREDNI PRIKAZ	38
Jasmina Nikšić.....	38
Amina Crnovršanin	38
LEGAL POSITION OF WOMEN IN MARRIAGE – HISTORICAL AND COMPARATIVE VIEW	38
PRAVNI STATUS EVROPSKE UNIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA EVROPSKU KOMISIJU.....	52
Latif Šaćić	52
Ševal Kadrija Pupe	52
LEGAL STATUS OF THE EUROPEAN UNION WITH SPECIAL REFERENCE TO THE EUROPEAN COMMISSION.....	52
ELEMENTI USTAVNOSTI U RIMSKOJ REPUBLICI (509. G. P.N.E. – 27. G. P.N.E.).....	62
Nedim Haznadarević.....	62
CONSTITUTIONAL ELEMENTS OF THE ROMAN REPUBLIC (509 BC – 27 BC)	62
SPISAK RECENZENATA ČASOPISA PRAVNE TEME	74

LIST OF RECONCILIANTS OF THE JOURNAL LEGAL TOPICS.....	74
TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA.....	75

NAUČNI ČLANCI

SCIENTIFIC ARTICLES

PROFESIONALNI STANDARDI I ETIČKI KODEKS DRŽAVNE REVIZIJE

Dalibor Krstić

Visoka škola za menadžment i ekonomiju

Kragujevac, Srbija

dal.krstic@gmail.com, ORCID: [0000-0003-2286-112X](https://orcid.org/0000-0003-2286-112X)

Slavko Vukša

Univerzitet za poslovne studije

Banja Luka, Bosna i Hercegovina

slavkovuksa@gmail.com, ORCID: [0000-0003-3799-4363](https://orcid.org/0000-0003-3799-4363)

Ivan Milojević

Ministarstvo odbrane Republike Srbije

drimilojevic@gmail.com, ORCID: [0000-0003-3653-3477](https://orcid.org/0000-0003-3653-3477)

Dejan Gojkov

Univerzitet za poslovne studije

Banja Luka, Bosna i Hercegovina

dejangojkov3@gmail.com

Apstrakt

Usled nužnog postojanja različitih vrsta revizije razvila se i državna revizija, pa se otuda u stručnoj i naučnoj literaturi javlja veći broj definicija za nju. U Republici Srbiji revizija je definisana zakonskim aktima čime je usmerena i sama njena aktivnost na reviziju javnih rashoda, javnih preduzeća i budžetskih institucija, odnosno reviziju finansijskih izveštaja javnih preduzeća i ustanova. Postoji konsenzus između domaćih i stranih autora oko postojanja više vrsta revizije. Oni su saglasni, da postoji više podela revizije, zavisno od kriterijuma klasifikacije. Ovim radom su obuhvaćene specifičnosti državne revizije na bazi normativne regulative Međunarodnih revizorskih standarda, kao i etički standardi kojih je potrebno da se pridržavaju državni revizori.

Ključne reči: državna revizija, standardi, kvalitet, etički kodeks.

PROFESSIONAL STANDARDS AND CODE OF ETHICS FOR STATE AUDIT

Abstract

Due to the necessary existence of different types of audit, the state audit has also developed, which is why there are a large number of definitions for it in the professional and scientific literature. In the Republic of Serbia, audit is defined by legal acts, which directs its activity to the audit of public expenditures, public companies and budgetary institutions, that is, the

Ovaj članak je članak otvorenog pristupa distribuiran pod uslovima licence Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

audit of financial reports of public companies and institutions. There is a consensus among domestic and foreign authors about the existence of several types of revision. They agree that there are several divisions of the audit, depending on the classification criteria. This paper covers the specifics of the state audit based on the normative regulation of the International Auditing Standards, as well as the ethical standards that state auditors need to adhere to.

Keywords: state audit, standards, quality, code of ethics.

UVOD

Globalno tržišno poslovanje i koncentracija kapitala uslovile su nužnost primene jedinstvene metodologije u prikazivanju rezultata poslovanja, kako u privatnom tako i u javnom sektoru. S tim u vezi javila se potreba da se na globalnom planu standardizuju i ustroje procedure i načini prikazivanja informacija o stanju i uspešnosti poslovanja entiteta javnog sektora. U skladu sa tim na drugoj strani nužno je bilo uspostaviti modalitete davanja mišljenja na ispravnost ovako prikazanih izveštaja tako da su nastali i standardi u domenu revizije javnog sektora i etički standardi.

Metodološki gledano u radu se korišćenjem uporedno-pravne i deskriptivne metode prikazuju elementi međunarodnih standarda državne revizije i etike s ciljem sagledavanja dometa ovih standarda i kontinuirane potrebe za njihovom nadgradnjom.

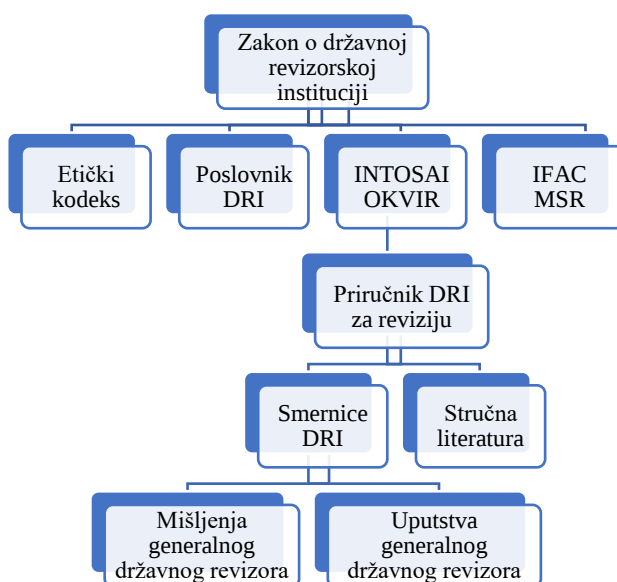
Sve češće promene u poslovanju, pojava novih načina plaćanja, prometa novca i kapitala nije zaobišla ni javni sektor, uslovljavajući potrebu da se ovakvi načini poslovnih promena prikazuju u poslovnim izveštajima, čime se stvara podloga za upotpunjavanje i nadgradnju do sada donetih standarda i procedura na globalnom planu.

Početak standardizacije u domenu državne revizije vezuje se za Limsku deklaraciju koja daje utemeljenje dobre prakse revizije u domenu javnog sektora. Da bi se kasnije razvio čitav niz organizacija i standarda, čime se nastojalo usmeriti poslovanje i finansijsko izveštavanje pre svega zemalja u tranziciji, a naravno i država sa krupnom kapitalističkom proizvodnjom (Sakan, 2022).

POLOŽAJ I ULOGA NORMATIVNOG UREĐENJA DRŽAVNE REVIZIJE

Okruženje u kojem entiteti javnog sektora funkcionišu i iskazuju svoje poslovanje finansijskim izveštajima, podložno je stalnoj promeni, kao i prateći zakoni koje te oblasti regulišu. Ove promene moraju biti kontinuirano praćene od strane revizora. Ulogu spoljnog revizora u javnom sektoru obavljaju nacionalne revizorske institucije, kao i spoljni komercijalni revizori (Andrić, M., 2012). Obe revizije rade u istom okruženju, samo je razlika u pravnom osnovu, profesionalnim i proceduralnim postupcima revizije. Komercijalni revizori obavljaju reviziju na bazi Međunarodnih standarda revizije, kao i metodoloških upustava koja svaka revizorska firma „kreira za sebe“.

Suprotno tome, državni revizori funkcionišu u standardizovanim uslovima koji su podređeni zahtevima zakonodavne i izvršne vlasti (Čipek, K., Ljutić, I. B., 2021). Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (u daljem tekstu: Zakon) veoma detaljno određuje obim i revizorske procedure, kao i zakonska ovlašćenja državnog revizora i revidirane institucije i njenih predstavnika. Pored toga, državni revizori se u svom radu oslanjaju na međunarodne standarde revizije. Sva ova akta čine jednu celinu sa određenom hijerarhijskom vezom kako je prikazano na slici 1.

Slika 1

Zakonsko i normativno uređenje državne revizije

Pravne i stručne osnove za obavljanje državne revizije u Republici Srbiji određene su zakonskom i profesionalnom regulativom (Zakon o DRI, pravilnici, Poslovnik DRI, standardi, kodeksi, smernice, priručnici, mišljenja, uputstva i ostala akta).

MEĐUNARODNI STANDARDI DRŽAVNE REVIZIJE – INTOSAI STANDARDI

Tokom višedecenijskog iskustva u vršenju državne revizije, vrhovne revizorske institucije (VRI) su se susretale sa različitim problemima koji su u principu zajednički, što je dovelo do razvijanja okvira koji će biti prihvatljiv u svim zemljama. Na Kubi je 1953. godine osnovana Međunarodna organizacija vrhovnih revizorskih institucija (INTOSAI - The International Organization of Supreme Audit Institutions) koja danas funkcioniše kao nevladina organizacija sa posebnim konsultativnim statusom pri Ekonomskom i socijalnom savetu Ujedinjenih nacija (ECOSOC). INTOSAI je 1984. osnovala Komitet za standarde revizije, koji je

predložio INTOSAI standarde revizije 1987. godine, a koji su usvojeni na kongresu u Vašingtonu 1992. godine, a dopunjeni su 1995. godine na kongresu u Kairu.

Državna revizorska institucija Srbije je punopravna članica INTOSAI od novembra 2008. godine.

INTOSAI je podeljen na regionalnom principu zbog lakšeg rada kako je prikazano na sledećoj slici.

Slika 2

Regionalna organizacija INTOSAI

U Agendi za održivi razvoj 2030, koju su usvojile sve države članice Ujedinjenih nacija 2015. godine, a koje sadrže zajednički plan za mir i prosperitet za Ljude i planetu, sada i u budućnosti, INTOSAI ima važnu ulogu za realizaciju cilja broj 16: Mir, pravda i jake institucije.

INTOSAI standardi (ISSAI - The International Standards of Supreme Audit Institutions) predstavljaju „autoritativna saopštenja“ kojima se daju uputstva o osnovnim principima profesionalnog i ličnog ponašanja koje revizor treba da primeni pri planiranju, izvršenju i izveštavanju. Oni predstavljaju zbirku prihvaćenih i primenljivih praksi u domenu eksterne revizije širom sveta.

INTOSAI standardi su podeljeni u četiri dela, i to:

- I. Osnovni postulati,
- II. Opšti standardi,
- III. Standardi izvođenja,
- IV. Standardi izveštavanja.

Tabela 1
INTOSAI standardi

Osnovni postulati			
Primenjivost sa standardima		Doslednost standarda	
Nepriistrasna ponuda		Interne kontrole	
Javna odgovornost		Pristup podacima	
Odgovornost menadžmenta		Područja revizije	
Objavljivanje standarda		Unapređenje tehnika revizije	
		Konflikt interesa	
Opšti standardi	Standardi izvođenja	Standardi izveštavanja	
Nezavisnost	Planiranje	Forma	Sadržaj
Osposobljenost	Supervizija i nadzor	Naslov	Kompletnost
Dužna pažnja	Interna kontrola	Datum	Predmet
Ostali opšti standardi	Usaglašenost sa zakonima i propisima	Potpis	Zakonska osnova
	Revizijski dokaz analiza izveštaja		Usklađenost s standardima
			Usklađenost sa zakonima i propisima
			Pravovremenost

Izvor: autorski pregled

Osnovni postulati državne revizije predstavljaju skup pravila i principa koji doprinose razvijanju revizorskih standarda, i koje koriste revizori u formiranju svojih mišljenja i izveštaja. Osnovni postulati standarda državne revizije su (Krasić, Žager, 2009):

- Vrhovna revizorska institucija (VRI) treba da razmotri usaglašenost sa INTOSAI standardima u svim oblastima koje smatra bitnim.
- Ona treba da iskoristi svoju vlastitu procenu različitih situacija koje mogu da nastanu tokom obavljanja revizije.
- Sa povećanjem interesovanja javnosti, kao i javnog sektora, porasla je potreba za javnom odgovornošću lica koja upravljaju javnim resursima. Upravo zato se javlja potreba za uspostavljanjem odgovornog procesa.

- Menadžment je odgovoran za ispravnost i primerenost forme i sadržine finansijskih izveštaja. Da bi se olakšao proces odgovornosti potrebno je razviti odgovarajući sistem javnog sektora koji počiva na informacijama, kontroli i izveštavanju.
- Striktna primena računovodstvenih standarda treba da omogući fer prezentaciju finansijskog položaja i rezultata poslovanja. Ovaj proces ima dva aktera: organ vlasti koji treba da donese prihvatljive računovodstvene standarde koji su prilagođeni potrebama države, i drugi je revidirani subjekt koji treba da ima specifične i merljive ciljeve.
- Zahvaljujući odgovarajućem sistemu interne kontrole rizik grešaka i potencijalnih neregularnosti biće sveden na minimum.
- Donošenjem i poštovanjem zakona treba da se olakša saradnja sa telima gde se obavlja revizija, odnosno da se omogući pristup svim potrebnim podacima kako bi revizor doneo sveobuhvatnu ocenu.
- Revizijske aktivnosti treba da budu u okviru ovlašćenja koje ima VRI.
- Obaveza VRI je da konstantno usavršava tehnike koje se koriste za revidiranje valjanosti mera uspeha.

Opšti standardi državne revizije utvrđuju kvalifikacije revizora i revizorskih institucija, njihovu nezavisnost, kompetentnost, dužnu pažnju i ostale opšte standarde (Andrić, 2012).

Prva stavka u delu opštih standarda govori o nezavisnosti i objektivnosti samog revizora kao i VRI, i smatra se ključnim preduslovom za uspešnu reviziju i verodostojnost izveštaja. Kada je reč o nezavisnosti, ona treba da bude trojaka, odnosno revizor i VRI treba da budu nezavisni od zakonodavne vlasti, izvršne vlasti i od revidiranog subjekta (Kurtović, Šaćić, 2022). Ovde je vrlo značajno pitanje odnosa sa zakonodavnom vlašću jer su oni jedni od glavnih korisnika usluga VRI, što prouzrokuje blisku povezanost VRI i parlamenta ili njegovih odbora i komisija. Tako ostvareni odnosi ne smeju da ugroze nezavisnost VRI, sa posebnim osvrtom na slobodu VRI da napravi plan i program sprovođenja revizije, i njenu samostalnost izbora predmeta revizije. Takođe, za očuvanje nezavisnosti institucije je od izuzetnog značaja da se onemogući vladi da vrši uticaj na VRI. Sa druge strane, određeni nivo saradnje između VRI i vlade mora da postoji, a naročito je ta saradnja poželjna u oblastima računovodstvenih standarda, politike i forme finansijskih izveštaja (Koziet, 2015).

Odnos koji VRI ima sa vladom je najosetljiviji u području obezbeđivanja finansijskih sredstava za funkcionisanje institucije (Vasić, 2022). Ovo je prouzrokovano time da se VRI finansira iz budžeta, a odluku o raspodeli sredstava donosi vlada uz pomoć nadležnog ministarstva. Ovaj problem je posebno izražen u zemljama gde je teška materijalna situacija. VRI ima obavezu da se trudi da obezbedi dovoljno sredstava za normalno funkcionisanje, a ako vlada pokuša da sredstva umanjí ili na drugi način opstruiše rad institucije, VRI je dužna da to navede u izveštaju koji dostavlja Parlamentu (Kostić, 2020).

Jedna od ključnih tački nezavisnosti VRI odnosi se na trajanje mandata državnih revizora. Ako bi izvršna vlast mogla da utiče na to, to bi direktno prouzrokovalo

snažan uticaj na nezavisnost institucije. Zato je preporuka da se u Zakonu propiše koji su to uslovi za opoziv sa funkcije, ili rok trajanja mandata (Leko, 2008).

Kompetentnosti (stručnost) odnosi se kako na samu instituciju tako i na direktnog izvršioca revizije, državnog revizora. Kada VRI vrši državnu reviziju mora da koristi najkvalitetniju metodologiju i praksu, i sebe mora da postavi u sistem javne odgovornosti. Revizor u svom timu treba da odabere stručan kadar sa odgovarajućim obrazovanjem i iskustvom. VRI i državni revizori pored poštovanja revizijskih standarda INTOSAI kao matične organizacije, i poštovanja nacionalnih ustava i zakona, moraju delovati i sa dužnom pažnjom (Stanković et al., 2018). Ovo se odnosi na specifikiranje, sakupljanje i ocenjivanje dokaza i u izveštavanju o nalazima, zaključcima i preporukama. Revizor treba da obrati dužnu pažnju, odnosno da bude posebno oprezan u slučajevima kada postoje slabosti u internoj kontroli, kada dokumentacija nije čuvana na adekvatan način ili ako postoje neuobičajene transakcije koje mogu navesti na određene nepravilnosti.

VRI treba da obrati dužnu pažnju pri uzimanju eksternih saradnika, mora da proveri njihovu kompetentnost za zadatke koji će im biti povereni. Saveti i mišljenja eksternih konsultanata ne oslobađaju VRI za izraženo mišljenje.

Ostali opšti standardi odnose se na usvojene politike i procedure VRI:

- Zaposleno osoblje treba da ima odgovarajuće kompetencije;
- Kontinuirana obuka zaposlenih u VRI, da bi se osposobili da svoje poslove obave delotvorno;
- Pravljenje dobrog rasporeda revizija i dovoljan broj revizora za te revizije;
- Ocena uspešnosti i delotvornosti internih standarda.

Standardi izvođenja ili standardi područja rada, koji imaju cilj da uspostave okvir i da propišu korake i postupke kojih revizor treba da se pridržava. Za njega su to pravila kojih treba da se pridržava tokom prikupljanja dokaza tokom postupka revizije (Leko, Leko, 2008).

Sastoji se iz šest zasebnih celina:

- Planiranje – revizor je dužan da isplanira reviziju u određenom vremenskom roku i u skladu sa principima 3E. VRI kada planira reviziju, treba da proceni koji su to entiteti koji su prioritetni, a zatim da za te entitete izradi detaljne planove revizije.
- Supervizija i pregled – revizijsko osoblje i njihov rad u svim fazama revizionog postupka, mora da bude kontrolisan, a dokumentacija proverena od strane iskusnijeg člana. Supervizija je značajna zbog povećanja nivoa sigurnosti ostvarenja ciljeva i da bi se kvalitet revizije održao na zadovoljavajućem nivou.
- Proučavanje i procena interne kontrole – kada revizor određuje opseg revizije, on treba da prouči i proceni pouzdanost interne kontrole (Milanović, 2022). U slučaju sprovođenja revizije, procena interne kontrole uglavnom se odnosi na zaštitu životne sredine i na obezbeđenje tačnosti i kompetentnosti računovodstvenih evidencija (Majstorović et al., 2020).
- Usaglašenost sa primenjivim zakonima i propisima – kada je reč o reviziji pravilnost treba uraditi testiranje usaglašenosti sa zakonskom regulativom.

Postupci revizora treba da obezbede razumno uverenje otkrivanja grešaka, kao i nezakonitost radnji koji mogu da imaju direktan uticaj na iznose sadržane u finansijskim izveštajima.

- Revizorski dokaz – revizor treba da priloži istinit i relevantan dokaz kako bi potkrepio svoju procenu i zaključak. Nalazi, zaključci i ocene revizora moraju da budu bazirani na dokazima koji su prikupljeni tokom testiranja. Tehnike kojima se revizori služe za prikupljanje dokaza su inspekcija, posmatranje, ispitivanje i konfirmacija. Traži se da dokaz bude merodavan, razuman i relevantan. Sve prikupljene dokaze revizor je dužan da propisno dokumentuje i obezbedi, a sadržaj i način njihovog odlaganja pokazuje stepen profesionalizma revizora (Krunic, 2023).
- Analiza finansijskih izveštaja je usmerena na utvrđivanje postojanja očekivanih povezanosti između različitih elemenata finansijskih izveštaja i identifikaciju neočekivanih veza ili trendova.

Standardi izveštavanja kojima se predviđa da nakon svake obavljene revizije, revizor ima dužnost da da svoje mišljenje u pisanom obliku ili u formi izveštaja, ali mora da vodi računa da to bude lako razumljivo i bez nejasnoća ili dvosmislenosti, a izveštaj treba da bude nezavisan, objektivan, fer i pre svega konstruktivan (Dabić, 2018).

Nakon obavljene revizije, revidiranom subjektu VRI treba da dostavi pisani izveštaj o oceni i rezultatima revizije. Tu se pre svega misli na mišljenje revizora i na druge primedbe u vezi sa finansijskim izveštajima.

Revizijske smernice su četvrti deo ISSAI okvira, profesionalnog okvira donetog od INTOSAI. Podela smernica je izvršena prema brojevima:

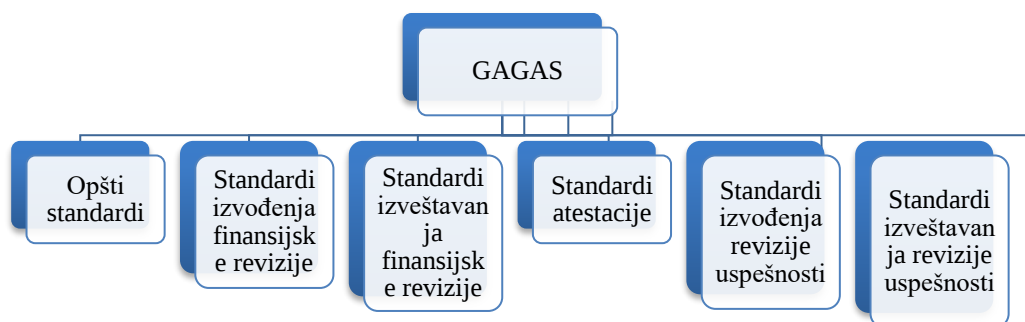
- ISSAI 1000 – 2999 : smernice finansijske revizije,
- ISSAI 3000 – 3999 : smernice revizije uspešnosti,
- ISSAI 4000 – 4999 : smernice revizije usaglašenosti,

ISSAI 5000 – 5999 : smernice za specifične predmete.

REGIONALNI STANDARDI DRŽAVNE REVIZIJE

Standardi revizije javnog sektora najpre su razvijeni i primenjeni u Americi, a opšteprihvaćeni standardi državne revizije u Americi su poznati i pod imenom „GAGAS“ ili „žuta knjiga“ i njih koriste državni revizori radi obezbeđivanja kompetentnosti, integriteta i objektivnosti u planiranju i obavljanju njihovog posla, tj. za reviziju i proveru državnih entiteta (Stanojević, 2016).

Postoje brojne uredbe i druga dokumenta koja pomažu revizoru da obavi reviziju u skladu sa GAGAS standardima

Slika 3

Hijerarhijski pregled GAGAS standarda

Opšti standardi se sastoje iz četiri različite grupe standarda:

- I. Standard nezavisnosti obuhvata nezavisnost VRI i samog revizora, koja je trojaka: lična nezavisnost, nezavisnost od okruženja i organizaciona nezavisnost.
- II. Standard profesionalnog mišljenja kaže da profesionalno mišljenje treba da bude prisutno i kada se planira ali i kada se vrši revizija, ali i nakon završene revizije kada se iskazuje mišljenje.
- III. Standard kompetentnosti traži da svi učesnici u reviziji moraju da budu kompetentni za posao koji obavljaju. To se odnosi na posedovanje tehničkih znanja i stručnosti, i na konstantno obrazovanje.
- IV. Standard kvalitativne kontrole i uveravanja obuhvata sve entitete javnog sektora kod kojih se vrši revizija, i obavezuje ih da uspostave kvalitetan sistem interne kontrole koji je u skladu sa GAGAS standardima.

Standardi izvođenja finansijske revizije su grupisani u dve celine:

1) Standardi izvođenja AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) :

- Rad revizora mora da bude kvalitetno isplaniran, čak i u slučaju kada postoji kvalitetna interna revizija u predmetnom subjektu;
- Osnov za dobar plan revizije jeste razumevanje interne kontrole jer to omogućuje da se odredi priroda, vreme i područje rada revizora;
- Pre započinjanja same revizije potrebno je uspostaviti kvalitetnu i dobru evidenciju nastalih događaja.

2) GAGAS dodatak:

- Revizorska komunikacija – slobodan protok informacija o prirodi, vremenu i obimu planiranog testiranja između revizorske kancelarije, individualnih revizora i revidiranog subjekta;

- Razmatranje rezultata prethodne revizije – obaveza revizora da razmotri rezultate prethodne revizije i da ih dovede u korelaciju sa revizijom koja se sada vrši;
- Otkrivanje materijalnih grešaka – revizor je obavezan da obezbedi jasno uverenje da su otkrivene materijalne greške posledica sklopljenih štetnih ugovora;
- Razvoj – ovde se podrazumeva razvoj revizorskih procedura koje trebaju da omoguće lakše otkrivanje materijalnih grešaka;
- Revizorska dokumentacija – dokumenti koji se odnose na planiranje, nadziranje i izveštavanje revidiranih procesa čine osnovu zaključivanja i davanja preporuke revizora.

Standardi izveštavanja finansijske revizije

1) AICPA standardi izveštavanja:

- Revizorski izveštaj treba da bude formulisan i prezentovan i u slučaju kada je finansijski izveštaj prezentovan u skladu sa opšteprihvaćenim standardima računovodstva;
- Revizorski izveštaj treba da prepozna situacije u kojima računovodstveni principi nisu primenjeni;
- Objavljene informacije u finansijskim izveštajima smatraju se razumljivim, osim ako revizor ne saopšti drugačije u svom izveštaju;
- U slučaju da se revizor ne slaže sa podacima u finansijskim izveštajima, njegova obaveza je da to obrazloži.

2) GAGAS dodatak standardima se sastoji iz šest delova:

- Izveštavanje u skladu sa GAGAS standardima – dužnost revizora je da u svom izveštaju naglasi da li je obavljena revizija u skladu sa GAGAS standardima;
- Izveštaj o internim kontrolama – mora da bude uključen u revizorski izveštaj;
- Izveštaj o nedostacima – dužnost revizora je da obavesti o nedostacima interne revizije, kao i o primećenim materijalnim greškama koje su posledica prevara ili zloupotreba;
- Privilegovane i poverljive informacije – ovakve informacije neće biti dostupne u izveštaju revizora, ali će biti objašnjena njihova priroda i zašto su izuzete iz izveštaja;
- Izdavanje i distribucija izveštaja – odnosi se na javnu dostupnost revizorskog izveštaja, pod uslovom da se vodi računa o poverljivim informacijama.

Standardi atestacije

1) AICPA opšti standardi i standardi izvođenja atestacija:

- Reviziju treba adekvatno planirati i ako postoje saradnici, treba ih kontrolisati;

- Treba prikupiti dovoljno dokaza da bi se obezbedila razumna osnova za zaključak koji će biti iznet u izveštaju.

2) GAGAS propisuje dodatne standarde koji se odnose na izvođenje atesta. Atestanti moraju da ispoštuju ove odluke:

- Revizorska komunikacija – protok informacija o prirodi i opsegu informacija između kancelarije koja vrši atestaciju, atestanata i jedinica kod kojih se atestacija vrši;
- Razmatranje rezultata prethodne revizije i atestacije – obaveza atestantima da još jednom razmotre rezultate prethodne atestacije i da ih dovedu u vezu sa atestacijom koja se sada vrši;
- Interne kontrole – ovo je dodatni standard i on obavezuje atestanta da napravi procedure koja omogućuje objektivnu atestaciju;
- Otkrivanje materijalnih grešaka – obaveza atestanta jeste da obezbedi dokaze za otkrivene materijalne greške i da su one posledica sklopljenih nepovoljnih ugovora ili korupcije;
- Razvoj – odnosi se na razvoj atestacionih procedura koje treba da omoguće lakše otkrivanje materijalnih grešaka;
- Dokumentacija – sastoji se iz tri dela (planiranje, nadzor i izveštavanje), a predstavlja osnov za zaključivanje i davanje ocena atestanta.

3) AICPA standardi izveštavanja počivaju na četiri standarda izveštavanja i oni se odnose na sve tipove atestacionog procesa:

- Izveštaj treba da identifikuje iskaze o kojima se izveštava i da navede karakter aranžmana;
- Izveštaj treba da ima zaključak atestanta, s tim da zaključak bude u skladu sa utvrđenim kriterijumima;
- U izveštaju trebaju da budu zabeležena sva zapažanja atestanta;
- U izveštaju o atestacionom angažmanu mora da bude izjava kojom se ograničava njegova upotreba za lica koja su dogovorile kriterijume i procedure atestacionog angažmana;

4) GAGAS dodatni standardi koji su priključeni AICPA standardima.

- Izveštavanje u skladu sa GAGAS standardima – atestant ima obavezu da u svom izveštaju navede da li je obavljena atestacija u skladu sa GAGAS standardima;
- Izveštaj o internim kontrolama i uočenim nedostacima – obavezuje atestanta da izvesti o nedostacima internih revizija;
- Izveštaj o odgovornosti – tiče se odgovornosti za uočene nedostatke interne revizije;
- Privilegovane i poverljive informacije – ove informacije neće biti javno dostupne niti objavljene, već će biti napomenuto da je njihovo izostavljanje bilo neophodno;

- Izdavanje i distribucija izveštaja o izvršenoj atestaciji – predstavljanje izveštaja „interested parties“.

Standardi izveštavanja revizije uspešnosti se sastoje iz:

1) Planiranja – rad revizora treba da bude unapred isplaniran. Planiranje mora da bude dokumentovano.

- Razmatranje važnosti programa i potrebe za izveštajem o reviziji uspešnosti;
- Razumevanje programa;
- Razmatranje interne revizije i kontrole;
- Odabir kriterijuma za reviziju uspešnosti;
- Komunikacija sa menadžmentom ...

2) Supervizija – odnosi se na revizore koji vrše reviziju uspešnosti i traži se da to osoblje bude pod strogim nadzorom.

3) Dovoljna, kompetentna i relevantna evidencija omogućuje razumnu osnovu za revizorske nalaze i zaključke.

4) Revizorska dokumentacija – obuhvata planiranje, nadziranje i izveštavanje revidiranih procesa, i smatra se osnovom davanja preporuke revizora.

Standardi izveštavanja revizije uspešnosti sa sastoje iz:

1) Forma izveštaja – revizorski izveštaj je rezultat revizije uspešnosti, i mora se sastaviti nakon obavljene revizije. Treba da bude javno dostupan.

2) Sadržina izveštaja je propisana GAGAS standardima i propisano je da se izveštaj sastoji od:

- Definisana cilja revizije i korišćene metodologije;
- Nalaza interne revizije i nedostacima;
- Zaključka;
- Preporuka;
- Izjave o saglasnosti sa GAGAS standardima;
- Izjave o odgovornosti;
- Izjave o privilegovanim i poverljivim informacijama.

3) Kvalitativne elemente izveštaja čine:

- pravovremenost;
- kompletnost;
- tačnost;
- objektivnost;
- ubedljivost;
- jasnost.

Standardi EUROSAI su usvojeni 1998. godine u Luksemburgu i njihov osnovni zadatak jeste da standardizuju metodologiju rada VRI zemalja članica EU. Ovi

standardi predstavljaju univerzalni osnov za sve VRI koje postoje u Evropskoj uniji. Čini ga pet organizacionih celina:

- I. Pripremanje revizije – tri člana;
- II. Prikupljanje revizorskih dokaza – šest članova;
- III. Okončanje revizije – dva člana;
- IV. Revizija uspešnosti – jedan član;
- V. Ostala pitanja – tri člana.

Na X EUROSAI kongresu koji je održan u Istanbulu 22–25. maja 2017. godine usvojena je „Istanbulska deklaracija“. Na ovom kongresu su razmatrana pitanja od najveće važnosti za državnu reviziju i doneti su zaključci koji su implementirani u deklaraciju. Odlučeno je da EUROSAI kao jedna od najvažnijih regionalnih institucija INTOSAI mora da nastavi sa svojim radom, da su ISSAI standardi koristan vodič za VRI u obavljanju revizije i da je potrebno deliti znanje i iskustvo kako među članicama EUROSAI tako i sa drugim regionalnim organizacijama.

Poslednja XI konferencija, koja je trebalo da bude održana u Pragu od 31. maja do 4. juna 2020. godine je odložena zbog epidemije COVID-19. Održana je virtuelnim putem u organizaciji SAI Češke Republike 14. aprila 2021. godine sa fokusom na upravljačka pitanja.

Naredna XII konferencija je planirana za maj/jun 2024 godine u Izraelu.

MEĐUNARODNI ETIČKI KODEKS ZA DRŽAVNE REVIZORE

Etički kodeks je jedna od specifičnosti državne revizije. Ova celina je zamišljena iz dve podceline: međunarodni etički kodeks i nacionalni etički kodeks.

U Montevideu 1998. godine, na XVI kongresu INTOSAI predložen je i usvojen Etički kodeks za državne revizore (ISSAI 30), a 2001. godine objavljen je zajedno sa novim standardima revizije. Čini ga skup načela i pravila koji doprinose jačanju revizorskih standarda, odnosno skup moralnih principa koji određuju ponašanje državnih revizora tokom obavljanja revizije. Kodeks počiva na dva stuba, a to su: načela i pravila ponašanja. Vremenom iz ovog kodeksa su nastali nacionalni kodeksi drugih zemalja koji sadrže kulturne, jezičke i pravne razlike (Stephenson, 2017). Odgovornost svake VRI jeste da donese nacionalni etički kodeks o vrednostima i principima kojima treba da se rukovode državni revizori u postupku vršenja revizije, a koji za cilj imaju da uspostave poverenje i kredibilitet same institucije. Etički kodeks je usmeren na revizora kao pojedinca, ali i na sve druge zaposlene koji vrše državnu reviziju. Etički kodeks je sveobuhvatan dokument o vrednostima i principima koje revizori treba da ispoštuju u svom radu. Etički kodeks za revizore je dopuna Limske deklaracije, služi kao temelj INTOSAI i državne revizije uopšte, učvršćuje revizijske standarde, usmeren je prvenstveno na revizora kao pojedinca ali i na sve druge zaposlene u VRI.

Sam Etički kodeks INTOSAI počiva na šest principa, a svaki od etičkih zahteva je opisan, tako da to istovremeno predstavlja okvir za ponašanje revizora. Poštenje je stavljeno na prvo mesto i od njega se polazi, što znači da revizor mora biti apsolutno

pošten u vršenju revizije, poštujući standarde profesionalnog ponašanja (Shafiee Moghadam et al. 2021, Hakić et al. 2024).

Integritet – državni revizor tokom obavljanja revizije i u kontaktu sa osobljem revidiranog subjekta mora da se ponaša pristojno i korektno, da se pridržava propisane forme i etičkih standarda. Ovo je najvažniji primer Etičkog kodeksa, jer propisuje da revizor mora da se drži najviših standarda ponašanja.

Nezavisnost, objektivnost i nepristrasnost – ovaj član se tiče odnosa revizora tokom vršenja same revizije. U odnosu na subjekte revizije kao i na „stejkholdere“, odnosno zainteresovane treće strane, revizor u svom izveštaju mora da bude tačan, istinit i da ga potkrepi dokazima. Nezavisnost revizora ne sme biti ugrožena ličnim ili spoljnim interesima. Spoljašnji pritisak na revizore ili određene predrasude koje revizori mogu imati prema subjektima revizije ili recimo prethodno zaposlenje revizora u revidiranom subjektu mogu da ugroze njihovu nezavisnost. Dužnost revizora jeste da izbegnu uključivanje u pitanja u kojima njihov moralni i lični dignitet može da bude doveden u pitanje (Wilkins & Boyle, 2011, Nikšić & Kadrija Pupe, 2025).

Politička neutralnost – ovaj član je bitan zato što kod državne revizije revidirani subjekt je usko povezan sa politikom. Ovde opet dolazimo do revizora kao pojedinca. Revizor je dužan da očuva svoju političku neutralnost, a ako im se dozvoli učešće u političkim strankama ili skupovima, moraju biti svesni da će to dovesti do sukoba interesa.

Sukob interesa – reviozor treba da izbegava da revidiranom subjektu pruža druge usluge, kao i bilo kakve „poklone“ ili pokušaje zbližavanja i stupanja u odnose sa rukovodstvom tog subjekta. Revizoru je strogo zabranjeno da svoju poziciju koristi u privatne svrhe, jer bi tako ugrozio svoju objektivnost i nezavisnost.

Profesionalna tajnost – informacije koje je dobio prilikom vršenja revizije, revizor ne sme da iznese u javnost sem u obliku redovnog izveštaja.

Kompetencija – se zasniva na zahtevu prema revizoru da se profesionalno ponaša kao i da poznaje računovodstvene i revizorske standarde.

S obzirom na složenost i raspon poslova koje obavljaju državni revizori, bilo bi poželjno da svaki od njih svakodnevno preispituje svoje postupke i da ih vrednuje sa stanovišta etičkih načela.

ZAKLJUČAK

Normativno-pravna regulativa kojom se pored nacionalnog na globalnom nivou reguliše rad državne revizije (revizije javnih rashoda) usmerena je na Međunarodne računovodstvene standarde za javni sektor i Međunarodne standarde revizije koje je donela i objavila Međunarodna federacija računovođa, Opšteprihvaćeni standardi za državnu reviziju (GAGAS standardi) koje je donela američka Kancelarija za opšte računovodstvo i Standardi Međunarodne organizacije vrhovnih revizorskih institucija (ISSAI standardi, ili tzv. INTOSAI standardi).

Korišćenjem metode deskripcije u radu je dat prikaz ISSAI i GAGAS standarda, pri čemu se uporedno-pravnom metodom došlo do zaključka postojanja velike sličnosti između njih. Međutim, za izradu kvalitetnih izveštaja o državnoj reviziji neophodno

je poznavanje i jednih i drugih standarda. Potrebno je naglasiti neophodnost poznavanja GAGAS standarda jer su oni razvijeniji i više upotrebljavani u našem okruženju. Naročito jer se i naše računovodstvo i revizija pored kontinentalnog prava, sve više okreću prema anglosaksonskom modelu, čiji su GAGAS standardi organski deo, jer se u svom radu oslanjaju na precedente.

Međunarodni standardi revizije koji se koriste u komercijalnoj reviziji primenjuju se i na oblast državne revizije prilagođavajući se načinu i postupcima usaglašenosti gotovinske i obračunske osnovice po kojima se prikazu poslovni rezultati entiteta javnog sektora

LITERATURA

1. Andrić, M., Revizija javnog sektora, „Proleter“, A. D. Bečej, Subotica 2012.
2. Cipek, K., & Ljutić, I. B. (2021). The influence of digitalization on tax audit. *Oditor*, 7(1), 37-69. <https://doi.org/10.5937/Oditor2101037C>
3. Dabić, Lj. (2018). Establishing a new scientific discipline: The law audit of the public sector. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 66(3), 88-107. <https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1803088D>
4. Hakić E., Međedović E., Bulić F. (2024), Financial challenges of money laundering in real estate transactions, *Ekonomski izazovi*, 25, 57-66.
5. Kostić, R. (2020). Audit of achieving the objectives of budget programs. *Održivi razvoj*, 2(1), 41-52. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2001041K>
6. Koziet, M., „Public Finances as Integral Part of Financial Law“, System of Financial Law: General part (ed. P. Mrkývka), Masaryk University, Brno 2015.
7. Krasić, Š., Žager, L., (red.), Državna revizija, Masmedia d.o.o., Zagreb, 2009.
8. Krunić, N., Stojmenović, G., & Kukolj, S. (2023). The role and significance of audit sampling in the modern enterprise. *Oditor*, 9(1), 1-16. <https://doi.org/10.5937/Oditor2301001K>
9. Kurtović, R., Šačić, L., (2022). Legal status of the european union with special reference to the european parliament, *Legal issues*, Vol. 19 No. 19. pp. 57-65
10. Leko, V. (ur.), Vrhovna državna revizija javnih sredstava, Beograd, 2008.
11. Leko, V., Leko, D., Metodologija državne revizije javnih sredstava, Ekonomski institut, Beograd 2008.
12. Majstorović, A., Tasić, S., Jovičević, P., (2020). Usmerenja za modeliranje sistema interne budžetske revizije. *Akcionarstvo*, 26(1), 49–63. [http://www.ipn.org.rs/uploads/35271/documents/akcionarstvo_slozeno_2020_\(1\).pdf](http://www.ipn.org.rs/uploads/35271/documents/akcionarstvo_slozeno_2020_(1).pdf)
13. Milanović, N., (2022). Veza internih kontrola i revizije u javnom sektoru. *Finansijski savetnik*, 27(1), 65–75.
14. Milojević D., (2011), Finansijska revizija i kontrola, Beogradska poslovana škola, Beograd.
15. Nikšić J., Kadrija Pupe Š. (2025), Nuptial agreement as an instrument for regulating property relations of spouses in Western Europe, *Univerzitetska Misao*, 24, 72-84.
16. OECD, „Developing effective working relationships between supreme audit institutions and parliaments“, SIGMA Papers 54/2018.
17. Sakan, M., (2022). The role of the united nations in conservationpeace and international law in the world, *Legal issues*, Vol. 20 No. 20. pp. 14-33

18. Shafiee Moghadam, S., Ghorbani, A., & Forouzesh, R. (2021). Review and Analysis of INTOSAI Standards for Good Governance. *International Journal of Political Science*, 11(3), 63-76.
19. Stanković, B., Damjanović, R., & Popović, M. (2018). Forms of public expenditure supervision. *Oditor*, 4(3), 96-109.
<https://doi.org/10.5937/Oditor1803097S>
20. Stanojević, L. (2016). Between paradigm and theory: The rise and fall of the auditing profession. *Revizor*, 19(76), 63-65.
21. Stanojević, S., Milunović, M. M., (2020). Okončanje postupka državne revizije. *Akcionarstvo*, 26 (1), 35–48.
[http://www.ipn.org.rs/uploads/35271/documents/akcionarstvo_slozeno_2020_\(1\).pdf](http://www.ipn.org.rs/uploads/35271/documents/akcionarstvo_slozeno_2020_(1).pdf)
22. Stephenson, P. J. (2017). Norms, legitimacy and institutional independence: the active role of the European Court of Auditors in setting international standards. *Journal of Contemporary European Research*, 13(2).
23. Vasić, Z., (2022). Pravna analiza značaja poreske kontrole za budžet. *Revija prava javnog sektora*, 1(1), 7–26.
[http://www.revijaprava.in.rs/uploads/37551/documents/CASOPIS_BROJ_1_2022_\(1\).pdf](http://www.revijaprava.in.rs/uploads/37551/documents/CASOPIS_BROJ_1_2022_(1).pdf)
24. Wilkins, P., & Boyle, R. (2011). *Standards and quality. Performance Auditing: Contributing to Accountability in Democratic Government*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 147-74.
25. Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji ("Sl. glasnik RS", br. 101/2005, 54/2007, 36/2010 i 44/2018 - dr. zakon)

SUMMARY

Normative-legal regulations that, in addition to the national and global level, regulate the work of the state audit (audit of public expenditures) are focused on the International Accounting Standards for the Public Sector and the International Auditing Standards adopted and published by the International Federation of Accountants, Generally Accepted Standards for State Auditing (GAGAS Standards) adopted by the US General Accounting Office and the Standards of the International Organization of Supreme Audit Institutions (ISSAI standards, or so-called INTOSAI standards). By using the method of description, the paper presented an account of the ISSAI and GAGAS standards, while using the comparative-legal method, they came to the conclusion of the existence of a great similarity between them. However, in order to produce quality reports on the state audit, knowledge of both standards is necessary. It is necessary to emphasize the necessity of knowing GAGAS standards because they are more developed and used more in our environment. Especially since our accounting and auditing, in addition to continental law, are increasingly turning towards the Anglo-Saxon model, of which the GAGAS standards are an organic part, because they rely on precedents in their work. The international auditing standards used in commercial auditing are also applied to the field of state auditing, adapting to the manner and procedures of the reconciliation of the cash and accounting basis by which the business results of public sector entities are presented.

ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ALBANIJE

Miroslav Krkelić

Doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu

Novi Sad, Republika Srbija

miroslav.krkelic@gmail.com, ORCID: 0009-0000-9189-9792

Samra Dečković

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Republika Srbija

s.kucevic@uninp.edu.rs, ORCID: 0000-0001-8450-5206

Apstrakt

Na zločine iz mržnje nijedna država nije imuna. Žrtve ovih krivičnih dela su pojedinci samo zbog toga što pripadaju određenim društvenim grupama, odnosno samo zbog toga što su nosioci određenih karakteristika. Specifičnost ovih zločina ogleda se u tome što posledice ne trpe samo neposredne žrtve, već i ostali članovi društvene zajednice kojoj ona pripada, jer se njihovim izvršenjem šalje poruka odbacivanja. Meta napada može biti izabrana ne samo zbog stvarne već i percipirane pripadnosti određenoj grupaciji, što ukazuje na činjenicu da su krivična dela iz mržnje izvršena samo zbog predrasuda u odnosu na određena lica, zbog njihove etičke, rasne, nacionalne pripadnosti, pola, godina starosti, političkih uverenja ili drugih osobenosti lica. Cilj koji autori ovog rada nastoje postići jeste ukazivanje na način tretiranja zločina iz mržnje u zakonodavstvu Albanije i probleme sa kojima se suočavaju državni organi prilikom njihovog procesuiranja.

Glavne reči: zločin, mržnja, zakonodavstvo, Albanija.

HATE CRIME IN THE LEGISLATION OF ALBANIA

Abstract

No state is immune to hate crimes. The victims of these criminal acts are individuals targeted solely because they belong to certain social groups, or because they possess specific characteristics. The distinctiveness of these crimes lies in the fact that their consequences are not borne only by the immediate victims, but also by other members of the community to which the victims belong, as the commission of such acts sends a message of rejection. The target of an attack may be chosen not only because of actual but also perceived affiliation with a particular group, which indicates that hate crimes are committed solely due to prejudice against certain individuals, based on their ethnic, racial, or national affiliation, gender, age, political beliefs, or other personal traits. The aim of this paper is to highlight how hate crimes are treated within the legislation of Albania and to point out the challenges faced by state authorities in their prosecution.

Keywords: crime, hate, legislation, Albania.

UVOD

Savremeno pravo ima intenciju oblikovanja humanog, demokratskog društva koje deluje u skladu sa najvišim međunarodnim standardima u poštovanju ljudskih prava. Pomoć, podrška i pravna zaštita žrtava mora sistematski biti uređena i dolaziti od svih segmenata društva. Odgovornost država za pomoć žrtavama na evropskom pravnom prostoru proističe prvenstveno iz Evropske konvencije o ljudskim pravima s obzirom na pozitivnu obavezu država članica da osiguraju efikasnu primenu prava i sloboda koja su njome regulisana. Neophodno je osigurati pravnu zaštitu žrtava zločina iz mržnje kao krivičnih dela motivisanih predrasudama zasnovanim na subjektivnim karakteristikama pojedinaca, rasističkim pobudama, ksenofobijom, verskom netrpeljivošću ili nekom drugom diskriminatorском osnovom, čije su žrtve meta napada samo zbog svoje stvarne ili pretpostavljene povezanosti s grupom koja ima određena obeležja. U zavisnosti od državnog konteksta, meta napada zločina iz mržnje mogu biti pripadnici različitih grupa, a napadi kojima su izloženi razlikuju se po obimu i vrsti (Nicević & Dečković, 2024, str.131).

Države članice OSCE-a se međusobno razlikuju po načinu delovanja i nastojanju da se prepozna ova vrsta krivičnih dela. To znači da se različitim merama vodi borba protiv ovih zločina i pokazuju različite reakcije u slučaju njihovog izvršenja, odnosno postojanja. Naime, s obzirom da je reč o zločinima koji imaju ne samo razorno dejstvo po osnovna prava i slobode građana, već i ugrožavaju bezbednost pojedinaca i grupa koji su njihove žrtve, te da takva dela predstavljaju ozbiljnu pretnju demokratskim vrednostima, društvenoj stabilnosti i miru, napad na osnovne principe ravnopravnosti i ljudskog dostojanstva zaštićena svim relevantnim univerzalnim i regionalnim dokumentima, cilj ovog rada je ukazati da je za sprečavanje i borbu protiv zločina iz mržnje potreban sveobuhvatan pristup, odnosno koherentna strategija i širok skup pravnih i političkih mera koje uzimaju u obzir specifične situacije i šire kontekste.

Osnovu koncepta zločina iz mržnje čine principi jednakih prava i nediskriminacije, proklamovani ne samo u univerzalnim sporazumima i instrumentima, već i u regionalnim dokumentima. Upravo se na međunarodnim standardima sadržanim u tim aktima baziraju i zakonska rešenja u nacionalnim zakonodavstvima kada je oblast zločina iz mržnje u pitanju. Da bi se uspostavila vladavina prava potrebno je da zakoni budu jasni, nedvosmisleni, da se u praksi mogu uspešno primeniti, bez obzira na uslove koji postoje u određenom društvu. Međutim, problemi i poteškoće prilikom njihovog prepoznavanja, nedovoljna obučenost službenih lica u policiji i pravosuđu, nedostatak sudske prakse u pojedinim zemljama kada su ova krivična dela u pitanju, doveli su do toga da bez obzira što imaju dugu istoriju, o njihovoj inkriminaciji se govori tek u drugoj polovini dvadesetog veka. S obzirom da svako od nas kao nosilac osobina koje ga čine drugačijim od ostalih može biti žrtva, energična reakcija je preko potrebna ne samo zbog očuvanja bezbednosti pojedinac već i zajednice, jer netolerancija prema određenim grupama u društvu kao motiv ovih zločina, može dovesti do podele društva, stvarajući cikluse nasilja i odmazde. Da društvo ne toleriše takvo ponašanje i da pruža pravnu zaštitu žrtvama od učinjene nepravde pokazaće pre svega osuđivanjem počinioca takvog zločina.

ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ALBANIJE

Kada je u pitanju zakonodavstvo Albanije, krivična dela motivisana mržnjom, rasističkim ili drugim diskriminatornim motivima izvršilaca nisu bila tretirana sve do 2013. godine kada je došlo do izmena i dopuna Krivičnog zakona Albanije. To znači da do tada prilikom odmeravanja kazne sud nije uzimao u obzir, odnosno nije tretirao diskriminatorne motive kao otežavajuću okolnost. Prema navodima u izveštaju Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI, 2016, str. 20-25), iako u Albaniji vladaju dobri međuetički odnosi, odnosno prisutna je tolerancija i razumevanje za pripadnike manjinskih naroda, albanske vlasti nije pokazivale spremnost ka tome da se odredbama zakonskih akata tretiraju i zločini iz mržnje. Da je postojao problem diskriminacije po različitim osnovama ukazali su rezultati istraživanja prema kojima su se članovi manjinskih zajednica Egipćana i Roma navodili kao učestale žrtve (Country Information and Guidance, s. 4).

Iako zločini iz mržnje nisu propisani kao samostalna krivična dela, od 2013. godine, kada dolazi do izmena i dopuna Krivičnog zakona Republike Albanije, kod određenih krivičnih dela mržnja se kao motiv izvršenja prisutan kod izvršioca dela tretira kao otežavajuća okolnost. Naime, odredbama člana 50 pomenutog zakonskog akta predviđa se mogućnost ocene motiva mržnje koji postoji prema žrtvi zbog njene rasne, etičke, nacionalne pripadnosti, roda, jezika, seksualne orijentacije, političkog ili verskog uverenja, invaliditeta ili zdravstvenog stanja, kao otežavajuće okolnosti (Krivični zakon Republike Albanije, 144/2013).

Pored toga, i odredbama člana 265 se u domenu prekršaja protiv rase, etičke pripadnosti, pola, verskih uverenja i drugih osobenosti lica, predviđaju zločini iz mržnje protiv rodnog identiteta i polne orijentacije. Cilj koji se na taj način želi postići usmeren je ne na preventivno delovanje i kažnjavanje, već na deklarativnu osudu, i to rasizma, ksenofobije, predrasuda u odnosu na verska uverenja, seksualne orijentacije, a ne primarno kriminalnog delovanja.

Međutim, i ako je postojala intencija da se poboljša položaj pripadnika posebno ugroženih i ranjivih grupa, ukazivanjem na neophodnost tolerancije i poštovanja njihovih prava i slobode, 2011. godine došlo je do izvršenja teškog oblika zločina iz mržnje i to u centru Tirane. U pitanju je slučaj izazivanja požara upotrebom Molotovljevih koktela u naselju u kome su bili nastanjeni žitelji romske populacije, tačnije oko 40 porodica. Posledice u vidu ozbiljnih telesnih povreda ne samo da su pretrpeli odrasli već i najmlađi članovi, odnosno deca. Usled tog nemilog događaja došlo je do njihovog masovnog preseljenja u objekte koji nisu bili pogodni za život u zimskom periodu. Takvo postupanje prema žrtvama ozbiljnog zločina izazvalo je negativne reakcije javnosti, jer su uočeni ozbiljni propusti u radu nadležnih državnih organa. Naime, neadekvatna pravna zaštita, izostanak pravovremene i adekvatne reakcije, pre svega policijskih službenika, ukazala je na neophodnost njihove edukacije u ovoj oblasti, ali i na potrebu sprovođenja Pravilnika o disciplinskoj odgovornosti.

Kao žrtve zločina iz mržnje u Republici Albaniji se osim pripadnika romske populacije često javljaju i članovi LGBT populacije. Prema navodima izveštaja Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (2015) (e. The European Commission against Racism and Intolerance) [ECRI] od strane civilnog društva i Komisije za zaštitu od diskriminacije [KZD] registrovano je nekoliko slučajeva nasilja protiv pripadnika LGBT populacije. Zabrinjavajuća je činjenica da se njihovi najbliži članovi porodice javljaju kao izvršioci napada na ta lica.

Osim toga, Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije dobila je informaciju o slučaju napada ostrim predmetima i staklenom bocom na dve transrodne osobe koji se dogodio početkom 2013. godine. Na žalost, to nije bio usamjen slučaj, jer već u maju mesecu iste godine registrovan je još jedan slučaj napada na pripadnike LGBT populacije, izvršen upotrebom suzavca. Ono što je posebno bitno naglasiti kada je taj slučaj u pitanju jeste da zbog izostanka posledica u vidu fizičkih povreda kod učesnika, on nije evidentiran kao zločin motivisan mržnjom (Ndroqi, 2016, str. 90).

S obzirom na činjenicu da su prema izjavama žrtava osobe koje su ih maltretirale pripadnici organa unutrašnjih poslova, (Izveštaj Komisije za zaštitu od diskriminacije) opravdan je osećaj dodatne nesigurnosti kod pripadnika LGBT populacije, kao i njihov strah da se javno deklariraju kao pripadnici određene grupacije, odnosno da javno govore o svojoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Iz svega toga može proizaći vršenje krivičnih dela koji su motivisani višestrukim predrasudama, odnosno da određeno lice bude izabrano za žrtvu ne samo zbog jedne lične osobenosti, odnosno karakteristike (nacionalne, verske, etičke pripadnosti, političkog uverenja, pola ili godina starosti), već dve ili više stvarnih ili percipiranih osobina. Na taj način u Republici Albaniji se pojačava osećaj izolovanosti, marginalizacije i isključenosti takvih lica, što može itekako da predstavlja veliki društveni problem, posebno ako se uzme u obzir činjenica da je u pitanju konzervativna zajednica. Naime, u Albaniji se dešava da se neki oblici nasilja smatraju društveno prihvatljivim ako se ispoljava u porodici, odnosno ako se nasilni akti preduzimaju prema članu porodice (Disability Rights UK, 2012, Korać et al. 2025).

Vrlo često se dešava da osobe sa invaliditetom budu žrtve nasilja, odnosno zločina iz mržnje, s tim što se u praksi često dešava da se pravi razlika između primene sile prema osobama sa invaliditetom i drugim licima. To znači da se prilikom opisivanja primene sile prema licima sa invaliditetom često koriste različiti termini, poput „averzivna terapija“. Osim toga, ako su lica sa invaliditetom žrtve na primer krađe, često se evidentiraju kao žrtve zloupotrebe starateljstva, a ne kao žrtve krivičnog dela protiv imovine, odnosno krađe. Iako se učinioci krivičnih dela nazivaju kriminalcima, kada su žrtve zločina osobe sa nekim oblikom invaliditeta, kaže se da su u pitanju zlostavljači. Na žalost, podaci istraživanja pokazuju da se kao izvršioci krivičnih dela sa elementima nasilja prema takvim licima najčešće javljaju članovi porodice, emotivni partneri ali i lica kojima je profesija briga i nega osoba sa

invaliditetom (Albanski centar za rehabilitaciju od posledica traume i torture [ARCT6], 2015).

Kako navodi pomenuti centar za rehabilitaciju od posledica trauma i torture, zbog neadekvatnih uslova u zdravstvenim ustanovama, lica sa nekim oblikom invaliditeta koja su u njima smeštena imaju nekoliko puta veće šanse da postanu žrtve nekog oblika nasilja u odnosu na lica koja nemaju neki fizički ili psihički nedostatak. Sprovedena istraživanja pokazuju da su lica koja su bila više godina smeštena u bolnicama često bila meta različitih oblika naapada, uključujući protivpravno lišenje slobode, nanošenje telesnih povreda, nepružanje medicinske pomoći, psihičko zlostavljanje, bezrazložna upotreba medikamenata, kao i veliki broj smrtnih slučajeva (Evropski komitet za prevenciju torture i nehumanog i degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja [CPT8], 2012).

Takođe, zbog svoje bespomoćnosti, ali i isključenosti iz zajednice ne samo da su starija lica bila izložena nekom obliku torture, već su često i deca i mladi bili žrtve različitih krivičnih dela i to u ustanovama u kojima su bila smeštena na duži vremenski period (Westcott 1994, str. 191). U Albaniji mediji su jedan vremenski period stalno izveštavali o slučajevima teških oblika zlostavljanja i nasilja nad najmlađim članovima društva i to upravo u ustanovama za smeštaj dece sa psihičkim smetnjama. Tako se polovinom 2016. godine u jednoj televizijskoj emisiji otkrio slučaj nasilja nad autističnim dečakom od tri godine, koje su vršili radnici vrtića koji je dečak pohađao. Izvršioci su nakon optužbe za zloupotrebu položaja i zlostavljanje, osuđeni na nekoliko meseci zatvora. Međutim, prilikom rasvetljavanja i dokazivanja, u krivičnom postupku nije se uzeo u obzir motiv izvršenja, odnosno mržnja kao razlog sprovođenja nasilja prema žrtvi. Osim tog slučaja, skandal od kog je javnost zanemela je nasilje i silovanje dece romske populacije u ustanovi za smeštaj dece bez roditeljskog staranja Shkodra. Osuđeno je pet uposlenika pomenute institucije, ali se ni u tom slučaju motiv mržnje nije tretirao kao otežavajuća okolnost, odnosno nije uzet u obzir priliko odmeravanja kazne.

Posebnu pažnju društvene zajednice privuklo je ubistvo izvršeno 2014. godine. Naime, u svom stanu lišene su života dve ženske osobe, Elsa Vava i Gjinovefa Vava. Iako je radom policijskih službenika otkriven identitet izvršilaca u toku istrage, prilikom procesuiranja, odnosno vođenja krivičnog postupka nije uzet u obzir motiv mržnje u odnosu na invaliditet pomenutih žrtava. Na kraju je doneta osuđujuća presuda, ali motiv izvršenja nije se tretirao kao otežavajuća okolnost, koja je trebalo dovesti do izricanja strožije kazne izvršiocima. Zbog činjenice da se u nekim sredinama pojedini oblici nasilja smatraju društveno prihvatljivim, ne iznenađuje podatak da u mnogim slučajevima izostaju prijave protiv izvršilaca, koji vrlo često budu i najbliži srodnici žrtve. S obzirom da su osobe sa invaliditetom, kako najčešće žrtve zločina iz mržnje u Albaniji, podvrgnuti medikamentima, uče se da ne pružaju otpor, a sa druge strane primenjuje se prekomerna sila da bi se takva lica saladala u određenim situacijama, često im se bespotrebno ograničava sloboda kretanja itd.

Smatra se da su najčešći razlozi za izvršenje zločina prema licima sa invaliditetom postojanje predrasuda u odnosu na neki fizički ili psihički nedostatak koji ta lica imaju, njihova bespomoćnost i izolacija, ali i izostajanje neophodne zaštite i podrške.

Često se dešava da određena lica sa invaliditetom budu podvgnuta seksualnom nasilju, zbog činjenice da su određene oblike ponašanja usvojili kao društveno prihvatljive, odnosno zbog toga što se uče tome da ne reaguju u situacijama kada bi njihova reakcija bila neophodna. U psihijatrijskim ustanovama u kojima određene osobe borave radi potrebnog lečenja, zabeleženi su slučajevi sprovođenja nasilja, odnosno zlostavljanja ne samo od strane medicinskog osoblja, lekara i medicinskih sestara, već i od strane tehničko osoblja. Konkretno, interesantan je slučaj zlostavljanja žene koja se lečila od šizofrenije u psihijatrijskoj ustanovi Elbasani. Naime, u tom slučaju došlo je do prekomerne upotrebe fizičke sile od strane portira, i izostanka bilo kakve reakcije od strane žrtve, koja je verovala da je to normalan vid ponašanja koje su ranije koristili je neki medicinski radnici. Ono što posebno treba izstaći jeste da izvršioci zločina iz mržnje često budu blaže kažnjeni, odnosno izriču im se manje kazne kada krivično delo izvrše zbog stvarne ili pretpostavljene pripadnosti određenoj društvenoj grupi, u odnosu na slučajeve kada je bio prisutan neki drugi motiv izvršenjs itog krivičnog dela. Prethodno navedni primeri iz prakse to i dokazuju, a ništa manju pažnju ne zavređuju i slučaj ubistva lica sa invaliditetom za vreme izdržavanja zatvorske kazne i slučaj vršnjačkog nasilja učenika sa invaliditetom od 13 godina. U slučaju ubistva u zatvoru, nadležni organi su konstatovali navodno prirodnu smrt, nastojeći da prikriju stvarno izvršeno krivično delo, dok je u drugom slučaju, i pored saznanja da je u izvršenju zločina učestvovalo čak sedam učenika, izostala je prijava od strane učiteljice (Razvojni program Ujedinjenih nacija [UNDP], 2015).

Česte su zamerke na rad policijskih službenika, koji u slučaju da su svedoci lica sa invaliditetom odbijaju da postupaju, odnosno ne preduzimaju mere u cilju otkrivanja i rasvetljavanja krivičnog dela koje je prijavljeno. To ukazuje na činjenicu da je veliki broj zločina izvršenih prema toj društvenoj grupaciji ostao ne istražen, odnosno da takva krivična dela ostaju neprocesuirana i da njihovi izvršioci ostaju ne kažnjeni za preduzete protivpravne radnje (Izveštaj Albanskog centra za rehabilitaciju od posledica traume i torture, 2016).

Na to ukazuju i izeštaji ODIHR-a, u kojima se konstatuje da većina zločina iz mržnje prema određenim kategorijama stanovništva, ostaju nerasvetljeni, i da izvršioci prolaze nekažnjeno. Problem je u ne istraživanju motiva izvršenja krivičnih dela, ne prikupljanju informacija od značaja za davanje odgovora na to pitanje. Problem predstavlja i to što se među izvršiocima često nalaze i članovi porodice, pa i sami roditelji, posebno kada su deca žrtve nasilnih akata. Kada su osobe sa invaliditetom kao žrtve u pitanju, krug mogućih izvršilaca je veći što je širi krug lica koja su zadužena da vode brigu o njima (Schweppe et al., 2014).

ZAKLJUČAK

Zbog činjenice da su u porastu zločini motivisani mržnjom, odnosno predrasudama prema drugima i drugačijima, na nivou Evropske unije doneto je nekoliko akata o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje. Osnovni cilj koji se želi postići je uspostavljanje mehanizama koji će zločine iz mržnje učiniti vidljivijim, pre svega njihovim evidentiranjem i efikasnim istraživanjem, procesuiranjem i kažnjavanjem izvršilaca, nuđenjem žrtvama odgovarajuće pomoći, zaštite, a radi njihovog podsticanja na prijavljivanje zločina i obezbeđenja naknade štete (Iščerić & Hebib, 2016, str. 20).

Za pružanje adekvatne pomoći, zaštite i podrške koja je žrtvama ove vrste zločina neophodna, potrebna je specijalizacija i dodatna edukacija onih lica koji u prvoj liniji dolaze u kontakt sa žrtvama. Zatim, neophodno je u što većoj meri prikupljati i objavljivati sveobuhvatne i uporedive podatke o zločinima iz mržnje, pre svega o broju takvih dela koje prijave građani i evidentiraju državni organi, broju podignutih optužnica, osuđujućih presuda i kazni izrečenih izvršiocima (Veće Evropske unije, 2013). Analizom pravnog okvira Evropske unije u pogledu zločina iz mržnje može se zaključiti da je kao obaveza predviđeno da se mržnja kao motiva za izvršenje krivičnog dela propiše ili kao otežavajuća okolnost, čime bi određeno krivično delo dobilo svoj kvalifikovani oblik, ili da sudovi takve motive uzimaju u obzir prilikom odmeravanja kazne. Zatim, da se istraga pokreće po službenoj dužnosti u slučaju postojanja sumnje da je izvršeno krivično delo iz mržnje, da ona bude brza i efikasna, odnosno da policija istraži motiv kada postoji indikator zločina iz mržnje. Osim toga, državama se preporučuje da formiraju posebne, specijalizovane urede i jedinice za borbu protiv zločina iz mržnje u policiji i tužilaštvu. Da bi lica koja dolaze u kontakt sa žrtvom krivičnog dela mogla pravovremeno prepoznati zločin iz mržnje, zatim odgovoriti i pomoći žrtvi i pružiti joj podršku, neophodna je njihova dodatna edukacija. Za razumevanje zločina iz mržnje potrebno je prikupljati i analizirati i podatke koji se odnose na izvršioca krivičnog dela, kao što su pol, godine starosti i druge poznate okolnosti, zatim iskustva žrtve u kontaktu sa državnim organima, razlozima za neprijavljivanje, ali i da svest žrtve o njenim pravima budu u fokusu analize prikupljenih podataka. U tom cilju važno je i da države reaguju, u smislu uspostavljanja posebne službe koja će biti specijalizovana za pružanje podrške žrtvama zločina iz mržnje.

LITERATURA

1. ARCT (2015). *Izveštaj o stanju u institucijama za mentalno zdravlje u Albaniji, godišnji izveštaj*. Preuzeto sa ARCT: www.arct.org.
2. European Commission against Racism and Intolerance (2015). *ECRI report on Albania (fifth monitoring cycle)*. Preuzeto sa Council of Europe: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Albania/ALB-CbC-V-2015-18-ENG.pdf>.
3. Iščerić, H., Hebib, M. (2016). Krivična djela iz mržnje u zemljama Zapadnog Balkana i proces harmonizacije sa pravom EU. U Zborniku radova: *Konferencija*

- krivčna djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
4. Izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7895/2013.
  5. Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7095/2013.
  6. Krivični zakon Republike Albanije, Službene novine, 144/2013.
  7. Korać H., Međedović E., Hakić E. (2025), Maloljetničko prestupništvo, Univerzitet u Novom Pazaru.
  8. Nicević, M., Dečković, S. (2024) *Zločini iz mržnje u zakonodavstvu Severne Makedonije*, časopis Bezbednost, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Republika Srbija.
  9. Ndroqi B. E. (2016). (Ne)ljudsko lice zločina iz mržnje/komparativna analiza različitih načina na koji se manifestuju zločini iz mržnje u Albaniji. U Zborniku radova: Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi (str. 89-99). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
  10. Schweppe, J., Haynes, A., i Carr, J. (2014). Živjeti život bez straha– zakonodavstvo o zločinu iz mržnje u Irskoj: iz perspektive NVO-a. Preuzeto sa: <http://ul.ie/emotions/sites/default/files/docs/Life%20Free%20From%%20Reprint%20Aug28%202014%20-%20web%20version.pdf>
  11. Zakon o krivičnom postupku Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7905/1995.

SUMMARY

Due to the fact that crimes motivated by hatred, that is, prejudices against others and others are on the rise, several acts have been adopted at the level of the European Union to strengthen the fight against racism, xenophobia and hate crimes. The main goal to be achieved is the establishment of mechanisms that will make hate crimes more visible, first of all by recording and effectively investigating them, prosecuting and punishing the perpetrators, offering victims appropriate help and protection, and in order to encourage them to report crimes and ensure compensation for damages (Iščerić & Hebib, 2016, p. 20). In order to provide adequate assistance, protection and support that is necessary for victims of this type of crime, specialization and additional education of those persons who come into contact with victims in the first line is required. Next, it is necessary to collect and publish comprehensive and comparable data on hate crimes to the greatest extent possible, primarily on the number of such acts reported by citizens and recorded by state authorities, the number of indictments, convictions and sentences imposed on the perpetrators (Council of the European Union, 2013). Analyzing the legal framework of the European Union with regard to hate crimes, it can be concluded that it is an obligation to prescribe hatred as a motive for the commission of a criminal offense or as an aggravating circumstance, which would give a certain criminal offense its

qualified form, or that the courts take such motives into account when determining the punishment. Then, that the investigation be initiated *ex officio* in case of suspicion that a hate crime has been committed, that it be quick and efficient, that is, that the police investigate the motive when there is an indicator of a hate crime. In addition, states are recommended to establish special, specialized offices and units to combat hate crimes in the police and prosecutor's offices. In order for persons who come into contact with a victim of a criminal offense to be able to recognize a hate crime in a timely manner, then respond and help the victim and provide her with support, their additional education is necessary. In order to understand hate crimes, it is necessary to collect and analyze data related to the perpetrator of the crime, such as gender, age and other known circumstances, then the experiences of the victim in contact with state authorities, the reasons for not reporting, but also that the victim's awareness of her rights should be the focus of the analysis of the collected data. To that end, it is also important that states react, in terms of establishing a special service that will be specialized in providing support to victims of hate crimes.

POSTUPAK ZA DAVANJE DOZVOLE ZA SKLAPANJE BRAKA MALOLETNIH LICA U REPUBLICI SRBIJI

Jelena Rakić

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“

Niš, Republika Srbija

jelena.rakic@konstantinveliki.edu.rs

Apstrakt

Zaključenje braka predstavlja jedno od osnovnih ljudskih prava i kao takvo pripada svakom čoveku. Zakonski posmatrano brak nije samo suživot dve osobe već je za zaključenje punovažnog braka potrebno i ispunjenje određenih uslova koji su predviđeni odredbama Porodičnog zakona. S tim u vezi brak se može zaključiti između dve osobe različitog pola koje su punoletne i koje svojom slobodnom voljom žele da stupe u bračnu zajednicu radi stvaranja zajednice života kroz svečanu formu sklapanja braka. Ipak, ukoliko se radi o licima koja se već nalaze u braku ili nisu sposobna za rasuđivanje ili između njih postoji krvno, tazbinsko ili adoptivno srodstvo, odnos starateljstva ili nisu dostigla određenu zakonom propisanu starosnu dob možemo govoriti o bračnim smetnjama od kojih su neke neotklonjive, dok su druge otklonjive. Maloletstvo kao bračna smetnja ima za cilj da zaštiti lica koja nisu navršila 18 godina života s obzirom na to da se polazi od pretpostavke da još uvek nisu dostigla nivo psihofizičke zrelosti da bi na adekvatan način mogla da odgovore dužnostima bračnog života. Međutim, maloletstvo je otklonjiva bračna smetnja što znači da maloletna lica koja žele da stupe u brak to mogu i učiniti ukoliko u vanparničnom postupku dobiju dozvolu za stupanje u brak.

Ključne reči: brak, maloletnički brak, dozvola za stupanje maloletnika u brak, dispencijacija, vanparnični postupak

JUDICIAL PROCEDURE FOR GRANTING CONSENT TO THE MARRIAGE OF MINORS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The conclusion of marriage represents one of the fundamental human rights and, as such, belongs to every individual. From a legal standpoint, however, marriage is not merely the cohabitation of two persons; rather, the formation of a valid marriage requires the fulfillment of specific conditions prescribed by the provisions of the Family Law. Accordingly, marriage may be contracted between two persons of opposite sex who have attained the age of majority and who, by their free and voluntary will, intend to enter into a marital union for the purpose of establishing a shared life community through the formal solemnization of marriage. Nevertheless, impediments to marriage arise in cases where individuals are already married, lack legal capacity to act, are related by blood, affinity, or adoptive kinship, stand in a guardianship relationship, or have not reached the legally prescribed minimum age. Such impediments may be either irremovable or removable. The impediment of minority seeks to

protect persons under eighteen years of age, based on the presumption that they have not yet achieved the necessary psychophysical maturity to adequately assume the duties and responsibilities of marital life. However, minority constitutes a removable impediment, meaning that minors wishing to marry may do so if they obtain authorization through a non-contentious legal procedure.

Keywords: marriage, minor marriage, authorization for a minor to marry, dispensation, non-contentious procedure

UVOD

Kada govorimo o braku zapravo govorimo o jednom u nizu osnovnih ljudskih prava koje pripada svakom čoveku. Brak predstavlja osnov tradicionalne porodice i jedan je od ključnih pravnih instituta koji uređuje porodične odnose. Iako savremena porodica nije zasnovana isključivo na bračnoj zajednici, brak i dalje ostaje najzastupljeniji oblik porodičnog života, naročito zbog svoje pravne dimenzije koja supružnicima obezbeđuje određena prava i obaveze. Prema važećem Porodičnom zakonu Republike Srbije, brak je zakonom uređena zajednica između muškarca i žene, zasnovana na slobodnoj, ozbiljnoj i pravno relevantnoj izjavi volje oba supružnika, uz ispunjenje propisanih uslova. Pored pozitivnih pretpostavki za zaključivanje punovažnog braka, zakon propisuje i bračne smetnje, koje sprečavaju zaključenje braka. Posebnu pažnju u ovom radu posvećuje se sklapanju braka maloletnih lica, koje je kroz istoriju smatrano nepoželjnim, ali ipak zakonski moguće pod određenim uslovima i dozvolama. Iako živimo u savremenom društvu koje prepoznaje posledice koju mogu nastati po maloletna lica koja stupaju u brak ipak, maloletnički brakovi i dalje opstaju.¹ Iz tog razloga važno je sagledati pozitivnopravne mogućnosti za zaključenje punovažnog braka među maloletnim licima. Postupak za davanje dozvole maloletnim licima za stupanje u brak ima dugu pravnu tradiciju u Srbiji, sa korenima u različitim zakonodavnim aktima od Srpskog građanskog zakonika do savremenog Porodičnog zakona i Zakona o vanparničnom postupku. Ovaj postupak ima za cilj da utvrdi psihofizičku zrelost maloletnog lica i njegovu sposobnost za ostvarivanje prava i obaveza iz braka, uzimajući u obzir okolnosti koje mogu uticati na trajanje i stabilnost bračne zajednice. Cilj rada je da analizira uslove za sklapanje braka sa posebnim osvrtom na postupak za davanje dozvole maloletnim licima, kao i da pruži pregled pravnih normi koje regulišu ovu

---

¹ Prema globalnim podacima preko 650 miliona žena stupilo je u brak pre svoje 18.godine (UNICEF, 2018, str. 2). Kada pogledamo statističke podatke za Srbiju dolazimo do neuporedivo manjeg broja maloletničkih brakova s obzirom na to da se radi samo o jednoj zemlji u jednom konkretnom periodu. Ipak, smatramo da je podatak prema kome je u period od 2019. zaključno sa decembrom 2024. godine 1162 deteta bilo u braku svakako je uznemirujuć (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2024, str. 4). Prema dostupnim podacima tokom 2019. godine u braku je bilo 174 deteta. U 2020.godini taj broj je povećan na 191 dete, 2021. godine imamo najviši broj maloletničkih brakova čak 235, dok u narednim godinama taj broj opada. Tako su 2022. godine zabeležena 203 maloletnička braka, tokom 2023. taj broj iznosio je 192, dok u 2024. godini imamo podatak za 117 maloletničkih brakova (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2024, str. 4).

oblast. Time se nastoji doprineti boljem razumevanju pravnog okvira koji štiti interese maloletnih u okviru bračne zajednice i ukazati na izazove koje ovakva regulativa nosi u savremenom društvu.

PORODIČNOPRAVNO UREĐENJE (MALOLETNIČKOG) BRAKA U SRBIJI

Najvažniji osnov tradicionalne porodice nesumnjivo je brak. Iako savremena porodica nema za svoj isključivi osnov brak svakako da je brak i dalje učestaliji oblik porodice u poređenju sa vanbračnim zajednicama. Ono što, čini se, i u modernom društvu češće opredeljuje parove na bračnu zajednicu jeste njena pravna komponenta. S tim u vezi brak predstavlja pravni akt, ugovor između dva lica iz koga za njih nastaju određena prava i obaveze (Ponjavić, 2007. str. 66). Prema jednoj obuhvatnoj definiciji „brak je priznata i uređena trajna zajednica jednog muškarca i jedne žene, zaključena u svečanoj formi, po njihovom slobodnom pristanku, raskidljiva samo u slučajevima predviđenim zakonom“ (Bakić, 1988, str. 82). Takođe, Porodični zakon² (u daljem tekstu: PZ) članom 3, stavom 1 definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu koja postoji između muškarca i žene. Shodno navedenim definicijama proizilazi da je za zaključenje braka neophodno ispunjenje određenih uslova (Radovanov, 2012, str. 425). Uslovi za zaključenje punovažnog braka, koji proizilaze i prethodno navedene definicije, propisani su odredbama PZ. Prema članu 16 PZ brak se sklapa radi ostvarivanja zajednice života između supružnika tako što oni izjavljuju volju za stupanjem u brak pred matičarem (čl. 15). Na osnovu sadržine navedenih odredbi jasno proizilazi da se prema PZ brak ne može sklopiti ukoliko nisu ispunjene pretpostavke za punovažnost braka koje se odnose na to da u brak stupaju lica različitog pola koja su svoju volju za zaključenjem braka izjavila pred zakonom određenim licem a to je matičar. Dakle, zakonodavac se opredelio za heteroseksulane brakove vodeći se biološkim predispozicijama za dobijanje dece što svakako predstavlja jedan od ciljeva bračnih partnera koji nije nužan ni za postojanje punovažne bračne zajednice kao ni za njeno zdravo funkcionisanje. Pored navedenog zakonodavac propisuje obavezu supružnika da svoju volju za zaključenje braka izjave pred nadležnim organom. Izjavljena volja u slučaju zaključenja punovažnog braka mora biti pravno relevantna što znači da mora biti izjavljena u usmenom ili pisanom obliku pri čemu se isključuju konkludentne radnje.³ Pored toga izjavljena volja mora biti stvarna, a ne simulovana, mora biti ozbiljna što isključuje neozbiljnu volju ili onu koja je izjavljena u šali, a izjave oba supružnika moraju biti afirmativne i date jednovremeno, sukcesivno u određenom trenutku vremena (Mladenović & Panov, 2003, str.117; Ponjavić, 2007, str. 84; Ponjavić & Vlašković, 2019, str. 102). Kada je u pitanju izjava volje moglo bi se postaviti pitanje ličnog prisustva oba supružnika prilikom zaključenja braka.

---

² Sl. glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

³ U onim slučajevima kada jedan od supružnika ne poznaje jezik ili kada se radi o supružniku koji zbog svojih fizičkih nedostataka svoju volju ne može izraziti usmeno ili pismeno, onda se određuje tumač koji će obaviti komunikaciju sa tim supružnikom (Draškić, 2015, str. 76-77).

Pravilo je da zaključenje braka podrazumeva prisustvo oba supružnika ovom svečanom i formalnom činu, ali postoji izuzetak od opšteg pravila. Naime, brak može biti zaključen uz fizičko prisustvo jednog supružnika i punomoćnika drugog supružnika o čemu odlučuje nadležni organ budući da je to diskreciono pravo organa uprave (Presuda Saveznog vrhovnog suda UŽ. 3733/57 od 28. juna 1957. god.). Dalje, brak se zaključuje kako bi se ostvarila zajednica života supružnika što znači da bi brak koji je zaključen iz neke druge pobude bio samo gola forme bez svoje suštine te se smatra ništavim. Poslednja među pretpostavkama za punovažnost braka je zakonska forma. Ovde se radi o fomi *ad solemnitam* koja je nužni element zaključenja braka što dalje znači da izostanak svečane forme ujedno znači i nepostojanje punovažnog braka. Pored navedenih pozitivnih pretpostavki za punovažnost braka PZ propisuje i negativne pretpostavke, tj. bračne smetnje. Članovima 17 do 24 PZ kao bračne smetnje navode se: bračnost, nesposobnost za rasuđivanje, krvno srodstvo, adoptivno srodstvo, tazbinsko srodstvo, starateljstvo i maloletstvo. Bračnost kao bračna smetnja podrazumeva da lice koje se već nalazi u braku ne može sklopiti punovažan brak dok postojeći brak ne prestane da postoji donošenjem sudske odluke. U ovom slučaju govorimo o neotklonjivoj bračnoj smetnji koja se na novonastali brak odražava tako što ga čini apsolutno ništavim. Članom 18 PZ propisano je da lice koje je nesposobno za rasuđivanje ne može sklopiti brak. Kada govorimo o nesposobnosti za rasuđivanje možemo navesti dve vrste ove nesposobnosti. Prva od njih je apsolutna nesposobnost za rasuđivanje koja se javlja kod duševno obolelih ili zaostalih lica ili lica koja se recimo nalaze u komi i nisu ni na koji način sposobna da rasuđuju. Drugu vrstu nesposobnosti za rasuđivanje nalazimo kod lica koja nisu sposobna da shvate značaj svojih reči, tj. svoje izjavljene volje što može biti uzrokovano duševnom bolešću, odnosno zaostalošću, senilnošću ili usled somatskih oboljenja kao i usled povreda mozga ali i usled dejstva alkohola ili psihoaktivnih supstanci (Draškić, 2015, str. 89). Nesposobnost za rasuđivanje utvrđuje se u postupku te donošenjem sudske odluke. Kada je u pitanju nesposobnost za rasuđivanje govorimo o smetnji koja dovodi do apsolutne ništavosti braka. Međutim, nesposobnost za rasuđivanje može biti i relativna bračna smetnja pod uslovom da je lice brak sklopilo kao nesposobno za rasuđivanje ali u nekom momentu dok bračna zajednica traje ono stekne sposobnost za rasuđivanje. Zakonodavac propisuje i srodstvo kao bračnu smetnju u koje se svrstavaju krvno, adoptivno i tazbinsko srodstvo. Krvno srodstvo predstavlja biološku vezu onih lica koja potiču jedno od drugog što bi bila prava linija kao i onih lica koja dele zajedničkog pretka što bi bila pobočna linija (Draškić, 2015, str. 90; Ponjavić, 2007, str. 93). Prema članu 19 PZ zabranjeno je sklapanje braka između lica koja se nalaze u krvnom srodstvu u pravoj liniji, dok se kod srodnika u pobočnoj liniji krvnog srodstva zabrana vezuje za rođenog brata i sestru, brata i sestru po ocu ili majci, strica i sinovica, ujaka i sestrčinu, tetku i bratanca, tetku i sestrća, decu rođene braće i sestara kao i decu braće i sestara po ocu ili majci. Krvno srodstvo se može posmatrati kao neotklonjiva bračna smetnja ali i kao relativna bračna smetnja s obzirom na to da zakon taksativno navodi krvne srodnike između kojih zabranjuje bračnu zajednicu. Kada govorimo o tazbinskom srodstvu kao bračnoj smetnji govorimo o bračnoj smetnji zbog koje je brak apsolutno ništav, ali je ovo smetnja koja je otklonjiva budući da tazbinskim srodnicima u postupku

pred sudom može dati dozvola za zaključenje braka ukoliko za to postoje opravdani razlozi. Prema članu 21 PZ brak se ne može sklopiti među tazbinskim srodnicima u prvom stepenu prave linije koje zakon taksativno i navodi a to su: svekar i snaha, zet i tašta, očuh i pastorka te maćeha i pastorak. Zakonodavac predviđa i srodstvo po usvojenju kao bračnu smetnju i to na isti način kao kada je u pitanju krvno srodstvo (PZ, čl. 20). Bez obzira na to što kod adoptivnog srodstva ne postoji biološka povezanost srodnika zakonodavac ovu smetnju izjednačava sa krvnom budući da je ona pandan krvnom srodstvu jer je pravni odnos između usvojenika i usvojioca i ostalih srodnika po pravoj liniji identičan onoj koja postoji između krvnih srodnika u pravoj liniji. Članom 22 PZ zabranjeno je zaključenje braka između staratelja i šticećenika sve dok starateljstvo postoji. U ovom slučaju radi se o neotklonljivoj bračnoj smetnji koja dovodi do apsolutne ništavosti braka ali je i privremenog i relativnog karaktera budući da se odnosi samo na staratelja i šticećenika koji nakon prestanka starateljstva mogu zaključiti brak. Poslednja među bračnim smetnjama a od značaja za naš rad jeste bračna smetnja koja se odnosi na starosnu dob supružnika, tj. maloletstvo. Tako je članom 23 propisano da brak mogu sklopiti lica koja su navršila 18 godina s tim što uz postojanje opravdanih razloga ova smetnja može biti otklonjena sudskim putem u vanparničnom postupku. Zakonska odredba prema kojoj samo punoletna lica mogu zaključivati punovažni brak vezuje se za sticanje psihofizičke zrelosti koja se pretpostavlja kod lica koja su navršila 18 godina života te u toj starosnoj dobi stiču i poslovnu sposobnost kao i sposobnost za zaključenje braka. U vezi sa ovom bračnom smetnjom mora se uzeti u obzir da je PZ postavio donju starosnu granicu u slučaju dispencije tako da brak ne može sklopiti lica koje je mlađe od 16 godina.

POSTUPAK ZA DAVANJE DOZVOLE ZA SKLAPANJE BRAKA MALOLETNIH LICA U SRBIJI

Zakonsko regulisanje punovažnosti maloletničkih brakova na našem području ima dugu istoriju iako je tokom te istorije smatrano nepoželjnim, ali svakako poželjnijim načinom od vanbračne zajednice koja se tek u srpskom zakonodavstvu 21. veka gotovo izjednačila sa bračnom zajednicom. S tim u vezi u ovom delu rada osvrnućemo se na poimanje bračne zajednice tokom srpske istorije i sagledati mogućnosti za zaključenje punovažnog braka među licima od kojih je jedno maloletno, odnosno kada su maloletna oba buduća supružnika. Nakon analize prethodnih zakonodavnih rešenja upustićemo se u analizu pozitivnih odredbi koje se odnose na postupak za davanje dozvole maloletnim licima za stupanje u brak.

Istorijski osvrt na postupak za davanje dozvole za sklapanje braka maloletnih lica u Srbiji

Sagledavanje zakonskog regulisanja maloletničkih brakova možemo početi od Srpskog građanskog zakonika koji članom 60 propisuje „prava i dužnosti supružnika proističu iz braka, koji se između dva lica raznoga pola zaključuje i venčanjem črez sveštenika po propisu pravoslavne crkve svršuje, počem se ona pred dva ili tri svedoka izjasne, da žele nerazlučno živeti zavetujući se ujedno na vekovečovitu ljubav i nenarušivu vernost“. Iz navedene odredbe proizilazi da je Srpski građanski

zakonik priznavao nadležnost crkve za sklapanje braka (Cvejić-Jančić, 2009, str. 66). Navedena odredba jasno ističe da se brak može sklopiti samo između dva lica suprotnog pola, ali njome nije obuhvaćena starosna dob kao eventualna smetnja za sklapanje punovažnog braka. Ipak, nedoumica koja bi mogla nastati iz ovako formulisane odredbe otklonjena je članom 69 kojim se navode lica koja ne mogu stupiti u brak te je stavom 3 propisano da u brak ne može stupiti mladoženja koji nije navršio 17 godina kao i devojka koja nije navršila 15 godina, kao i momak i devojka koji su navršili 18 godina života ukoliko nisu dobili dopuštenje od roditelja ili staratelja osim u slučaju kada dobiju dozvolu od nadležne vlasti.⁴ Međutim, ukoliko muškarac i žena koji ne ispunjavaju uslov vezan za starosnu dob, tj. imaju ispod 18, odnosno 15 godina mogu dobiti „razrešenje od nadležnog Arhijereja učinjenog“ u kom slučaju možemo govoriti o dispencaciji poznatoj u savremenom pravu. Uzevši u obzir da su se prema Srpskom građanskom zakoniku pod maloletnim licima podrazumevala ona lica koja nisu navršila 21 godinu života, pri čemu se pravi razlika između male dece koja nisu navršila 7 godina, nedorasle dece koja nisu navršila 14 godina i dorasle dece koja su navršila 14 godina, ali nisu navršila 21 godinu (čl. 37), onda možemo zaključiti da je ovim zakonom izuzetno data mogućnost dorasloj deci da stupe u brak što bi bio pandan starijim maloletnim licima u savremenom pravu. I u periodu nakon Prvog svetskog rata maloletna lica nisu imala mogućnost da zaključe bračnu zajednicu ukoliko nisu dobili dozvolu za njeno zaključenje. Tako je Zakonom o sudskom vanparničnom postupku Kraljevine Jugoslavije⁵ propisan postupak za davanje dozvole za stupanje u brak kada se radi o maloletnim licima. Članovima od 156 do 158 propisano je da postupak može biti pokrenut kako od strane maloletnog lica tako i od strane oca ili staraoca kao i od bližih srodnika. Pored navedenih lica postupak može pokrenuti i lice s kojim maloletnik želi da zaključi brak pod uslovom da to već nije učinjeno od strane oca tog lica ili njegovog staratelja. Prilikom vođenja postupka za dobijanje dozvole za stupanje u brak moralo se utvrditi da li je roditelj ili staratelj dao svoj pristanak za zaključenje braka budući da je od pristanka navedenih lica zavisilo i vreme kada će maloletno lice stupiti u brak. S tim u vezi ako je pristanak dat od strane roditelja ili staratelja onda se u brak moglo stupiti i pre pravosnažnosti rešenja, dok ukoliko pristanka nije bilo onda se moralo čekati da rešenje postane pravosnažno (Stanković, 1982, str. 198). Nakon Drugog svetskog rata donet je Osnovni zakon o braku (u daljem tekstu: OZB)⁶ kojim je propisano da maloletno lice izuzetno može zaključiti brak uz dozvolu koja će uslediti nakon postupka pred nadležnim organom. U postupku pred nadležnim organom ocenjuje se bračna zrelost maloletnog lica koje

⁴ Pored maloletstva kao bračne smetnje Srpski građanski zakonik propisuje i da brak ne može biti zaključen ako se radi o muškarcu i ženi koji se već nalaze u braku ili se radi o osobama koje su „nesposobne i nemoćne za dužnosti bračne“, ili su u pitanju ludi i besomučni, ili se radi o licima koja su otmicom naterana na brak, ili u brak ulaze zbog straha, ili ako se radi o prevari koja se odnosi na ličnost, ili se radi o licima koja se nalaze na izdržavanju kazne. Takođe, brak nije dozvoljen između hrišćana i nehrišćana, između srodnika u stepenima srodstva koje crkva zabranjuje i lica koja su osuđena zbog „međusobnog brakolomstva“ (čl. 69).

⁵ Službene novine, br. 178-XLVII, od 24. jula 1934. godine.

⁶ Sl. list FNRJ, br. 29/46.

želi da zaključi brak budući da će je ona nužna pretpostavka za zasnivanje kako to navodi Stanković (1982, str. 198) „normalne bračne zajednice“. Odredbe OZB koje su se odnosile na zaključenje braka među maloletnim licima sadržale su i procesna pravila te je tako bilo propisano da predlog za dobijanje dozvole za stupanje u brak podnosi lice koje želi da zaključi brak a nije navršilo 18 godina života (čl. 21). Kao što možemo videti iz navedene odredbe zakon precizira donju starosnu granicu za zaključenje punovažnog braka, međutim ne određuje donju starosnu granicu za maloletna lica koja traže dozvolu za zaključenje braka. Ovo je u praksi dovelo do toga da se dispencijacija dozvoljavala i licima mlađim od 14 godina (Ponjavić, 2007, str. 90). Kako bi se jasno utvrdila donja starosna granica Vrhovni sud Jugoslavije doneo je uputstvo (SU 165/49:105-112) kojim se kao minimalna starosna dob predviđa navršenih 14 godina života. Predlog se podnosio sudu u usmenoj ili pismenoj formi pri čemu je sadržinski trebalo da ispunjava propisane uslove kao što je ime i prezime predlagača, njegovo zanimanje i starosna dob, mesto stanovanja kako predlagača tako i njegovih roditelja ili staratelja kao i ostale podatke na osnovu kojih se precizno može utvrditi identitet predlagača. Osim navdenog, predlog je morao da sadrži i okolnosti zbog kojih se traži dozvola za zaključenje braka kao i dokaze o tim okolnostima (Stanković, 1982, str. 201). Pravo na žalbu pripadalo je kako maloletnom licu koje je tražilo dozvolu za stupanje u brak tako i njegovim roditeljima ili staratelju ali i javnom tužiocu kome se dostavljao primerak predloga za dobijanje dozvole za stupanje u brak (Stanković, 1982, str. 201-202). Donošenje Zakona o braku⁷ iz 1974. godine nije donelo bitne promene u odnosu na OZB. Naime, kada je u pitanju postupak za dobijanje dozvole za stupanje u brak maloletnih lica odredbe pomenutog zakona bile su šture i nejasne što je u ovim postupcima zahtevalo kombinovanu primenu novog Zakona o braku i pravila koja su važila pre njegovog donošenja. Godine 1980. donet je Zakon o braku i porodičnim odnosima (u daljem tekst: ZBPO)⁸ kojim je u članu 49 uređeno dobijanje dozvole za stupanje u brak doduše, ne u punoj meri, ali su se u odnosu na nedostatke pre svega nepostojanja Zakona o vanparničnom postupku, primenjivala rešenja iz prethodnog perioda. Prema odredbama ZBPO, postupak za dobijanje dozvole za sklapanje braka moglo je pokrenuti samo maloletno lice koje želi da zaključi brak. Predlog se predavao usmeno ili pismeno s tim što je usmeni, odnosno pismeni zahtev morao biti podnet od strane maloletnog lica lično (čl. 49, st. 2). Tokom postupka saslušavao sa kako maloletnik tako i njegovi roditelji i budući supružnik. Takođe, propisano je i da organ starateljstva mora učestvovati u postupku u smislu davanja svog mišljenja što je važno i za zdravstvenu ustanovu. Prvostepeni postupak okončavao se donošenjem rešenja kojim se odobrava ili odbija dozvola za stupanje u brak. Pravo na žalbu pripadalo je maloletnom licu koje je podnelo predlog, njegovim roditeljima ili staratelju kao i organu starateljstva.

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da su maloletnički brakovi tokom istorije u Srbiji načelno smatrani nepoželjnim i zbog toga je maloletstvo propisivano kao bračna smetnja, ali se sklapanje punovažnog braka među licima od

---

⁷ Sl. glasnik, br. 52/74.

⁸ Sl. glasnik, br. 22/80.

kojih je jedno ili oba maloletno ipak moglo desiti i to putem dispencije koja je u nekom periodu bila sadržana u odluci crkve, a kasnije donošenjem sudskih odluka.

Postupak za davanje dozvole za stupanje u brak maloletnih lica de lege lata

Kao što smo već naveli u prethodnom delu rada prema odredbama Porodičnog zakona sklapanje braka između maloletnih lica, bez obzira na to da li su oba lica maloletna ili je to samo jedno od njih, moguće je pod uslovom da je maloletno lice dostiglo takav nivo psihofizičke zrelosti na osnovu koje bi se opravdano moglo pretpostavljati da je sposobno da vrši prava i dužnosti u braku. Dakle, stepen psihofizičke zrelosti se ne može i ne sme pretpostavljati već ga je neophodno utvrditi pred sudom. U slučaju davanja dozvole za stupanje maloletnih lica u brak⁹ vodi se vanparnični postupak. Za vođenje ovog postupka nadležan je osnovni sud a mesna nadležnost se određuje prema prebivalištu lica koja žele da sklope brak, tj. prema prebivalištu ili boravištu predlagača. Dalje, ako brak žele da sklope dva lica koja su maloletna onda će se mesna nadležnost odrediti prema prebivalištu ili boravištu jednog od predlagača (Zakon o vanparničnom postupku¹⁰, čl. 80 – u daljem tekstu: ZVP). U slučaju davanja dozvole za stupanje u brak postupak se pokreće predlogom onog lica koje ne ispunjava zakonske uslove za zaključenje punovažnog braka, tj. onog lica koje je maloletno, ali je navršilo 16 godina života. Ukoliko su oba lica koja žele da stupe u brak maloletna, onda govorimo o dva lica koja ne ispunjavaju zakonske uslove za zaključenje punovažnog braka te se u tom slučaju postupak za davanje dozvole za stupanje u brak pokreće zajedničkim predlogom. Na osnovu navedenog proizilazi da se maloletna lica, odnosno maloletno lice koje želi da dobije dozvolu za sklapanje braka naziva predlagačem. Kako se postupak za dobijanje dozvole za sklapanje braka pokreće predlogom, odnosno zajedničkim predlogom lica koja ne ispunjavaju uslov za zaključenje punovažnog braka tako se članom 81 ZVP bliže određuje sadržina navedenog predloga. S tim u vezi predlog nužno sadrži podatke o licima koja žele da zaključe brak, zatim činjenice na kojima se predlog zasniva kao i dokaze o tim činjenicama. Budući da se ovaj postupak vodi u odnosu na jedno ili oba maloletna lica predlog mora da sadrži i podatke o roditeljima onog lica koje je maloletno. Činjenica da se postupak za dobijanje dozvole za sklapanje braka pokreće od strane maloletnog lica

---

⁹ Kada govorimo o zaključenju braka ovaj postupak regulisan je PZ čl. 292 – 304. Tako je ovim zakonom propisano da se zahtev za stupanje u brak podnosi u usmenoj ili pismenoj formi matičaru u onoj opštini u kojoj budući supružnici žele da zaključe brak. Kada se kao podnosioci zahteva javljaju maloletna lica ili ukoliko je jedno od njih maloletno, matičar je u obavezi da im saopšti da nisu ispunjeni uslovi za sklapanje punovažnog braka, što je u ovom slučaju maloletstvo. Dalje, matičar će ih uputiti na osnovni sud u mestu prebivališta i poučiti ih da pred istim sudom moraju da podnesu predlog za dobijanje dozvole za stupanje u brak. Ukoliko sud donese rešenje kojim se daje dozvola za stupanje u brak maloletnog lica onda se ista lica ponovo obraćaju matičaru koji ima obavezu da proveriti sve elemente od kojih zavisi punovažnost braka koje smo već naveli u prethodnom delu rada. Ovo je posebno važno sa stanovišta otklanjanja svake sumnje da se radi o ugovorenom braku, fiktivnom braku, da je u pitanju trgovina decom i slično (Krstinić et al., 2024, str. 11).

¹⁰ Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88 i Sl. glasnik RS, br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012, 45/2013 - dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 - dr. zakon i 14/2022.

jasno ukazuje na to da za sklapanje braka između dva lica od kojih je jedno ili oba maloletno ne zavisi niti može zavisiti od volje i saglasnosti roditelja, odnosno staratelja, ali će sud njihove iskaze uzeti u obzir prilikom formiranja mišljenja što će na kraju postupka rezultirati donošenjem rešenja kojim se dozvoljava ili odbija sklapanje braka maloletnog ili maloletnih lica. S tim u vezi prilikom saslušanja roditelja sud će svoje mišljenje zasnivati na onim činjenicama od kojih zavisi buduća egzistencija maloletnog ili maloletnih lica koja žele da sklope brak. Shodno navedenom sud bi trebalo da utvrdi da li će potencijalni maloletni supružnici dobiti pomoć svojih roditelja a koja pomoć se može odnositi na mesto stanovanja, tačnije da li bi maloletni supružnici imali gde da žive nakon stupanja u bračnu zajednicu, da li bi imali materijalnu pomoć ili bilo koji drugi vid pomoći koji bi bio od značaja za maloletne supružnike (Počuča et al., 2025, str.16). Pored navedenog prilikom saslušanja roditelja sud će pažnju obratiti i na njihovo mišljenje o izraženoj želji svog maloletnog deteta da stupi u bračnu zajednicu, tačnije da li je njihov odnos prema braku pozitivan i podržavajuć ili obeshrabrujuć, odnosno da li na negativan ili pozitivan način ostvaruju uticaj na donošenje odluke svog maloletnog deteta o zaključenju braka (Počuča et al., 2025, str. 16). Kada je u pitanju saslušanje roditelja ZVP članom 82, stavom 2 propisuje da se neće saslušati roditelj koji je lišen roditeljskog prava. U slučaju da jedan od roditelja ne vrši roditeljsko pravo i za to nema opravdan razlog onda će saslušanje tog roditelja zavisiti od slobodne ocene suda. Osim što vrši saslušanje roditelja, sud saslušava i maloletno lice koje je podnelo predlog za dobijanje dozvole za sklapanje braka. Saslušanje maloletnog lica obavlja se u odsustvu drugih učesnika (ZVP, čl. 82, st. 3). Saslušanje maloletnog lica koje želi da zaključi brak mogli bismo okarakterisati kao jedan od najznačajnijih dokaza budući da se radi o dokazu koji će bitno uticati na dalji tok života lica u odnosu na koje se u krajnjoj liniji i donosi rešenje. Stoga, sud prilikom izvođenja ovog dokaza mora biti veoma pažljiv prilikom procene da li maloletno lice zaista želi da zasnjuje bračnu zajednicu, tačnije da ne postoji mana volje¹¹ kao i da li se isto lice nalazi u stanju psihofizičke zrelosti na osnovu koje može imati jasnu svest o svojoj odluci u vezi sa vršenjem prava i dužnosti koje su potrebne za postojanje bračne zajednice. Kako zasnivanje bračne zajednice uključuje dva lica tako sud pored izvođenja dokaza saslušanjem roditelja maloletnog predlagača i samog maloletnog lica ima obavezu i da ispita kako lična svojstva drugog supružnika tako i njegovo imovno stanje kao i sve druge okolnosti koje se mogu smatrati bitnim za postojanje i trajanje bračne zajednice (ZVP, čl. 82, st. 4). Nakon što izvede dokaze saslušanjem maloletnog lica i njegovih roditelja kao i dokaze u vezi sa budućim supružnikom maloletnog predlagača sud će doneti odluku u obliku rešenja u vezi sa tim da li je predlog maloletnog lica za dobijanje dozvole za stupanje u brak usvojen

¹¹ Pod manom volje podrazumevamo volju koja nije slobodna jer je izjavljena u zabludi ili pod prinudom. Pod prinudom se podrazumeva nedozvoljeni akt koji je usmeren ka jednom licu i usled koje volja nije slobodna već je rezultat pritiska (Draškić, 2015, str. 94). Za razliku od prinude kod koje lice prema kome je usmerena ima jasnu predstavu o stvarnosti, ali je prisiljeno da deluje protiv svoje volje zabluda predstavlja pogrešnu predstavu o stvarnosti koja doovodi do nesvesne nesaglasnosti između prave i izjavljene volje te tako s aspekta zaključenja braka jedno od lica može biti u zabludi o identitetu supružnika, zabluda o građanskoj ličnosti i zabluda o bitnim osobinama supružnika (Draškić, 2015, str. 95)

ili pak, odbijen. Ukoliko je rešenjem suda odbijen predlog za dobijanje dozvole za sklapanje braka, protiv ovog rešenja žalbu može izjaviti samo maloletno lice koje želi da zaključi brak ili jedno od maloletnih lica ukoliko je postupak pokrenut zajedničkim predlogom (ZVP, čl. 83). Revizija nije dozvoljena protiv pravosnažnog rešenja drugostepenog suda (ZVP, čl. 86). Ukoliko je postupak pokrenut zajedničkim predlogom oba maloletna lica, odnosno jedno od njih može povući predlog do pravosnažnosti rešenja (ZVP, čl. 85).

ZAKLJUČAK

Brak kao društvena i pravna institucija ima dug istorijski kontinuitet na prostoru Republike Srbije, a njegova regulacija kroz različite epohe pokazuje kako se društvo odnosilo prema vrednostima, normama i očekivanjima u vezi sa porodičnim životom. Maloletnički brakovi su, u tom kontekstu, predstavljali poseban izazov – balansirajući između tradicije, običajnog prava, potrebe za socijalnim prihvatanjem, i kasnije, principa zaštite prava deteta i ličnog dostojanstva. Istorijski gledano, pravo maloletnih lica da zaključe brak bilo je uređeno kroz institut dispencije, koji se u početku nalazio u isključivoj nadležnosti crkvenih vlasti, a potom je, razvojem građanskopravnih odnosa i modernizacijom pravnog sistema, prenet na državne organe. Srpski građanski zakonik, kao i kasniji zakoni Kraljevine Jugoslavije, OZB i ZBPO, prepoznaju potrebu da se pod određenim uslovima, uz dozvolu roditelja, staratelja ili nadležnog organa, dozvoli sklapanje braka i licima mlađim od zakonom propisanog uzrasta. Međutim, kroz sve faze zakonodavnog razvoja provlači se jasna poruka zakonodavca – brak među maloletnim licima je izuzetak, a ne pravilo. Savremeni PZ zadržava ovaj pristup, propisujući da brak može sklopiti punoletno lice, dok je za maloletno lice neophodna prethodna dozvola suda. Sud, u vanparničnom postupku, detaljno ispituje psihofizičku zrelost predlagača, ekonomske i porodične uslove, motivaciju za zaključenje braka, ali i lična svojstva drugog supružnika. U tom postupku roditelji više nemaju pravni veto, ali se njihovo mišljenje uzima u obzir prilikom ocene da li brak može funkcionisati na način koji neće ugroziti razvoj, sigurnost i integritet maloletne osobe. Stoga je dužnost suda da u svakom pojedinačnom slučaju proceni da li su ispunjeni zakonski uslovi i da li je predlog za brak motivisan zreloom i samostalnom odlukom predlagača, a ne pritiscima sredine, roditelja ili budućeg supružnika. Posebno treba imati u vidu da odobrenjem za sklapanje braka, maloletno lice stiče punu poslovnu sposobnost, što dodatno obavezuje sud na pažljivu i savesnu procenu svih okolnosti slučaja. Na kraju, može se zaključiti da su maloletnički brakovi u savremenom pravnom poretku Srbije pravno dozvoljeni samo u izuzetnim i jasno ograničenim situacijama, a njihova dozvola je rezultat strogo kontrolisanog postupka čija je osnovna svrha – zaštita interesa deteta i očuvanje vrednosti braka kao zajednice koja se zasniva na zrelosti, slobodi izbora i uzajamnoj odgovornosti.

LITERATURA

1. Cvejić-Jančić, O. (2009). Brak i razvod između prošlosti i budućnosti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 43(2), 63-87.
2. Draškić, M. (2015). *Porodično pravo i prava deteta*. Beograd:Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
3. Krstinić, D., Počuča, M. & Šarkić N. (2024). Underage marriage – A comparative analysis. *Pravo – teorija i praksa*, 41(2), 6-23. DOI: <https://doi.org/10.5937/ptp2402006K>
4. Mitić, M. (1980). *Porodično pravo u SFRJ*. Beograd:Službeni list SFRJ
5. Mladenović, M. &Panov, S. (2003). *Porodično pravo*. Beograd:Dosije
6. Ponjavić, Z. (1982). Maloletstvo kao bračna smetnja, *Glasnik Pravnog fakulteta u Kragujevcu*, 93-104
7. Osnovni zakon o braku, Sl. list FNRJ, br. 29/46
8. Ponjavić, Z. & Vlašković, V. (2019). *Porodično pravo*, Beograd: JP „Službeni glasnik“
9. Porodični zakon, Sl. glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015
10. Počuča, M., Šarkić N. & Krstinić, D. (2025). Maloletnički brak u kontekstu prava deteta, obaveze roditelja i odgovornosti države, *Zbornik radova sa savetovanja pravnika – Budva*, 11-31
11. Presuda Saveznog vrhovnog suda UŽ. 3733/57 od 28. juna 1957. godine. Zbirka sudskih odluka, knjiga 2, sveska 2, Beograd
12. Radovanov, A. (2012). *Građansko procesno pravo: parnični i vanparnični postupak: arbitraža i medijacija*, Novi Sad: Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe
13. Republički zavod za socijalnu zaštitu (2024). *Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite u zaštiti dece od dečijih brakova za 2024. godinu*. 10.03.2025. sa: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2936/6-izve%C5%A1taj-o-radu-2024-de%C4%8Diji-brakovi-rev-1032025-final-sk.pdf>
14. Srpski građanski zakonik od 11. marta 1844. godine. https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf
15. Stanković, G. (1982). Postupak za davanje dozvole za stupanje u brak u slučaju maloletstva, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, 22, 197-214
16. United Nations Children’s Fund (2018). *Child Marriage: Latest trends and future prospects*. New York: UNICEF
17. Uputstvo SU 165/49, Narodni pravnik, br. 2-3/1949
18. Zakon o braku, Sl. glasnik, br. 52/74
19. Zakon o braku i porodičnim odnosima, Sl. glasnik, br. 22/80
20. Zakon o sudskom vanparničnom postupku Kraljevine Jugoslavije, Službene novine, br. 178-XLVII, od 24. jula 1934. godine

21. Zakon o vanparičnom postupku, Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88 i Sl. glasnik RS, br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012, 45/2013 - dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 - dr. zakon i 14/2022

SUMMARY

Marriage represents the foundation of the traditional family and a legal act between a man and a woman that establishes rights and obligations of the spouses. Although modern families are not exclusively based on marriage, it still remains the more frequent form of family union, especially due to the legal security it provides. The Family Law of Serbia defines marriage as a union between a man and a woman, based on free consent, declared before a registrar, and in the prescribed solemn form (*forma ad solemnitatem*). The conditions for contracting a valid marriage include the psychosocial maturity of the spouses, difference in sex, and fulfillment of legal requirements. The law also prescribes matrimonial impediments that prevent valid contracting of marriage, such as the existence of a prior marriage, incapacity for reasoning, blood, adoptive, and affinity kinship, guardianship, and minority. Minor marriages are particularly regulated due to their specific nature and risks. The legal age for contracting marriage without a special permit is 18 years, while a permit for minors may be granted in a non-contentious procedure on the condition that the minor persons are psychosocially mature for married life. The lower age limit for contracting marriage with a permit is 16 years, while younger minors cannot enter into marriage. The procedure for obtaining permission to marry for minors has a long tradition in Serbian law, including church regulation, civil codes, and later judicial and administrative procedures. In the contemporary procedure conducted before the Basic Court, the minor who wishes to enter marriage initiates a non-contentious procedure by submitting a proposal for permission. If both parties are minors, the procedure is conducted by a joint proposal. The court thoroughly examines the psychosocial maturity of the minors, as well as their personal and property conditions, and necessarily hears the parents or guardians, except in cases when they have been deprived of parental rights or do not participate. The hearing of the minor is conducted in the absence of other participants to protect the interests and freedom of expression of the will. Finally, the court issues a decision by which it approves or rejects the request to enter marriage. An appeal against this decision may be submitted only by the minor.

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U BRAKU – ISTORIJSKO- UPOREDNI PRIKAZ

Jasmina Nikšić

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Republika Srbija

j.pljakic@uninp.edu.rs, ORCID: 0000-0002-8190-7565

Amina Crnovršanin

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Republika Srbija

amina.c@uninp.edu.rs

Apstrakt

Pravni položaj žena u braku, kako u istorijskom kontekstu, tako i u savremenom pravu, predstavlja važan pokazatelj društvenih i pravnih promena u oblasti porodičnih odnosa. Iako Porodični zakon Republike Srbije definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu muškarca i žene, zasnovanu na slobodnoj volji i ravnopravnosti supružnika, u praksi se pravni položaj žena vremenom menjao- od podređenog statusa ka ravnopravijem partnerstvu. Ovaj rad analizira pravni položaj žena u okviru institucije braka, sa posebnim osvrtom na zakonske propise i verska pravila koja uređuju bračne odnose. Dok pravo tradicionalno propisuje određene materijalne i formalne uslove za zaključenje braka- poput različitosti polova, međusobnog pristanka i odsustva zakonskih smetnji- savremeni pravni trendovi sve više teže liberalizaciji ovih kriterijuma. U tom kontekstu, cilj ovog istraživanja jeste da ispita kako se ove promene normi odražavaju na prava i obaveze žena u braku. Dodatno, upoređuju se statistički podaci o brakovima i razvodima u Srbiji, u prošlosti i sadašnjosti, kako bi se analizirale šire društvene promene koje utiču na ulogu žene u bračnom životu.

Ključne reči: brak, pravni položaj žena, pravno-istorijski razvoj, prava u braku, religijska pravila, društvene promene

LEGAL POSITION OF WOMEN IN MARRIAGE – HISTORICAL AND COMPARATIVE VIEW

Abstract

The legal status of women in marriage, both historically and in contemporary law, represents an important indicator of social and legal changes in the field of family relations. Although the Family Law of Serbia defines marriage as a legally regulated union between a man and a woman, based on the free will and equality of the spouses, in practice, the legal position of women has evolved over time- from a subordinate status to a more equal partnership. This paper examines the legal status of women within the institution of marriage, with a particular focus on both statutory law and religious regulations governing marital relations. While the law traditionally prescribes specific material and formal requirements for entering into marriage- such as the necessity of gender difference, mutual consent, and the absence of

legal impediments- contemporary legal developments increasingly reflect a trend toward the liberalization of these criteria. Against this backdrop, the study aims to explore how these evolving norms impact the rights and obligations of women within marriage. Additionally, statistical data on marriages and divorces in Serbia, past and present, are compared in order to examine broader social changes affecting the role of women in marital life.

Keywords: Legal and historical development, legal status of women, marriage, marital rights, religious rules, social changes

UVOD

U ovom radu biće predstavljena institucija braka kroz različite istorijske epohe, sa posebnim fokusom na pravni položaj žene u bračnoj zajednici. Prilikom pisanja ovog rada, korišćene su tri metode istraživanja i to: komparativni, istorijski i normativni. Brak, kao jedna od najstarijih društvenih institucija, prošao je kroz više razvojnih faza, a pravni i društveni status žene u braku značajno se menjao u skladu sa tim transformacijama. Iako se savremeni brak zakonski definiše kao zajednica muškarca i žene zasnovana na slobodnoj volji i ravnopravnosti, istorijski gledano, Žena je često imala podređen položaj u odnosu na muža, kako u porodičnom životu, tako i u društvenim odnosima.

Zakon predviđa određene uslove za zaključenje braka, uključujući dobrovoljni pristanak supružnika i odsustvo bračnih smetnji (poput srodstva ili prethodnog braka), ali ono što je ključno za ovu analizu jeste kako su pravne norme kroz istoriju definisale ulogu žene unutar braka- od njenog prava na imovinu, učešće u odlučivanju, pa sve do njenog statusa kao majke i supruge. Brak se, s pravne strane, ne posmatra samo kao lični već i kao društveni odnos koji reguliše i seksualno ponašanje i reprodukciju, ali i raspodelu uloga među partnerima.

ULOGA ŽENE U BRAKU KROZ ISTORIJU

U primitivnim društvima žena je bila smatrana božanskim, a ne isključivo ljudskim bićem, obdarenim najvažnijom moći- sposobnošću rađanja. Rađanje dece doživljavalo se kao posebna privilegija žene, zbog čega je njen položaj u zajednici bio visoko cenjen i poštovan. Međutim, otkrićem biološke osnove razmnožavanja započinje period muške dominacije, tokom kojeg žene gube gotovo sve društvene uloge osim one biološke- uloge majke i rađateljke potomstva. Mnogi starovekovni zakoonici bavili su se pravima žena, među kojima je jedan od najpoznatijih i najočuvanijih Hamurabijev zakonik iz antičkog Vavilona. Ovaj zakonik, poznat po načelu taliona ("oko za oko, zub za zub"), priznavao je određena prava ženi u braku. Tako je žena zadržavala pravo vlasništva nad svojim mirazom do smrti, nakon čega bi ga nasledila deca, iako je tokom braka mirazom upravljao muž. Takođe, muž je imao zakonsku obavezu da izdržava ženu u slučaju razvoda, ukoliko je žena mogla dokazati njegovu krivicu (Huseinspahić, 2011, str.201).

Supruga ili žena je pojam koji označava pripadnicu bračne zajednice ženskog pola, odnosno ženu u zakonski ili društveno priznatom braku. U većini društava žena

stupa u brak s muškarcem, mada u državama koje priznaju brak između osoba istog pola njen bračni partner može biti i žena. Iako su položaj žene u odnosu na muža, kao i njena prava i obaveze, varirali kroz različite kulture i istorijske epohe, sve do savremenog doba i pokreta za ravnopravnost polova, ona je u formalnom smislu uglavnom bila u podređenom položaju (Akrap, 2022, str. 8).

Pravni položaj žene u braku i generalno u društvenim životu jeste promenljiv položaj. Kako je porodica osnovna jedinica društva, a brak odraz porodičnih odnosa, tako je i najpodesnije posmatrati ulogu žene kroz različite oblike braka koji su karakteristični za pojedine periode razvoja ljudskog društva.

Međutim, položaj žena u prošlosti je bio izuzetno težak i izazovan. Autorka Akrap (2022), kaže da je većinski preovladavalo mišljenje, da je ženi mesto kod kuće i da je njena obaveza briga o deci i domaćinstvu, te su one imale dvostruku dužnost: morale su odgajati dete i kao majka i kao otac.

Žene su u odnosu na muškarce bile podcenjene, omalovažavane i diskriminisane. Rad se delio prema polu, te su shodno tome postojali muški i ženski poslovi. „Muškim poslom“ se smatrao lov na veće životinje, metalski rad, ribolov, rudarstvo, rad drvoseče i slično. „Ženski posao“ nije bio u potpunosti jasno definisan. Poslove koje su radile žene uglavnom su se svodile na pripremanje hrane, brigu o kući, deci i bolesnima, te podučavanje i šivenje odeće.

Manje ili više oštra segregacija polova je društvena norma, te je društveni položaj žene obično bio ravan položaju najnižih slojeva, a često i robova (Magezis, 2001). S obzirom da je brak bio ugovor, potpisivao ga je starešina domaćinstva, a ne supružnici. Za žene je brak bio izazovan, jer se na njih stalno motrilo. Žena je morala izvršavati svoje dužnosti, pre svega prema roditeljima svoga muža, pa onda i prema mužu. Morala je raditi u kući i pokazivati veliko poštovanje, dok je s druge strane muž uvek bio na strani svojih roditelja, a ne žene. Ako roditelji nisu bili zadovoljni snahom, sin se morao razvesti, bez obzira na svoja osećanja, jer su porodični interesi važniji od emocija (Golubović, 1981).

Žena sa druge strane nije imala pravo glasa ni izbora, niti mogućnost da se razvede. Možemo zaključiti da je ovo rigidan tip modela organizacije porodičnog života. Rigidan tip podrazumeva tradicionalnu podelu uloga po polu i uzrastu, patrijahalnu raspodelu moći, stroga i ograničena pravila ponašanja, te ograničenu komunikaciju među članovima (Alić, 2012).

Danas je takođe zastupljen rigidni tip modela organizacije porodičnog života, ali pored njega su sve više prisutni i drugi modeli i to: struktuirani model, fleksibilan tip i haotični model. Rođenjem deteta, naročito muškog, majka u većoj meri postaje član porodice. Time porodica dobija naslednika i smatra se da je muškarac ispunio svoju osnovnu društvenu dužnost. U prošlosti se smatralo da je muškarac bez muškog potomka predmet sažaljenja i nije se ostvario kao čovek, te nije ispunio osnovnu porodičnu dužnost. U suštini, žena postoji tek kada stupi u brak i izgradi svoj dom i porodicu.

Za razliku od današnjih brakova, pa čak ni u ranijoj istoriji, niko nije verovao u ulogu ljubavi u braku ili uopšte u njenu postojanost. Tradicionalni brakovi su se sklapali na veoma strog način, gde su muškarci bili zapovednici domaćinstva, a žene su imale uloge da mu budu pokorne i poslušne, kako duhovno tako i telesno. Glavni

argumenti za takav način života predstavljani su kao oblik zaštite žena, iako su im u stvarnosti onemogućavana brojna prava i mogućnosti koje su s pravom zasluživale. Bile su prinuđene da bez prava glasa i izražavanja mišljenja prihvate nametnuti brak i bez prigovora preuzmu ulogu u izgradnji porodice.

Autorka Bukal (2022) ističe da se žena u prošlosti nije smatrala samostalnim i racionalnim bićem. Preovladavalo je mišljenje da su žene sklone grehu i da nisu sposobne da brinu o sebi i svom telu, zbog čega im je bio potreban nadzor muškaraca. Njena uloga u porodici bila je gotovo beznačajna, dok su brak i majčinstvo predstavljali jedine društveno prihvaćene puteve samopotvrđivanja žene. Neudati status žena bio je gotovo neprihvatljiv i retko prisutan u društvu, a one koje su se odlučile za takav životni put često su bile izložene osudi i nerazumevanju svoje sredine.

Smatram da istorijski položaj žene u braku jasno pokazuje koliko su patrijarhalni obrasci oblikovali njen identitet i društvenu ulogu. Iako su određene promene postignute, mnoge norme iz prošlosti i dalje opstaju u savremenom društvu, često u prikrivenom obliku. Brak se dugo zasnivao na poslušnosti žene i njenom podređenom položaju, dok su prava i slobode bile ograničene. Danas, iako postoji veća ravnopravnost, nužno je i dalje kritički posmatrati uloge unutar porodice i raditi na uklanjanju svih oblika rodne diskriminacije.

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U RIMSKOM PRAVU

Savremena definicija braka kao zakonom uređene zajednice muškarca i žene suštinski se ne razlikuje mnogo od rimskopravnog koncepta. U najranijem periodu Rimskog carstva, brak se nije smatrao pravnim odnosom, već društvenom činjenicom sa pravnim posledicama.

U najširem smislu, brak je trajna zajednica žene i muškarca, ali po rimskom shvatanju, sama trajnost nije bila dovoljna za njegovu punovažnost. Za postojanje *iustum matrimonium* morali su biti ispunjeni određeni uslovi- u pogledu forme, ličnih svojstava supružnika, kao i saglasnosti sa zakonima, običajima i društvenim normama. Iako su rimski pravници retko nudili definicije, brak je izuzetak i jedna od retkih ustanova koja je definisana u njihovim spisima (Stefanović, Zarubica, 2020, str.36).

Pravnik Modestin daje sledeću definiciju braka: „*Brak je odnos muža i žene, zajednica svih oblika života, ustanova božanskog i ljudskog prava (Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio)*” (Stanojević, 2000, str.160)

Pored braka, postoji i trajna zajednica između lica suprotnog pola, koja nije zasnovana na zakonu. Po mom mišljenju, konkubinat predstavlja zanimljiv i složen oblik zajednice u rimskom pravu, koji se jasno razlikovao od braka. Iako je i u ovom slučaju reč o trajnoj zajednici muškarca i žene, za razliku od braka (*matrimonium*), konkubinat nije bio zasnovan na zakonu. Smatram da je ovakav faktički odnos najčešće nastajao zbog postojanja bračnih smetnji ili iz socijalnih i političkih razloga. Takođe, važnu ulogu igrala je i odsutnost namere da partneri žive u pravom bračnom odnosu, tj. bez *affectio maritalis*.

Posebno je zanimljivo to što se konkubinat najčešće javljao među ljudima različitog društvenog statusa- naročito kada je žena dolazila iz nižeg sloja, a muškarac nije želeo da joj prenese svoje ime, imovinu ili društveni položaj. Po mom mišljenju, ovo ukazuje na snažnu povezanost rimskog prava sa društvenim hijerarhijama tog vremena.

Zajednica bez formalnosti dodatno ga udaljava od pravnog braka, jer za razliku od braka bez manusa, konkubinat nije podrazumevao ni veridbu, ni imovinski ugovor. Posebno problematičan, iz današnje perspektive, bio je položaj dece rođene u takvoj zajednici- ona nisu bila priznata kao članovi očeve porodice i smatrana su vanbračnom decom (Stefanović, Zarubica, 2020, str. 44). Smatramo da je konkubinat (suložništvo) u rimskom pravu predstavljao pravno i društveno priznat oblik zajednice koji je, iako bez formalnog statusa braka, odražavao tadašnje norme, vrednosti i društvene nejednakosti.

Rimljani su poznavali dva oblika braka: brak sa manusom i bez manusa. Brak sa manusom, u kome je žena dolazila pod vlast muža, preovlađivao je među višim slojevima, dok je brak bez manusa bio raširen među plebejcima. Kasnije brak sa manusom gubi svoj značaj i kao opšti oblik odnosa između muškarca i žene javlja se brak bez manusa, u kome su odnosi između polova mnogo slobodniji.

Brak sa manusom

Da bi brak bio zaključen, bilo je neophodno da supružnici imaju pravo na brak (*ius conubii*), budu punoletni, da ne postoje zakonske prepreke (kao što su blisko srodstvo ili već postojeći brak), kao i da roditelji ili porodične starešine daju saglasnost. Rimski građani su imali pravo na brak, dok su plebejci to pravo dobili tek nakon donošenja Kanulejevog zakona 445. godine pre n.e.

Punoletstvo se za devojčice računalo od 12. godine, a za dečake od 14. Saglasnost paterfamilijasa bila je obavezna, jer se smatralo da žena prelazi iz jedne porodice u drugu, što nije bilo moguće bez odobrenja porodičnog starešine. Brak se u Rimu mogao sklopiti na tri načina:

coemptio (simbolična kupovina žene), **confarreatio** (verski obred sa sveštenikom i žrtvovanjem hleba od pira, uobičajen kod viših slojeva) i **usus** (sticanje supruge boravkom u istoj kući godinu dana, osim ako ne bi tri noći zaredom napustila dom, čime bi se rok prekidao).

Veridba (*sponsalia*) je bila svečano obećanje braka, često uz davanje prstena kao simbola vernosti. Raskid veridbe nije imao pravne posledice jer je brak morao biti dobrovoljan. Zanimljivi običaji prate rimsko venčanje: mlada je ritualno izgovarala simbolične reči, a mladoženja ju je prenosio preko praga da bi se izbegla loša sreća. Na dan venčanja, mladi su pevali pesme posvećene bogu braka Himeneju. U starom Rimu razvod je bio redak, ali moguć. Smatrao se privatnom stvari, a muž je mogao jednostrano raskinuti brak (*repudium*). Brak je prestajao i smrću supružnika ili gubitkom pravnog statusa (Ombla, 2024, str.15-17).

Brak bez manusa

U periodu rimskog principata došlo je do velikih promena u porodičnim odnosima i braku. Iako je u vreme republike u porodici dominirala vlast paterfamilijasa, kasnije

dolazi do postepene demokratizacije porodice. Žene dobijaju veća prava- ukida se tutorstvo i brak sa manusom postaje redak. Umesto njega, sve češći postaje brak **bez manusa**, u kojem žena zadržava svoju imovinu i pravni status.

Za brak bez manusa bila su potrebna dva uslova:

1. **Affectio maritalis**- uzajamna želja supružnika da stupe u brak.
2. **Nepostojanje bračnih smetnji**- kao što su blisko srodstvo, koje se sada računalo do četvrtog stepena u pobočnoj liniji.

Zakon je zabranjivao brakove između Rimljana i žena „nečasnog“ zanimanja, kao i između senatora i glumica ili oslobođenica. Preljubnici nisu mogli stupiti u brak međusobno. Veridba je postala pravno važna, pa je uvođena i kapara koju bi platio onaj koji prekrši obećanje. U braku bez manusa žena ostaje nezavisna, a muž ima obavezu da izdržava porodicu. Ako je žena imala sredstva, i ona je doprinosila. Njena imovina bila je pod posebnim režimom (paraferalna dobra), s ograničenim pravom upravljanja za muža. Ustanova **miraza** (imovina koju supruga donosi prilikom udaje) je ostala, a uvedena je i praksa da muž ženi daje poklon **propter nuptias (mehr)** kao zaštitu u slučaju razvoda. Kasnije, Justinijan je propisao da se poklon daje samo ako je muž primio miraz. Muževa vlast nad ženom značajno je smanjena- gotovo su ravnopravni. Ipak, preljuba žene bila je teže kažnjiva, čak i krivično gonjena. Razvod je postao složeniji, pod uticajem hrišćanstva. Postojao je: razvod sporazumno, jednostrani bez krivice (npr. impotencija, sterilitet), razvod zbog krivice, jednostrani otkaz bez razloga- ali uz sankcije. Ako je žena kriva, gubi pravo na miraz i poklon, a može biti zatvorena u manastir dok je muž je mogao biti novčano kažnjen (Ombla, 2024, str. 18-19).

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U BRAKU U SREDNJEM VEKU

U periodu od 5. do 17. veka, obuhvatajući srednji i rani novi vek, društvo je bilo snažno oblikovano muškom dominacijom. Muškarcima su bile dostupne šire političke, poslovne, lične i emotivne slobode. Nasuprot tome, žene su prema tadašnjim moralnim i društvenim normama bile očekivano poslušne, čedne, povučene, posvećene domu i porodici. Javna ideologija tog vremena otvoreno je ograničavala žensku slobodu i samostalnost. Ambivalentan stav prema ženama vidi se već u spisima svetog Pavla, posebno u Poslanici Efežanima. U njoj se navodi da žene treba da se pokoravaju svojim muževima, ali se istovremeno naglašava i obaveza muškaraca da vole i poštuju svoje žene (Novi Zavet, 1990. Efežanima 5). U srednjem veku crkva je dobila veliku ulogu u društvenom životu. Ona je propisivala ženama da čute i pasivnu podložnost muškarcu. Oduzeto im je pravo izbora muža, isključene su iz javnih delatnosti, uskraćivana im je sigurnost unutar braka (razvod je bio muška privilegija), proglašene manje vrednima, postale su vlasništvo muškaraca.

Njihov život je bio uveliko propisan staleškom pripadnošću i ulogom u porodici. Žene su trebale biti čuvane, te su zbog toga bile vezane za kuću, kao mesto na kojem

je žena stvarala svoj svet i održavala red brinući se o domaćinstvu, deci, a one bogatije i o slugama. Srednji vek im je doneo mnogo briga, neodobravanja njihovih želja i različita nezadovoljstva. Brak je najpre bio poslovna i diplomatska stvar u kojem su sa određenim ugovorima roditelji supružnika dobijali određeni profit.

Žene su u trenutku udaje imale veliku vrednost, jer su njihove rodbine, a pogotovo one plemenitog roda, dobrom udajom kćeri sticale dobre političke veze i jačale svoju političku i statusnu moć (Ponjavić, 2014, str. 92). Crkva je imala veliki uticaj na zakonodavstvo. Ostvarila je neke zakone poput neraskidivosti braka, monogamiju, sprečavanje ženidbe među krvnim i duhovnim rođacima, najpre do četvrtog stepena, potom do sedmog, te zakon o posvajanju dece (Bujuklić, 2013, str. 75).

Takođe, ženama su bile uskraćene gotovo sve imovinske i nasledne slobode. Po pravilu, sve što bi žena donela u brak prelazilo je u vlasništvo muža, uključujući i miraz. U nekim slučajevima, udovice su mogle imati ograničeno pravo korišćenja imovine, ali ne i potpunu kontrolu nad njom. Uloga žene bila je ograničena na reproduktivnu funkciju i poslušnost, dok su njena prava bila zavisna od milosti muža ili oca.

Iako su pojedine žene, naročito pripadnice plemstva ili redovnice u samostanima, imale pristup obrazovanju i izvesnoj intelektualnoj aktivnosti, to je bila retkost. Većina žena bila je isključena iz obrazovnih, kulturnih i pravnih tokova društva.

Srednji vek je, i pored izuzetaka, bio vreme sistemske diskriminacije žena u gotovo svim aspektima života- naročito unutar institucije braka, koja je predstavljala osnovnu društvenu jedinicu, ali i okvir kontrole nad ženskom seksualnošću, slobodom i identitetom.

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U BRAKU U ISLAMSKOM PRAVU

U šestom veku su prilike u Arabiji bile takve da je čak bilo krajnje poniženje imati kćer i ljudi su se sklanjali od drugih radi ove sramote i dvoumili se da li da svoje ćerke ostave u životu podnoseći sramotu ili da je živu zakopaju. Žene su nasleđivane kao stvari i muškarci su imali po nekoliko žena izvan braka i otvoreno se time hvalili. Pre uspostavljanja jedinstvenog sistema bračnog prava, brak se najčešće zaključivao otmicom, kupovinom žene ili ugovorom između porodica, pri čemu je muž imao gotovo apsolutnu vlast u braku. Imao je pravo da u svakom trenutku otera ženu, pa čak i da je usmrti u slučaju neverstva. Nasuprot tome, u brakovima zasnovanim na uzajamnom sporazumu, žena je imala znatno veću slobodu i ravnopravnost, uključujući pravo da samostalno odluči o prestanku braka. Jedinstven sistem bračnog prava formiran je revizijom arapskih bračnih običaja, pri čemu su pojedine prakse ukinute, neke modifikovane, a uvedene su i nove pravne norme (Čović, 2020, str.164). Žena u ovom periodu nije imala pravo na svoje telo, na život, na odlučivanje o izboru muža, na odlučivanje ni o čemu u porodici pa ni o vlastitoj deci, nije imala pravo na obrazovanje, ni na nasleđstvo.

Reformama koje je doneo Islam kroz propise Kur'ana i Sunnet Muhammed s.a.v.s., značajno su redefinisana prava žene u braku i porodici, u odnosu na predislamske običaje. Poslanik Muhammed s.a.v.s. je na samom početku svog poslanstva isticao

važnost uloge žene i skretao pažnju svojim ashabima (pratiocima) na blag tretman prema ženama.

Sa islamom žene su dobile pravo na život, dobile čast i poštovanje kao kćeri, supruge, majke, pravo na obrazovanje, pravo na izbor muža, pravo na razvod, pravo na bavljenje profesijom, pravo da bude ravnopravan partner u braku, pravo na nasledstvo i upravljanje imovinom po svojoj volji.

Verski zakon islama zove se šerijat. Sama reč šerijat potiče od arapske reči *šaria*, koja označava *pravi put*, a u širem smislu podrazumeva učenje islamske vere ili božjeg zakona kao i božjeg zakona zasnovanog na Kur'anu (Mitrović & Bovan, 2009, str.102).

U islamu je monogamija osnovni oblik braka, dok je poligamija dozvoljena kao izuzetak i pod određenim uslovima, pri čemu Kur'an ograničava broj žena na četiri, ali istovremeno dozvoljava mnogoženstvo samo onima koji su sposobni da prema svim suprugama postupaju pravedno i ravnopravno. Kur'an priznaje mužu vlast nad ženom u braku ali se to ne odnosi na njenu imovinu i produkte rada. U šerijatskom pravu brak može prestati: prirodno- smrću jednog od supružnika, ili pravno-otkazom, uzajamnim sporazumom, sudskom presudom ili poništajem. Pravo otkaza (repudijacije) uglavnom pripada mužu, dok žena može tražiti razvod samo ako joj je to izričito dozvoljeno ugovorom. Ovo se pravda verovanjem da bi žena mogla nepromišljeno zloupotребiti to pravo. Repudijacija se može izjaviti usmeno pred dva svedoka ili pismeno, bez navođenja razloga, i predstavlja pojednostavljen način razvoda u nekim državama. Postoje dva oblika- opoziva i neopoziva. Kod opozive, muž može vratiti ženu u roku od 90 dana, tokom kojeg važe obaveze vernosti i međusobnog naslednog prava, slično sudskoj rastavi (Čović, 2020, str.167).

Smatram da su u periodu pre objave Kur'ana Arapi činili velike greške kada je u pitanju položaj žene, njena vrednost i uloga u društvu. Praksa živog zakopavanja kćeri, višestrukih žena bez obaveze prema njima, uskraćivanje osnovnih prava ženama, kao i njihovo tretiranje kao imovine, predstavljaju mračno poglavlje ljudske istorije. Međutim, dolaskom Poslanika Muhammeda s.a.v.s. i objavom Kur'ana, položaj žene doživljava duboku, suštinsku promenu. Islam jasno definiše prava žene i muškarca, postavljaajući temelj braka na uzajamnom poštovanju, pravdi i časti. Verujem da je brak u islamu, u svojoj izvornoj formi, najčistiji i najpravedniji oblik zajedničkog života, jer štiti i prava i dostojanstvo oba supružnika, uz jasno propisane moralne i pravne norme koje služe očuvanju porodičnih vrednosti.

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U SAVREMENOM BRAKU

Sa donošenjem savremenih zakona, žene su dobile prava koja su im u prethodnim epohama bila uskraćena. Danas žena ima pravo glasa u okviru braka, što znači da zajedno sa svojim partnerom učestvuje u donošenju važnih odluka koje se tiču zajedničkog života. Na primer, bračni partneri danas ravnopravno odlučuju o broju dece, podeli kućnih i profesionalnih obaveza, kao i o drugim aspektima porodičnog života. Za razliku od srednjeg veka i ranijih istorijskih perioda, kada žena nije imala pravo da odlučuje, savremeno društvo prepoznaje njenu ulogu kao ravnopravnog člana porodice i zajednice.

U modernim društvima, žena se posmatra kao samostalna jedinka koja teži ka ravnopravnosti, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi života. Zakon štiti ženu od fizičkog i psihičkog zlostavljanja, naročito u okviru braka i porodice, čime se doprinosi očuvanju njenog dostojanstva i bezbednosti. Takođe, ženama je omogućeno da raspolazu zajedničkom imovinom u braku, a sve što se stekne tokom zajedničkog života, prema savremenim zakonima, ravnopravno se deli među supružnicima.

U većini razvijenih zemalja, položaj žene i muškarca u okviru bračnih i porodičnih odnosa je izjednačen. Ipak, u pojedinim državama, kao što su Indija i Turska, tradicionalni obrasci i dalje utiču na zakonske i društvene norme, zbog čega potpuna ravnopravnost još nije postignuta. Na primer, u Indiji, iako zakon priznaje jednaka prava supružnika, u praksi žene i dalje često trpe pritiske da se povinuju volji muža i njegove porodice. U ruralnim oblastima ove zemlje još uvek su prisutni dogovoreni brakovi, a žene retko imaju mogućnost da odlučuju o svom obrazovanju ili zaposlenju. (Kadam, 2015)

Suprotno tome, u zemljama kao što su Švedska i Norveška, žene uživaju visok stepen društvene i pravne ravnopravnosti. U ovim državama, zakoni o porodijskom i roditeljskom odsustvu, jednaka plata za isti rad, kao i mere za zaštitu od porodičnog nasilja, predstavljaju konkretne korake ka jednakom tretmanu žena i muškaraca. U islamskim državama, kao što je Saudijska Arabija, žene su donedavno bile podložne strogim pravilima, uključujući zabranu vožnje automobila i potrebu za dozvolom muškog staratelja za određene odluke. Međutim, poslednjih godina dolazi do postepenih promena- ženama je, na primer, dozvoljeno da voze, da rade određene poslove i da učestvuju u javnom životu.

Takođe, primer žena u Ruandi pokazuje kako čak i u postkonfliktnim zemljama može doći do snažnog ženskog angažmana- nakon genocida 1994. godine, žene su zauzele značajne političke pozicije, pa je danas Ruanda jedna od vodećih zemalja u svetu po procentu žena u parlamentu.

U širem društvenom kontekstu, žena danas ima pravo na slobodan izbor u vezi sa načinom života. Ima mogućnost da sama odluči da li želi da uđe u brak, da živi u vanbračnoj zajednici, ili da ostane van takvih odnosa. Takođe, ima pristup obrazovanju, tržištu rada i društvenom angažmanu, što joj omogućava da se razvija kao autonomna i ostvarena ličnost. Savremeno društvo, iako još uvek suočeno s brojnim izazovima, ide ka ostvarenju potpune ravnopravnosti polova, gde žena ima jednake šanse i mogućnosti kao i muškarac.

Iako se čini da su žene danas zakonski zaštićenije i da su bračni odnosi ravnopravniji nego u prošlosti, smatram da su današnji brakovi daleko od idealnih. Savremeno društvo često nameće sliku "savršenog" braka, partnerstva i jednakosti, ali realnost je mnogo složenija. Muško-ženski odnosi su u velikoj meri poremećeni- često se gubi osećaj poštovanja, razumevanja i zajedništva koje je nekada činilo osnovu bračne zajednice (Kašić, 2011, str.57/96).

Pojedinci sve češće ulaze u brak iz površnih razloga, dok se istinske vrednosti kao što su poverenje, odanost i međusobna podrška zanemaruju. Takođe, u trci za samostalnošću i ličnim ostvarenjima, često se zaboravlja da brak zahteva kompromis i zajednički rad. Deluje kao da su žene i muškarci sve više u „borbi“ za dominaciju,

umesto u partnerstvu koje bi trebalo da bude zasnovano na ravnoteži i uzajamnom poštovanju. Ipak, pozitivno je to što se sve više prepoznaje potreba za izjednačavanjem uloga i odgovornosti. Pravna i društvena regulativa polako, ali sigurno, ide ka uspostavljanju ravnoteže među polovima, gde nijedna strana nije ni nadređena ni podređena, već jednako vrednovana. Smatram da je to jedini put ka zdravijim i stabilnijim brakovima u budućnosti.

PRAVNI POLOŽAJ ŽENE U BRAKU U SRBIJI – NEKAD I SAD

Pravni i društveni položaj žene u braku u Srbiji prošao je kroz značajne promene od srednjeg veka do savremenog doba. U tradicionalnom, patrijarhalnom društvu, žena je bila u potpunosti potčinjena muškarcu, kako u porodici, tako i u društvu uopšte. Brak nije predstavljao emotivnu vezu, već pre svega društveni i ekonomski ugovor, u kojem je žena bila sredstvo za očuvanje porodične loze i prenošenje imovine.

U srednjem veku, crkva je imala ogroman uticaj na društvene norme i zakonodavstvo. U skladu sa učenjima hrišćanstva, žena je bila podređena muškarcu – što se posebno vidi u spisima svetog Pavla, gde se naglašava ženska poslušnost mužu, dok se istovremeno nalaže i muževljeva dužnost da voli i poštuje svoju ženu (Novi Zavet, 1990, Efežanima 5). Iako su oba pola imala određene dužnosti u braku, pravna praksa i društvene norme u suštini su favorizovale muškarce.

Prema tadašnjim zakonima, žena je bila obavezna da prilikom udaje donese miraz, nad kojim je muž imao pravo uživanja, ali ne i potpunog vlasništva. Ipak, za razliku od pojedinih drugih evropskih zemalja, žena u Srbiji udajom nije gubila poslovnu sposobnost, što je bio izuzetak u srednjovekovnim pravnim sistemima (Bujuklić, 2013, str. 75). Uprkos tome, žena je ostajala pod zakonskim i društvenim tutorstvom – najpre oca, a potom muža.

Na selu, život žena bio je određen ekonomijom domaćinstva i rodnom podelom poslova. Dok su muškarci obavljali fizički teže radove, poput oranja, žene su radile „lakše“, ali brojno raznovrsne poslove: negu dece, tkanje, kuvanje, čišćenje, gajenje stoke, obrađivanje okućnice i pomoć u poljoprivredi. Njihova radna snaga bila je presudna za opstanak domaćinstva, iako nisu imale pravo odlučivanja u zadruzi (Vukosavljević, 1983; Cvijić, 1987; Ilijić, 1999). Poštovanje žene u porodici sticalo se kroz njen trud, posvećenost i majčinstvo – ali ne i kroz pravnu moć.

U patrijarhalnoj zadruzi žena nije imala slobodu izbora partnera, niti pravo na razvod. Kazne za neverstvo bile su izuzetno stroge za žene, uključujući čak i smrtnu kaznu, dok je muška preljuba često bila tolerisana (Vukosavljević, 1983). Žena je retko napuštala dom, jer je porodica predstavljala osnovnu jedinicu zaštite – ali istovremeno i okove zavisnosti i potčinjenosti.

S vremenom, brak je postajao moralna i društvena obaveza. Glavni cilj mu je bilo rađanje naslednika i očuvanje porodične loze. Ne postoje precizne zakonske granice starosti za stupanje u brak, pa su devojčice često udavane već u ranom detinjstvu. Postoje zapisi o devojčicama koje su sa devet godina ostajale trudne, a odluke o braku donosili su isključivo roditelji ili porodični starešine (Ponjavić, 2014). Tek sa modernizacijom društva i reformama u zakonodavstvu, položaj žene u braku počinje značajno da se menja.

U savremenom pravnom sistemu Srbije, žena uživa ravnopravan status sa muškarcem. Zakonodavac danas priznaje ženama niz prava: pravo na slobodan izbor bračnog druga, pravo na razvod, pravo na slobodno odlučivanje o rađanju (uključujući pravo na abortus i medicinski potpomognutu oplodnju), zajedničko roditeljsko pravo sa mužem, pravo na imovinu, pravo na nasleđe, kao i pravo na zaštitu od porodičnog nasilja (Ilić, 2020, str. 201–203).

U savremenom porodičnom pravu žena u braku ima ravnopravan status sa mužem (Porodični zakon, čl. 4). To znači da supružnici imaju jednaka prava i obaveze, uključujući zaštitu imovinskih i ličnih prava. Jedno od najvažnijih imovinskih prava supruge jeste pravo nasleđivanja. Prema Zakonu o nasleđivanju Republike Srbije, supruga ima siguran nasledni položaj. Kada iza ostavioca ostanu deca, ona nasleđuje zajedno sa njima i deli imovinu u jednakim delovima. Ako ostavilac nema potomke, supruga nasleđuje polovinu zaostavštine, dok drugu polovinu dobijaju njegovi roditelji. U slučaju da nema ni dece ni roditelja, celo nasleđstvo prelazi na suprugu. Na ovaj način zakon obezbeđuje zaštitu i ekonomsku sigurnost žene nakon smrti muža.

Ustav Republike Srbije jemči ravnopravnost žena i muškaraca. Član 21. propisuje jednakost pred zakonom i zabranu diskriminacije, a član 62. garantuje slobodu braka, ravnopravnost supružnika i zaštitu porodice, majke i deteta. To znači da žena ima pravo da slobodno bira partnera, da u braku bude ravnopravna i da uživa jednaku pravnu zaštitu. Žene danas imaju pristup obrazovanju, radu i javnom životu, kao i institucionalnu zaštitu, posebno u vezi sa majčinstvom i nasiljem u porodici. Iako u nekim sredinama i dalje postoje patrijarhalni obrasci, pravni sistem Srbije obezbeđuje ženama punu jednakost i zasnivanje braka na slobodnoj volji, poštovanju i ravnopravnosti.

ZAKLJUČAK

Analizom pravnog položaja žene u braku u različitim istorijskim periodima i različitim pravnim sistemima zaključujemo da je uloga žene u bračnoj zajednici snažno oblikovana društvenim normama, religijskim učenjima i pravnim sistemima određene epohe. Kroz istoriju, žene su često bile pravno i faktički podređene muškarcima, tretirane kao deo porodične imovine, bez prava na samostalno donošenje odluka o sopstvenom životu, imovini, pa čak i o sopstvenom telu. Rimskim pravom žena je prelazila pod vlast supruga, dok su srednjovekovni hrišćanski i islamski normativni okviri insistirali na pokornosti i tradicionalnim rodnim ulogama. Često su brak i majčinstvo predstavljani kao jedini „prihvatljivi“ načini ženskog ostvarenja. Ovaj rad predstavlja komparativni metodološki okvir kroz koji se analizira pravni položaj žene u braku, pružajući istorijski i uporedni prikaz razvoja njenih prava od tradicionalnih patrijarhalnih društava do savremenih pravnih sistema. Međutim, razvojem društva, slabljenjem uticaja patrijarhalnih struktura i porastom ideja o ljudskim pravima i rodnoj ravnopravnosti, pravni položaj žene se postepeno menjao. Posebno u novijem vremenu, žena se afirmiše kao ravnopravni pravni subjekt, sa sopstvenim imovinskim pravima, slobodom izbora bračnog partnera, kao i pravom na razvod, starateljstvo i zaštitu od nasilja.

Porodični zakon Republike Srbije, kao i brojni međunarodni dokumenti koje naša država priznaje, garantuju formalnu jednakost supružnika, zabranjuju diskriminaciju po osnovu pola i afirmišu slobodu volje kao osnov zaključenja braka. Ipak, i pored zakonske ravnopravnosti, praksa često pokazuje da su žene i dalje u nepovoljnom položaju – bilo zbog ekonomske zavisnosti, tradicionalnih uverenja, nedovoljne zastupljenosti u odlučivanju, ili zbog prisutnosti rodno zasnovanog nasilja. Stoga je važno razumeti pravni i istorijski kontekst razvoja ženskih prava u braku kako bi se identifikovale preostale prepreke i preduzele mere za njihovo otklanjanje. Kritički posmatrano, iako je u normativnom smislu učinjen značajan iskorak ka rodnoj ravnopravnosti, ostaje očigledan raskorak između zakonskih odredbi i njihove primene u svakodnevici. Postojeće norme često nemaju dovoljnu snagu da se suprotstave duboko ukorenjenim društvenim obrascima koji ženama i dalje nameću ograničene uloge, posebno u tradicionalnim, ruralnim i ekonomski nerazvijenim sredinama. Pored toga, nedovoljna edukacija o pravima, strah od stigmatizacije i nepoverenje u institucije dodatno obeshrabruju žene da koriste svoja zakonska ovlašćenja. Neophodno je stoga i dalje raditi na osnaživanju žena kroz obrazovanje, unapređenje pristupa pravdi, kao i jačanje kapaciteta državnih organa za doslednu i efikasnu primenu prava. Prava žena u braku ne mogu se posmatrati kao konačno rešeno pitanje, već kao proces koji zahteva stalnu društvenu pažnju, pravne inovacije i senzibilisanu primenu postojećih propisa. Samo tako moguće je ostvariti suštinsku, a ne samo deklarativnu ravnopravnost među supružnicima, kao osnov pravednog i dostojanstvenog porodičnog života.

LITERATURA

1. Akrap, P. (2022). Položaj žena u suvremenom društvu: sociološko istraživanje stanovnika grada Split, Hrvatska
2. Alić, A. (2012). Struktura i dinamika obiteljske kulture. Sarajevo: CNS, Bosna i Hercegovina
3. Bujuklić, Ž. (2013). Rimsko privatno pravo. Treće izmenjeno izdanje. Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd, Srbija
4. Bukal, A. (2022). Uloga žene u obitelji: nekad i sad. Zagreb, Hrvatska
5. Čović, A. (2020). Zaključenje i prestanak braka u šerijatskom pravu, Beograd, Srbija.
6. El’Ahkamu-šerija, paragraf 206.
7. Golubović, Z. (1981). Porodica kao ljudska zajednica. Zagreb, Hrvatska
8. Huseinspahić, A. (2011). Tutela mulierum i pravni položaj žene u braku u starom veku. Pregledni naučni rad, *Analiza pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Pravni fakultet u Zenici, Zenica, Bosna i Hercegovina 4(08), 201-234.

9. Ilić, S.M. (2020). Pravni položaj žene u predosnovi građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd.
10. Kadam, T. (2015). The Impact of Arranged Marital Customs on Women's Autonomy in Rural India. DePauw University,
https://scholarship.depauw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=studentresearch&utm_source=chatgpt.com preuzeto 05.09.2025.
11. Kašić, B. (2011). "Subjekt u ženi". U I. Radačić i J. Vince Pallua (Eds.), Ženska ljudska prava: Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska, 2011.
12. Magezis, J. (2001). Ženske studije. Fond otvoreno društvo
13. Mitrović, M., Bovan, S. (2009). Osnovi sociologije i sociologija prava. Službeni glasnik, Beograd, Srbija
14. Novi zavet. (1990). XI. izdanje. Zagreb: Britansko i strano biblijsko društvo, Hršćanska sadašnjost. (Efežanima 5), Hrvatska
15. Ombla, P. (2024). Imovinskopravni položaj žene u rimskom pravu. Diplomski rad, Zagreb, Hrvatska
16. Ponjavić, Z. (2014). Porodično pravo. Četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Službeni glasnik, Beograd, Srbija
17. Porodični zakon, ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015, Službeni glasnik Republike Srbije
18. Stanojević, O. (2000). Rimsko pravo, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
19. Stefanović, N., Zarubica, S. (2020). Koncept braka u Rimskom pravu i položaj žene u njemu, Pravo- teorija i praksa, 37(2), 35-47.
20. Ustav Republike Srbije, ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021), Službeni glasnik Republike Srbije
21. Zakon o nasleđivanju, ("Sl. glasnik RS", br. 46/95, 101/2003 - odluka USRS i 6/2015), Službeni glasnik Republike Srbije

SUMMARY

This research paper provides a historical and comparative overview of the legal status of women in marriage, showing how social norms, religious teachings, and legal systems have shaped the role of women in marital unions throughout different eras. Historically, women were often legally and practically subordinated to men,

lacking the right to make independent decisions about their lives, property, or bodies. With the evolution of society and the rise of human rights and gender equality ideologies, the legal position of women has gradually improved. Today, women are formally recognized as equal in marriage, as affirmed by the Family Law of the Republic of Serbia and various international legal instruments. However, despite legal equality, challenges remain in practice- such as economic dependence, traditional beliefs, and gender-based violence. The paper concludes that the struggle for the full realization of women's rights in marriage is ongoing and requires continuous monitoring, education, and consistent implementation of legal measures to achieve genuine equality and protect the dignity of every woman.

PRAVNI STATUS EVROPSKE UNIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA EVROPSKU KOMISIJU

Latif Šaćić

Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Republika Srbija

latif.sacic@uninp.edu.rs, ORCID: 0000-0002-5150-5207

Ševal Kadrija Pupe

Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Republika Srbija

seval@uninp.edu.rs, ORCID: 0000-0001-7808-2251

Apstrakt

Evropska unija predstavlja jedinstvenu političko-pravnu zajednicu, koja funkcioniše na zajedničkim institucijama i komunitarnom pravu, koje ima prvenstvo u primeni u odnosu na nacionalno pravo država članica. U radu se analizira pravni status Evropske unije, sa posebnim osvrtom na položaj Evropske komisije u pravnom sistemu Evropske unije. Evropska komisija kao centralni organ Evropske unije inicira zakone, sprovodi ugovore, predstavlja Evropsku uniju u spoljnim odnosima i deluje nezavisno od nacionalnih vlada država članica. U završnom delu rada ukazano je na savremene izazove sa kojima se Komisija suočava, uključujući problem demokratskog deficita, uticaj velikih članica i potrebu za većom efikasnošću i transparentnošću. Zaključuje se da Evropska komisija, uprkos kritikama, ostaje centralni pokretač evropskih integracija i ključni garant stabilnosti i vladavine prava u okviru Evropske unije.

Ključne reči: Evropska Unija, Evropska komisija, komunitarno pravno, institucionalni okvir.

LEGAL STATUS OF THE EUROPEAN UNION WITH SPECIAL REFERENCE TO THE EUROPEAN COMMISSION

Abstract

The European Union represents a unique political and legal community, which functions on joint institutions and community law, which has priority in application over the national law of the member states. The paper analyzes the legal status of the European Union, with special reference to the position of the European Commission in the legal system of the European Union. The European Commission, as the central body of the European Union, initiates laws, disputes contracts, represents the European Union in external relations and acts independently of the national governments of the member states. In the final part of the paper, the contemporary challenges faced by the Commission were pointed out, including the problem of the democratic deficit, the influence of large members and the need for greater efficiency and transparency. It is concluded that the European Commission, despite criticism, remains the central driver of European integration and the key guarantor of stability and the rule of law within the European Union.

Keywords: European Union, European Commission, community legal, institutional framework.

UVODNE NAPOMENE

Evropska unija predstavlja najrazvijeniji oblik regionalne integracije u savremenom svetu. Nastala je kao rezultat postepenog povezivanja evropskih država nakon Drugog svetskog rata, sa ciljem očuvanja mira, unapređenja saradnje i stvaranja zajedničkog ekonomskog prostora. Prvi korak u tom pravcu bilo je osnivanje Evropske zajednice za uglj i čelik 1951. godine, dok je Rimskim ugovorom iz 1957. uspostavljena Evropska ekonomska zajednica i zajedničko tržište. Tokom narednih decenija Evropska unija se postepeno širila i institucionalno jačala. Jedinstvenim evropskim aktom iz 1986. započet je proces stvaranja unutrašnjeg tržišta i reforme institucija, a Ugovorom iz Mاستrihta 1992. godine formirana je Evropska unija kao politička i ekonomska zajednica država članica. Kasniji ugovori iz Amsterdama i Nice dodatno su proširili nadležnosti Evropske unije i omogućili njeno institucionalno prilagođavanje proširenju, dok je Lisabonski ugovor iz 2009. godine uveo nove funkcije i ojačao ulogu građana i Evropskog parlamenta.

Danas Evropska unija predstavlja jedinstvenu političko-pravnu, ekonomsku i monetarnu zajednicu 27 država članica, zasnovanu na slobodnom kretanju robe, ljudi, usluga i kapitala, čiji institucionalni okvir obezbeđuje sprovođenje zajedničkih politika i stabilno funkcionisanje evropskog prostora. Evropska unija izvršava svoje zadatke i deluje preko svojih organa kao i sprovođenjem propisa koji čine komunitarno pravo.

Prema članu 13. Ugovora o Evropskoj uniji, institucionalni sistem Evropske unije uspostavljen je da promoviše njene vrednosti, ostvaruje zajedničke ciljeve, štiti interese građana i država članica, te da obezbedi kontinuitet delotvornih politika. Taj okvir čine ključne institucije: Evropski parlament, Evropski savet, Savet evropske unije, Evropska komisija, Sud pravde Evropske unije, Evropska centralna banka i Revizorski sud. Pored njih postoje i savetodavna tela, kao što su Ekonomski, Socijalni i Komitet regiona.

Posebno mesto u ovoj strukturi zauzima Evropska komisija. Ona je jedna od glavnih institucija, specifičnog karaktera, koja od samog početka integracije ima zadatak da izražava interes prije svega Zajednice, a kasnije i Evropske unije. Evropska komisija je nadležna da kontroliše sprovođenje osnivačkih ugovora i rad ostalih institucija Evropske unije. Ona se ističe kao organ koji deluje u ime i u interesu Evropske unije, nezavisno od vlada država članica. Komisija ima dvostruku prirodu, administrativnu i političku jer je, s jedne strane najveći izvršni organ Evropske unije, a s druge centralni akter u procesu evropskih integracija. Kao „čuvar ugovora” i isključivi inicijator zakonodavnih akata, Komisija ima ključnu ulogu u obezbeđivanju jedinstva pravnog sistema i u predstavljanju Evropske unije prema spolja.

Cilj ovog rada je da se razmotri pravni status Evropske unije sa posebnim osvrtom na Evropsku komisiju, njen položaj u institucionalnom sistemu, nadležnosti i izazove sa kojima se suočava u savremenom političko-pravnom kontekstu.

PRAVNI STATUS EVROPSKE UNIJE

„Evropska unija je ujedinjeno trgovinsko i monetarno telo 27 država članica. Eliminise sve granične kontrole između članova, što omogućava slobodan protok robe i ljudi, osim slučajnih provera na licu mesta za kriminal i drogu. Evropska unija prenosi najsavremenije tehnologije svojim članicama“ (Vukadinović, 2008, str. 97).

Evropska unija zauzima jedinstveno mesto u međunarodnom pravnom poretku. Od samog nastanka evropskih zajednica, Evropska unija je razvijala specifičan oblik subjektiviteta koji prevazilazi okvire klasičnih međunarodnih organizacija. Zbog toga se u teoriji i praksi navodi kao sui generis koji kombinuje elemente međunarodne organizacije i političke zajednice sa određenim karakteristikama državnosti.

Evropska unija raspolaže sposobnošću da zaključuje međunarodne ugovore, da učestvuje u radu drugih međunarodnih organizacija, da uživa privilegije i imunitete, kao i da ima svoje predstavnike u međunarodnim odnosima. Lisabonskim ugovorom (2009) taj status je dodatno učvršćen, jer je Evropska unija dobila jedinstveno pravno lice i kontinuitet u svim spoljnopolitičkim aktivnostima.

„Pravni sistem Evropske unije temelji se na načelu prenošenja nadležnosti. Države članice su putem osnivačkih ugovora prenele deo svojih suverenih ovlašćenja na Uniju, što je omogućilo postojanje posebnog pravnog poretka-komunitarnog prava“ (Prokopijević, 2010, str. 103). Za razliku od tipičnog međunarodnog prava, norme Evropske unije imaju direktnu primenu i primat nad nacionalnim pravom država članica.

KOMUNITARNO PRAVO

Komunitarno pravo predstavljaju propisi doneti od strane organa Evropske unije (nekada Zajednice), propisi doneti od strane država članica u cilju njihovog sprovođenja, komunitarna pravna načela kao i odluke Evropskog suda pravde kao prvostepenog suda. Članice Evropske unije ove propise koji čine komunitarno pravo priznaju kao pozitivno pravo, koje se neposredno primenjuje. Subjekti komunitarnog prava su države, preduzeća kao i pojedinci koji mogu tražiti zaštitu pred nacionalnim sudovima pozivajući se na norme komunitarnog prava.

„Uobičajeno je da se izvori prava Evropske unije dele na primarne i sekundarne. Primarne izvore čine pravne norme sadržane u aktima koje su države članice donele pri obavljanju njihove ugovorne i ustavne funkcije, delujući kao subjekti međunarodnog prava i osnivači Evropskih zajednica i kasnije Evropske unije. To su Osnivački ugovori, njihovi aneksi i protokoli, koji zajedno sa opštim pravnim principima čine tzv. tvrdo jezgro Evropske unije.“ (Prokopijević, 2010, str. 103). Hijerarhijski, ove norme imaju primat nad drugim pravnim izvorima koji čine komunitarno pravo.

U sekundarne izvore prava Evropske unije spadaju pravni akti koji institucije Evropske unije donose u okviru svojih nadležnosti predviđenim Osnivačkim ugovorima, a tu spadaju uredbe, direktive, odluke, mišljenja i preporuke. Veoma važan izvor prava Evropske unije jeste i praksa Evropskog suda pravde, zatim

međunarodni sporazumi koji su samostalno ili zajednički zaključile Evropska unija i države članice sa trećim stranama ili međusobno, a takođe i međunarodno običajno pravo, opšti pravni principi, ljudska prava itd.

Kako bi se obezbedila pravilna primena i tumačenje navedenih izvora prava, ključnu ulogu ima Evropski sud pravde. „Postojanje i rad Evropskog suda pravde predstavlja garanciju poštovanja komunitarnog prava. Sud je nezavisan i vrši nadzor nad postupcima organa zajednice i država članica. Pored toga što donosi odluku da li je neka institucija ili država članica prekršila važeće pravo, isti tumači i tekstove komunitarnog prava. Kao sud poslednje instance, Evropski sud pravde donosi odluke koje se ne mogu osporiti i koje su obavezne i za države članice i za organe Unije.“ (Pušara, 2000, str.37).

Kada je u pitanju zaštita komunitarnog prava, tu su uključeni najviši organi Evropske unije, što zaštitu čini efektnom, ali i to da pojedinačni pravni sistemi država članica bez izuzetka odredbe inkorporiše odredbe komunitarnog prava.

„Supremacija komunitarnog prava u oblastima koje reguliše je jasna, ali se često pred nacionalnim sudovima postavlja pitanje na koji način treba doneti presudu koja bi bila u skladu sa pravom Evropske Unije. Značajni institut koji rešava taj problem jeste postupak pribavljanja odluke o predhodnom pitanju.“ (Stefanović, 2011, str. 73.)

Burda (2010) navodi da je Evropski sud ograničen na tumačenje komunitarnog prava i da nije nadležan da sa druge strane tumači ili ukida nacionalno pravo.

Vukadinović (2008) ističe da Evropska unija kao subjekt međunarodnog prava može da zaključuje međunarodne ugovore, da uživa privilegije i imunitete i da može biti članica drugih međunarodnih organizacija, a takođe ima i status pravnog lica što joj daje pravo da stiče pokretnu i nepokretnu imovinu, kao i parničnu sposobnost.

„Sam princip nadnacionalnosti ogleda se u sastavu njenih institucija. Pored međudržavnih organa – Evropskog saveta i Saveta ministara – u kojima su interesi država direktno predstavljeni, Evropska unija ima i supranacionalne organe – Evropsku komisiju, Evropski parlament i Evropski sud pravde. Njihova nadležnost se ispoljava u tome što u njima nisu predstavljene države, već oni deluju isključivo u korist Unije.“ (Ilić, 2002, str. 68.)

INSTITUCIONALNI OKVIR EVROPSKE UNIJE

Evropska unija deluje i izvršava poverene zadatke pomoću svojih organa i sprovođenjem komunitarnog prava. Institucionalni okvir Evropske unije čini: Evropski parlament, Evropski savet, Savet Evropske unije, Evropska komisija, Sud pravde EU, Evropska centralna banka i Revizorski sud.

Evropski parlament je uz Komisiju jedna od glavnih institucija Evropske unije koji je sa razvojem Evropske unije proširivao svoje nadležnosti. To je jedina neposredno izabrana institucija Evropske unije, koja predstavlja narode okupljene u Evropskoj uniji. Institucionalna mreža takođe obuhvata dva saveta: Evropski savet i Savet Evropske unije, iako sličnog naziva, imaju različite nadležnosti. Evropski parlament predstavlja interese građana Evropske unije, Komisija predstavlja interese same Evropske unije, a Savet Evropske unije i Evropski savet predstavljaju i zastupaju

interese originalnih nosilaca vlasti, tj. država članica. Oba organa svoj legitimitet izvode iz činjenice da su predstavnici vlade koja je demokratski izabrana unutar države članice. U okviru Saveta Evropske unije države članice deluju kao glavni nosioci zakonodavne vlasti, zajedno sa Evropskim parlamentom, uz učešće Komisije. Savet Evropske unije jeste sinonim za Savet ministara ili samo Savet i prvi put je uspostavljen Ugovorom o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik (1951.) i tada je postao zajednička institucija za sve tri zajednice. Njegova osnovna obeležja su zakonodavna i budžetska nadležnost i ovlašćen je da donosi obavezujuće pravne akte. Institucija Evropskog saveta se prvi put spominje u Jedinstvenom evropskom aktu iz 1986. godine, kao telo koje okuplja šefove država i vlada, kao i predsednika Komisije. Nema pravo, za razliku od Saveta, da usvaja pravne akte, već ima mogućnost da određuje opšte smernice razvoja Evropske Unije, koje potom ostale institucije formulišu i usvajaju u formi pravnih akata. Sastaje se najmanje dva puta godišnje. Njih prate takođe i ministri koji su zaduženi za inostrane poslove i članovi Komisije. Može se reći da Evropski savet utiče na kreiranje mira i spoljne politike Evropske Unije, ali nema zakonodavnu nadležnost.

EVROPSKA KOMISIJA

Evropska komisija predstavlja jedan od glavnih organa same Evropske unije. Sastoji se od 27 članova, po jednog iz svake države. Savet ministara kvalifikovanom većinom bira članove komisije, na predlog predsednika, a uz konsultacije sa svim državama, uz saglasnog Evropskog parlamenta. Komisija odluke donosi većinom glasova, iako se teži konsenzusu. Ona važi za pravu Evropsku instituciju čiji su se članovi obavezali da rade za dobrobit Evropske unije i poslovne zadatke obavljaju nezavisno od vlada država kojima pripadaju. U kreiranju komunitarnih akata, pored Saveta i Evropskog parlamenta, ima centralnu ulogu i to kao eskluзивni inicijator. Ona raspolaže budžetom nakon njegovog usvajanja, raspolaže pravom tužbe kod Evropskog suda pravde i čuvar je prava Evropske unije.

„Komisija je jedna od glavnih institucija Evropske unije i predstavlja zanimljivo hibridno institucionalno rešenje budući da je najveći administrativni organ Evropske unije, ali i značajan politički činilac. Od samog početka integracije njen je zadatak da jednoglasno izražava interes Zajednice, a kasnije i Evropske unije. Najlojalniji je čuvar evropske integracije i Osnivačkih ugovora. Jedan od njenih osnovnih zadataka je da obezbedi pravilno funkcionisanje i razvoj zajedničkog tržišta, pa se zato smatra institucijom koja je najznačajnija za unapređenje evropskih integracija. Iako okuplja jednak broj predstavnika svih država članica koje predlažu njihove vlade, Komisija i njeni članovi su nezavisni u svom radu i izražavaju isključivo političku volju Evropske unije.“ (Vukadinović, 2008, str. 147).

NADLEŽNOSTI KOMISIJE

Uporedo sa razvojem evropskih integracija, kao što je bio slučaj i sa drugim institucijama, uporedo su proširivane nadležnosti i jačanje položaja Evropske komisije. Komisija ima sledeće nadležnosti:

1. Nadzor nad primenom ugovora,
2. Ovlašćenje u okviru zakonodavnog postupka
3. Zakonodavna nadležnost komisije.

NADZOR NAD PRIMENOM UGOVORA

„Evropska komisija nadgleda primenu Ugovora i mere drugih institucija Evropske unije koje se usvajaju na osnovu primarnih izvora. U oblasti nadzora Komisija uživa pravo na sprovođenje istrage, pravo da preduzme preventivne i kaznene mere i pravo da dozvoli preduzimanje specijalnih mera. Pravo na sprovođenje istrage je naročito značajno u oblasti konkurencije. U okviru svoje nadzorne nadležnosti, Komisija može zahtevati dostavljanje potrebnih informacija ili sama sprovesti kontrolu u oblasti u kojima raspolaže istražnom nadležnošću da bi ustanovila da li je došlo do povrede pravila konkurencije i zloupotrebe monopolskog položaja. Zahvaljujući svojim resursima, Komisija pribavlja informacije o postupanju država članica i preduzeća. Preventivne mere Komisija sprovodi da bi sprečila povrede Ugovora i te se mere mogu sastojati od neformalnih sastanaka radi obezbeđenja poštovanja prava Zajednice, usvajanja mišljenja i preporuka kao neobavezujućih odluka, ali i usvajanja direktiva i odluka kao obavezujućih akata. Komisija ima pravo da kazni države članice i preduzeća koja postupaju suprotno odredbama Ugovora. Budući da je čuvar osnivačkih ugovora i savest Evropske unije, ona raspolaže efikasnim nadzornim ovlašćenjem nad državama članicama. Komisija može tužbom zbog povrede obaveza prema Evropskoj uniji pokrenuti postupak pred Evropskim sudom pravde ukoliko smatra da je država članica postupila suprotno obavezama iz Ugovora. Pre pokretanja sudskog postupka, Komisija treba da ukaže državi na povredu koja o navodima Komisije iznosi svoje stavove.“ (Misita, 2009, str. 149). Zatim komisija usvaja obrazloženo mišljenje i stavlja rok državi članici da postupi shodno upustu dato u mišljenju. Ukoliko država ne postupi shodno mišljenju Komisije, ona ima pravo da pokrene postupak pred Evropskim sudom pravde, a Komisija takođe i kontroliše da li je država članica postupila po presudi.

OVLAŠĆENJA U ZAKONODAVNOM POSTUPKU

„U zakonodavnom postupku Komisija učestvuje kao glavni predlagač pravnih akata Evropske unije, a tek u pojedinim oblastima ima ovlašćenja da samostalno usvaja akte, kao npr. u slučajevima koji su neposredno propisani Ugovorom i kada joj Savet delegira svoja zakonodavna ovlašćenja. Pravo na predlaganje zakonodavnih akata praktično je monopolizovano u korist Komisije, što je čini jednako važnim učesnikom zakonodavnog postupka i jednim od glavnih nosioca zakonodavne nadležnosti. Komisija u zakonodavnom postupku najviše učestvuje preko ekskluzivnog ovlašćenja da predlaže usvajanje pravnih akata zajednice čime utiče na formiranje i sadržinu prava Evropske unije. Izrađuje predloge i nacрте akata koje podnosi Savetu i u slučaju procedure saodlučivanja, Parlamentu. Način usvajanja i odbijanja predloga dodatno učvršćuje položaj Komisije u zakonodavnom postupku. Savet može samo jednoglasno izmeniti predlog Komisije, dok ona može izmeniti

svoj predlog sve dok Savet ne postupi po predlogu. Savet može zatražiti od Komisije da izradi studije za određena pitanja i u vezi sa njima da Savetu podnese odgovarajuće predloge. Ukoliko se na usvajanje akta primenjuje postupak saradnje, Komisija preispituje svoj predlog nakon što Savet usvoji zajednički stav prema amandmanima Parlamenta. Komisija ponovo podnosi predlog Savetu zajedno sa amandmanima koje nije usvojila i o kojima je dostavila mišljenje. Savet može ovakav predlog izmeniti jednoglasnom odlukom. Pravo Komisije da predlaže usvajanje zakonodavnih akata prošireno je Ugovorom iz Amsterdama.“ (Misita, 2007, str. 49)

ZAKONODAVNA NADLEŽNOST KOMISIJE

Zakonodavna nadležnost podeljena je između Saveta i Evropskog parlamenta, dok Komisija raspolaže pravom zakonodavnog predloga. Organizacija zakonodavnog postupka zasniva se na institucionalnoj ravnoteži legislativnog trougla sa relativno jasnim obrascem raspodele uloga. Međutim, u izuzetnim slučajevima Komisija raspolaže izvornom nadležnošću da samostalno usvaja pravne akte. Odstupanje od redovne podele zakonodavnih uloga jasno je predviđeno Ugovorima i to samo u dve oblasti. Komisija može usvojiti direktive i odluke u pogledu javnih preduzeća u oblasti prava konkurencije i odlukom može naložiti državi članici da ukine ili izmeni subvenciju suprotnu pravu konkurencije. Ipak, Komisija će se mnogo češće naći u poziciji da usvaja pravne akte zahvaljujući postupku odobravanja. Odobravanje označava pravo Saveta da Komisiji delegira ovlašćenja za usvajanje izvršnih mera ili implementirajućih regulativa čime ona stiče izvršnu regulatornu nadležnost. (Turčinović, 2005, str. 205.)

NADLEŽNOST KOMISIJE U SPOLJNIM ODNOSIMA

„U spoljnim odnosima Komisija predstavlja Evropsku uniju, pregovora i zaključuje međunarodne ugovore sa trećim državama i međunarodnim organizacijama. Osnivački ugovori sadrže odredbe o zaključivanju međunarodnih sporazuma. Kada Ugovor uređuje zaključivanje međunarodnog sporazuma između Evropske unije i treće države ili međunarodne organizacije, Komisija podnosi predlog Savetu koji joj potom daje ovlašćenja da započne pregovore. Komisija vodi pregovore u saradnji sa specijalnim odborom kojeg imenuje Savet i u okviru direktive koju ovim povodom Savet može usvojiti. Samo potpisivanje i zaključivanje međunarodnih ugovora pripada nadležnosti Saveta iako isti Komisiju može ovlastiti da odobri izmene međunarodnog ugovora. Komisija predstavlja Evropsku uniju kao pravno lice u državama članica i kao međunarodnog subjekta u njenim odnosima sa međunarodnim organizacijama“ (Ilić, 2002, str. 71). Osnivački ugovori obavezuju Komisiju da održava odnose sa organima Ujedinjenih nacija i njihovim agencijama, kao i sa drugim međunarodnim organizacijama.

POSTUPCI ODLUČIVANJA I NAČIN RADA

„Na čelu Komisije je predsednik koji imenuje jednog ili dva potpredsednika iz redova komesara. Mandat predsednika Komisije je pet godina, a toliko traje i mandat komesara. Osažena je uloga predsednika koji izdaje obavezujuće političke smernice za rad Komisije i istu predstavlja prema ostalim institucijama. Predsednik može zahtevati od komesara da se povuče, dok će ova odluka biti i obavezujuća ukoliko je prihvati većina članova Komisije. Komisija funkcioniše na nekoliko nivoa odlučivanja. Politički stub Komisije čine Kolegijum koji označava plenarno zasedanje Komisije. Generalni direktorati su administrativni stub Komisije koji ne donose političke odluke, dok su kabineti resorne službe komesara. Predsednik Komisije može formirati i stalne i ad hoc radne grupe prema sličnosti zadataka komesara kojim će i predsedavati. Rad Komisije zasniva se na načelu kolegijalnosti i kolektivne odgovornosti. Zahvaljujući načelu kolegijalnosti sve odluke se donose zajednički, pa tako Komisija istupa jedinstveno pred ostalim institucijama i subjektima. Jedinstveno odlučivanje podrazumeva i kolektivnu odgovornost Komisije za sve svoje odluke nezavisno od resora u kojim su usvojene. Sa druge strane, načelo kolegijalnosti i kolektivne odgovornosti ne ugrožava podelu rada prema resorima niti isključuje individualnu odgovornost komesara predsedniku za rad svog resora. Komisija je uvela tri vrste postupka za usvajanje odluka. Odluke se mogu doneti na sastancima Kolegijuma, u pisanom postupku ili putem internog delegiranja ovlašćenja za odlučivanje.“ (Ilić, 2002, str. 109, Hakić et al., 2024). Na redovnim sastancima, kolegijum se sastaje svake srede, kao i drugim danima ukoliko postoji potreba. Šefovi kabineta svakog ponedeljka sastavljaju dnevni red, jer se kabineti resornih komesarijata sastaju dva dana pre sastanka Kolegijuma, kada se predlozi sastanka formulišu.

„Pošto su predlozi na dnevnom redu rezultat dogovora šefova kabineta, usvojeni dnevni red je rezultat prethodnih dogovora tako da su predlozi vrlo retko predmet rasprave na sastancima Komisije i retko se stavljaju na formalno glasanje. Svi članovi Komisije moraju prisustvovati plenarnom zasedanju, s tim što je propisan i kvorum koga čini većina članova. Pisana procedura započinje obrazloženim predlogom nadležnog komesara koji se prosleđuje pravnoj službi i nadležnom direktoratu radi dobijanja odobrenja nakon čega se odobreni predlog upućuje ostalim kabinetima. Ako nijedan komesar ne stavi primedbu predlog će se smatrati usvojenim kao odluka Komisije.“ (Totić, 2016, str. 149). Rok za ulaganje primedbe obično iznosi pet dana. Odluka koja se usvoji se uvodi kao beleška za sledeći sastanak koji organizuje Evropska komisija. Komisija ovlašćuje jednog ili više komesara da u postupku interne delegacije usvoje administrativne ili tzv. Menadžerske odluke kao i akte i predloge potrebne za usvajanje konačne odluke pred drugom institucijom Evropske unije, ako je ranije sadržina takvog akta ranije utvrđena. Odluke u ovom postupku se zavode kao beleške u zapisniku na sledećem sastanku Kolegijuma.

ZAKLJUČAK

Evropska komisija zauzima centralno mesto u institucionalnom sistemu Evropske unije. Kao čuvar ugovora i inicijator zakonodavnih akata, ona garantuje primenu prava i unapređenje integracija. Njena nadnacionalna priroda potvrđuje identitet Evropske unije kao zajednice zasnovane na vladavini prava. Kao izvršno telo Evropske unije, zadužena je za sprovođenje politika, predlaganje zakona i nadzor nad primenom prava Evropske unije. Iako ima ključnu ulogu u funkcionisanju Evropske unije, njen rad je često predmet različitih izazova i kritika.

Jedan od glavnih izazova odnosi se na percepciju nedostatka demokratske legitimnosti. Komisija nije direktno izabrana od strane građana već preko država članica i Evropskog parlamenta, što stvara osećaj udaljenosti od običnih građana. Migracione krize i porast populističkih pokreta u Evropi stvorili su pritisak na Komisiju da pronađe ravnotežu između humanitarnih principa i bezbednosnih potreba, što predstavlja veoma složeno pitanje. Komisija se često kritikuje zbog spore administracije, složenih procedura i preteranog formalizma, što umanjuje njenu efikasnost i transparentnost. U budućnosti, Komisija će morati unaprediti transparentnost, odgovornost i kapacitet odlučivanja, kako bi ostala motor evropskih integracija i garant stabilnosti Evropske unije.

LITERATURA

1. Burda, M. (2010). *Ekonomija Evropskih Integracija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
2. Đurić, D. (2002). *Međunarodna ekonomija*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
3. Ilić, G. (2002). *Evropska ekonomska zajednica*, Beograd.
4. Ilić, G. (2002). *Evropska ekonomska zajednica*. Beograd.
5. Hakić E., Međedović E., Manojlović D., Bulić F. (2024), Sistem bezbednosti: karakter i vrednost znanja u njegovim proizvodima, studije Republika Srbija, Univerzitetska misao, 23, 37-54.
6. Misita, N. (2009). *Evropska unija – institucije*, Sarajevo: Revicon.
7. Prokopijević, M. (2010). *Pravo Evropske Unije*, Beograd: Pravni fakultet.
8. Prokopijević, M. (2010). *Pravo Evropske unije*. Beograd: Pravni fakultet;
9. Pušara, K. (2000). *Međunarodne finansije*. Beograd: NOMOS.
10. Pušara, K. (2000). *Međunarodne finansije*. Beograd: Nomos.
11. Stefanović, Z. (2011). *Pravo Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.
12. Totić, M. (2016). *Ocena funkcionisanja evropskog suda pravde (ESP) kroz nekoliko slučajeva*, Kopaonik: Tematski zbornik radova.
13. Turčinović, F. (2005). *Pravo Evropske unije*, Beograd.
14. Vukadinović, R. (2008). *Uvod u institucije i pravo Evropske unije*, Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

SUMMARY

The subject of this paper's research is the legal status of the European Union with special reference to the European Commission. Communitarian law with its primary and secondary sources is presented, as well as the institutional framework. The aim of the work is to present how the European Commission functions within the institutional framework of the Union itself, to show its way of working, its competences and finally its shortcomings, which are listed in the conclusion itself.

ELEMENTI USTAVNOSTI U RIMSKOJ REPUBLICI (509. g. p.n.e. – 27. g. p.n.e.)

Nedim Haznadarević

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Republika Srbija

nedim.h@uninp.edu.rs, ORCID: 0009-0009-8687-2777

Apstrakt

Pitanje postojanja i prirode ustavnosti u Rimskoj republici jedno je od centralnih u proučavanju rimskog pravnog i političkog sistema, budući da se upravo u okviru tog istorijskog iskustva formiraju osnovni koncepti ograničene vlasti, pravne sigurnosti i institucionalne ravnoteže. Iako Rimljani nisu posedovali pisani ustav u savremenom smislu, njihovo državno uređenje počivalo je na kompleksnoj mreži pravnih normi, običajnih pravila i političkih institucija koje su u funkcionalnom smislu imale ustavni karakter. Ovaj rad ima za cilj da ispita da li se, i u kojoj meri, može govoriti o postojanju ustavnosti u Rimskoj republici, kao i koje su ključne odrednice te ustavnosti u okviru tadašnjeg pravnog i društvenog poretka. U prvom delu rada analizira se Zakonik XII tablica kao temeljni dokument rimskog prava, s posebnim osvrtom na razloge njegovog donošenja, njegovu pravnu prirodu i pitanje da li je, osim zakonodavnog, posedovao i ustavni značaj. Drugi deo istražuje mehanizme ograničenja vlasti i institucionalne kontrole u Republici – poput kolegijalnosti magistratura, vremenskog ograničenja mandata i prava veta – koji su doprinosili uspostavljanju ravnoteže između različitih grana vlasti i sprečavanju koncentracije moći. Treći deo rada bavi se ulogom mos maiorum kao nepisanog izvora ustavnog autoriteta, dok se četvrti deo fokusira na političku dihotomiju optimata i populare, kao i na način na koji su ove grupe, kroz tumačenje tradicije i prava, oblikovale ideološke temelje rimskog političkog sistema. Analizom navedenih aspekata, rad teži da utvrdi u kojoj meri je rimski model upravljanja, i pored nepostojanja formalnog ustava, u sebi sadržao osnovne principe ustavnosti koji su oblikovali temelje kasnije evropske pravne i političke tradicije.

Ključne reči: ustavnost, Rimska republika, Zakonik dvanaest tablica, ograničavanje vlasti.

CONSTITUTIONAL ELEMENTS OF THE ROMAN REPUBLIC (509 BC – 27 BC)

Abstract

The question of the existence and nature of constitutionalism in the Roman Republic is one of the central issues in the study of the Roman legal and political system, since it was within this historical framework that the fundamental concepts of limited government, legal certainty, and institutional balance were formed. Although the Romans did not possess a written constitution in the modern sense, their state organization rested on a complex

network of legal norms, customary rules, and political institutions that, in a functional sense, had a constitutional character. The aim of this paper is to examine whether, and to what extent, it is possible to speak of the existence of constitutionalism in the Roman Republic, as well as to identify the key features of that constitutional order within the legal and social framework of the time. The first part of the paper analyzes the Law of the Twelve Tables as a foundational document of Roman law, with special emphasis on the reasons for its adoption, its legal nature, and the question of whether, beyond its legislative role, it also possessed constitutional significance. The second part explores the mechanisms of limitation of power and institutional control in the Republic – such as the collegiality of magistracies, the temporal limitation of mandates, and the right of veto – which contributed to maintaining a balance between different branches of power and preventing the concentration of authority. The third part of the paper discusses the role of *mos maiorum* as an unwritten source of constitutional authority, while the fourth part focuses on the political dichotomy between the *optimates* and the *populares*, and on the ways in which these groups, through their interpretations of tradition and law, shaped the ideological foundations of the Roman political system. By analyzing these aspects, the paper seeks to determine to what extent the Roman model of governance, despite the absence of a formal constitution, embodied the essential principles of constitutionalism that would later form the foundations of European legal and political tradition.

Keywords: constitutionality, Roman Republic, Law of the Twelve Tables, limitation of power.

UVOD

Gde je društvo, tu je pravo. Ubi societas, ibi ius.

Period republike obuhvata gotovo pet vekova, od ustanovljenja republike 509. godine pre n.e. do dolaska na vlast Avgusta, 27. godine pre n.e. To je i vreme najdubljih promena u teritoriji, društvenoj strukturi, državnom uređenju, privredi, moralu i pravu (Stanojević, 2008: 33). Rimsko pravo imalo je značajan uticaj na evropsko razmišljanje u oblasti ustavnog prava još tokom srednjeg veka, a i kasnije kada je imalo presudan uticaj na pravnu terminologiju, kao i na način na koji i danas definišemo i rešavamo mnoge pravne probleme (Ditlev, 1997: 3, Hakić et al., 2024). Rimljani nisu znali za pojam ustav u današnjem smislu te reči, ali ipak, uređenje rimske države u doba republike bilo je najpribližnije poimanju ustavne države.

LEX DUODECIM TABULARUM

(ZAKONIK XII TABLICA)

Rimljani nisu voleli kodifikacije, što je bio jedan od razloga za elastičnost njihovog pravnog sistema. Ako zanemarimo delimičnu kodifikaciju („večiti edikt”) iz klasičnog perioda oni su imali jednu kodifikaciju na samom početku svoje istorije i jednu na kraju (Stanojević, 2008: 44). Celokupan rimski pravni sistem zasnivao se na Zakoniku XII tablica. To je ujedno prva i najvažnija kodifikacija rimskog prava.

Tit Livije, najveći historičar iz vremena prvog rimskog cara Avgusta, kaže da je Zakonik XII tablica izvor celokupnog javnog i privatnog prava Rima.

Zakonik XII tablica nije donet baš velikom voljom, a ni pod konsenzusom svih građana Rima. Naime, u tom momentu u Rimu su postojale dve grupacije – patriciji i plebejci. Plebejci su bili u veoma podređenom položaju. Taj podređeni položaj pre svega se odnosio na ono što danas nazivamo pravnom sigurnošću. Oni nisu imali pravnu sigurnost. Nikada se nije znalo ko može biti uhapšen, na koji način može biti optužen – jednostavno, patriciji su zloupotrebljavali svoju premoć koja nije počivala ni na čemu osim na tradiciji koja je odavno izbledela, naročito u odnosima u periodu kada su se događali događaji koji su uslovili nastanak Zakona XII tablica. Dakle, plebejci su bili toliko ogorčeni i u tolikoj meri u tom podređenom položaju da su se odlučili za radikalni potez nazvan *Secessio Plebis*. *Secessio plebis* bila je njihova odluka da napuste Rim, a Rim kao takav nije mogao funkcionisati bez njih, jer je njih bilo četiri puta više od patricija. Sama činjenica da su se oni odlučili za masovno iseljavanje iz grada dovela je do zastoja u svim institucijama i organima vlasti u Rimu i u društvu uopšte. Zbog toga je odlučeno da će biti formirana komisija od desetorice (*decemviri*) koja treba da napiše zakone. Ta komisija je imala zadatak da poštuje osnovne zahteve plebejaca, pod kojima su nastali prvi članovi, a kasnije i ostale tablice Zakona XII tablica. To koliko je plebejcima zaista bilo važno da se donese ovakav zakon pokazuje i činjenica da Zakon XII tablica počinje upravo sa onim što im je bilo najvažnije – jer oni nisu mogli da sprovedu nikakvu pravdu koja bi zadovoljila njihove privatne potrebe koje su zaista postojale. Glavni zahtev plebejaca da budu ravnopravni pred zakonom bio je osnovni razlog donošenja Zakonika XII tablica. Imajući to u vidu, može se reći da je osnovni uzrok i osnovni uslov bio ustavnog karaktera, a to je zapravo poštovanje onoga što bismo danas nazvali pravnom državom, koja počiva na jednakosti pred zakonom i nezavisnosti institucija. Dakle, Zakonik XII tablica je zapravo bio zamišljen kao rešenje ustavnog karaktera, međutim, svega pet tablica od dvanaest odnosi se na javno pravo, a kasnije su tablice u velikoj meri dodavane, što znači da on nije bio zamišljen kao Zakonik XII tablica od početka, niti je nastao sa dvanaest tablica od početka. On je dopunjavan svakim novim zahtevom plebejaca, tako da su ostale tablice bile više privatnog karaktera. U suštini, ova kodifikacija bila je plod društvenog razvoja i vremena, ali je nastala kao potreba za poštovanjem pravne države pre svega. Imajući sve to u vidu, ovaj zakonik predstavlja mešavinu privatnopravnih i javnopravnih odredbi koje svaka na svoj način imaju uporište u razvoju rimske države koja se ubrzano razvijala u tom periodu. Zakonik XII tablica je pre svega instrument, pravni spomenik pravne istorije koji se bazira na zahtevu za poštovanjem pravne države, ustavnopravnog karaktera, ali je istovremeno i privatnopravni spomenik, jer je veći broj tablica, u odnosu na one početne, bio privatnopravnog karaktera.

Prve tri tablice govore o suđenju i izvršenju presude. Četvrta i peta tablica sadrže odredbe o porodici, nasleđivanju, vlasti *paterfamiliasa* (on je *sui iuris* lice u

porodici, tj. svojevlasno, dok su ostala lica potčinjena autoritetu porodičnog starešine i oni su *alieni iuris*). Šesta i sedma tablica govore o imovini, odnosima među susedima, granicama. Osmu i devetu tablicu se tiču delikata. Deseta tablica se bavi sahranjivanjem, a poslednje dve tablice ovog zakonika su naknadno donete, nemaju posebnu sadržinu i predstavljaju dopune zakonu.

Zakonik XII tablica obuhvatio je ne samo privatno pravo Rimljana već i javno, a i neke odredbe religijske prirode. Njima se ciljalo na to da se sve strane tadašnjeg društvenog života obuhvate i regulišu na osnovici jednakosti za oba staleža. Taj zakon možemo smatrati kao jedan konstitucionalan akt, kojim se socijalnom telu Rimljana imao da odredi izvesan tip kojim se tačno određuju funkcije pojedinim društvenim činiocima i kojim se uvodi neka harmonija interesa i života, a staje na put dotadašnjim razdorima i neslozi. Jednakost građana pred zakonom i jednoobrazna primena zakona na sve građane, bez razlike staleža, bio je glavni cilj pri donošenju ovog zakona (Milosavljević, 1899: 42). Politički i društveni značaj objavljivanja ovog zakonika vidi se u činjenici da je njegovim proglašenjem nepisani običaj, čije je poznavanje dotad bilo ograničeno uglavnom na patricije, zamenjen pisanim skupom zakona, koji je bio dostupan svima i obavezujući za sve rimske građane. Ovaj trenutak u rimskoj tradiciji označava početak njenog pravnog razvoja (Coleman-Norton, 1950: 51)

Zakonik XII tablica je bio toliko bitan i poštovan da nikada nije ukinut tokom rimske države, i Rimljani su ga učili napamet u školama (Stanojević, 2008: 47). Iako Zakonik XII tablica nije bio ustav u modernom smislu, svakako se može smatrati ključnim dokumentom koji je oblikovao pravni okvir Rima i doprineo uspostavljanju pravne države.

OGRAIČAVANJE VLASTI U RIMSKOJ REPUBLICI

Ograničavanje vlasti je jedan od ključnih principa modernih ustava. Iako formalno nije postojala u istom smislu kao kod monarha, vlast vladara u Rimskoj republici bila je ograničena kroz složen sistem političkih institucija, podelu vlasti, kratke mandate, pravo veta, mehanizme odgovornosti i sudski nadzor. Ovi mehanizmi su omogućili da vlast bude podeljena među različitim grupama, čime se sprečavalo koncentrisanje moći i zlopotreba vlasti.

Podela vlasti

Kada je počela epoha republike, a počela je proterivanjem poslednjeg rimskog kralja, umesto kralja uvedene su magistrature, i one su predstavljale izvršnu vlast u Rimskoj republici. Magistrature su uvedene kao inokosni odnosno pojedinačni organi, dok su senat i skupština zadržani kao kolegijalni organi. Viši magistrati su konzuli, pretori, cenzori i diktatori (kao vanredna magistratura). Na čelu države bila su dva konzula.

Godina mandata

Jedan od ključnih aspekata u Rimskoj republici bila je kratkoročna priroda mandata visokih funkcionera, što je za svaku pohvalu. Konzuli su birani na samo jednu godinu, što je sprečavalo dugoročno koncentrisanje moći u rukama jednog pojedinca. Takođe, u slučaju velikih kriza, kao što je rat, mogla se postaviti posebna osoba sa kriznim ovlašćenjima, poznata kao dictator, ali njegova vladavina je bila ograničena na šest meseci.

Sistem kontrole i ravnoteže (checks and balances)

Rimska republika je koristila sistem kontrole i ravnoteže da bi sprečila koncentraciju moći. Na primer, svakom izabranom magistratu bilo je postavljeno ograničenje u pogledu moći i trajanja funkcije. Takođe, postojala je praksa da se u kriznim situacijama bira diktator, koji je imao široka ovlašćenja, ali i to je bilo vremenski ograničeno na šest meseci. Ovaj sistem "checks and balances" je bio ključan za sprečavanje toga da se vlast centralizuje u rukama jednog pojedinca ili grupe.

Plebejski tribuni

Tribuni su bili predstavnici plebejaca (niže klase u rimskom društvu). Njihova glavna funkcija bila je da štite interese plebejaca od zlostavljanja plemićke elite. Tribuni su imali pravo vetiranja odluka konzula ili senata koje su smatrale nepravednim i bile bi ugrožavajuće po plebejce. Tribuni su takođe imali pravo da pozivaju senatore i konzule na odgovornost.

Plebiscit

Zakonik XII tablica nastao je kao rezultat kompromisa između dva društvena sloja - Patricija i Plebejaca. Patriciji su bili starosedeoci i imali su veća prava u državi od plebejaca. Bio je zabranjen brak između njih. Patriciji su bili na svim važnijim funkcijama. To je bio razlog da plebejci formiraju svoj sabor na kojem će donositi odluke. Saboru je predsedavao plebejski tribun. Te odluke su se u početku ticale samo plebejaca, a kasnije i celog rimskog naroda. Odluke koje bi bile donesene u saboru zvale su se "*plebisciti*". Pojam plebiscit nastao je od reči plebs (narod) i scitum (odluka), što bi u prevodu značilo " odluka naroda ". Zbog toga i danas savremene države vrlo dobro znaju za pojam plebiscita koji je nastao u rimskoj republici. Danas, plebiscit je oblik neposredne demokratije, glasanje naroda o donošenju bitnih odluka u državi. Ovo organizovano izjašnjavanje naroda na postavljeno pitanje postoji i kod nas sprovođenjem referenduma i ostvarivanjem narodne inicijative.

Imunitet i pravo veta (*intercessio*)

Pravo veta i imunitet bili su dva od mehanizama zaštite političkih interesa i prava u rimskoj republici, pomoću kojih je plebejcima bilo omogućeno očuvanje moći kao i očuvanje ravnoteže u političkoj strukturi Rimske republike. Instituciju veta, poznatu Rimljanima kao *intercessio*, usvojila je Rimska republika u 6. veku pre nove ere kako bi omogućila tribunima da zaštite interese plebejaca (običnog građanstva) od nasrtaja patricija, koji su dominirali Senatom. Veto tribuna nije sprečio senat da usvoji predlog zakona, već je značio da mu je uskraćena snaga zakona. Tribuni su takođe mogli da koriste veto da spreče iznošenje zakona pred plebejsku skupštinu. Konzuli su takođe imali pravo veta, pošto je za donošenje odluka uglavnom bila potrebna saglasnost oba konzula. Ako se jedan ne slaže, bilo koji od njih bi mogao da pozove *intercessio* da blokira radnju drugog. Veto je bio suštinska komponenta rimske koncepcije moći koja se koristila ne samo da bi se upravljalo državnim poslovima, već i da bi se ublažila i ograničila moć državnih visokih zvaničnika i institucija (Spitzer, Robert, 2000: 2). Narodni tribuni su takođe uživali imunitet od zakonskog progona, a to znači da nisu mogli biti uhapšeni ili da se vodi slučaj protiv njih tokom obavljanja svoje funkcije.

Princip kontrole vlasti i odgovornosti

Rimska vlast je insistirala na principu kontrole vlasti i odgovornosti. U tom smislu, konzuli, senatori i drugi vladari bili su podložni odgovornosti za svoje odluke. Nakon isteka mandata, konzuli su mogli biti pozvani na odgovornost zbog svojih dela tokom službe, što je doprinosilo odgovornosti vladara prema narodu i zakonima.

Optužbe i suđenja za zloupotrebu vlasti

Rimski političari i magistrati, kao i svi državni službenici, mogli su biti optuženi za zloupotrebu vlasti i suočeni s pravnim posledicama. Na primer, u mnogim slučajevima konzuli ili drugi visoki zvaničnici su optuživani za loše upravljanje, korupciju ili čak izdaju, a sudovi su bili odgovorni za rešavanje tih slučajeva. Ovaj pravni okvir je bio ključan za očuvanje ograničenja moći u Rimskoj Republici.

MOS MAIORUM

Veoma važnu ulogu tokom postojanja rimske države a pogotovo periodu u Rimske republike imao je *mos maiorum*.

Mos maiorum (što doslovno znači „put predaka“ na latinskom) bio je nepisani kodeks tradicionalnih vrednosti, običaja i društvenih praksi koji je činio etičku osnovu antičkog rimskog društva. Bio je središnji deo rimskog identiteta i oblikovao je njihove političke, religijske, porodične i vojne institucije. *Mos maiorum* je obuhvatao skup moralnih načela i smernica za ponašanje koje su se prenosile s

generacije na generaciju, usmeravajući Rimljane u svakodnevnom životu i oblikujući njihove međusobne odnose u društvu (Preuzeto: <https://worldhistoryedu.com/significance-of-the-mos-maiorum-in-roman-culture/>)

Zanimljivo je primetiti da se u Rimu *mos maiorum* mogao pozivati u najrazličitijim okolnostima. Postoje bezbrojni primeri koje bismo mogli navesti. Ponekad kontekst može biti veoma zvaničan i svečan, kao što je slučaj kada Ciceron beleži: *quattuor omnino genera sunt... in quibus per senatum more maiorum statuatur aliquid de legibus* („postoje ukupno četiri slučaja... u kojima se po običaju predaka preko senata može doneti odluka u vezi sa zakonima“). Prema Liviju, Katon Stariji je koristio svoju cenzorsku funkciju da „kažnjava nova sramna ponašanja i obnavlja drevne običaje“ (*castigare nova flagitia et priscos revocare mores*). Međutim, čak i kada se poštovanje *mos maiorum* ne zasniva na volji nekog magistrata koji bi ga sprovodio, tradicija predaka i dalje ima neosporno paradigmatnu ulogu. U Rimu je *mos maiorum* funkcionisao gotovo kao *exagium*, instrument za merenje težine. Ponašanje „modernih“ ljudi često se merilo prema *mos maiorum*: ukoliko se ono slagalo sa ovim običajima, to je služilo kao opravdanje (*dico... me more atque instituto maiorum fecisse* – „izjavljujem da sam postupio prema ustanovama i običajima predaka“). U suprotnom, ostajao je prostor za osudu (*nihil de me actum esse... more maiorum* – „ništa u vezi sa mnom nije učinjeno po običajima predaka“) (Bettini, 2011: 105).

Mos maiorum je obezbeđivao stabilnost i kontinuitet vlasti. Pravila ponašanja magistrata, senata i građana često nisu bila zapisana u zakonu, već su se poštovala jer su tako radili preci. U nedostatku zakonskih zabrana, *mos maiorum* je služio kao moralna i politička kočnica vlastima. Jedan od primera je taj da iako nije bilo zakona koji ograničava broj uzastopnih konzulskih mandata, bilo je protivno *mos maiorum* da neko više puta zaredom bude konzul (dok to Cezar nije prekršio). Poštovanje *mos maiorum* činilo je institucije konzervativnim i otpornim na radikalne promene, a mi bi to danas nazvali „ustavnom inertnošću“¹. *Mos maiorum* je svakako imao svojih pozitivnih strana, ali je imao i negativnih jer su mnogi pokušavali da svoje postupke koji se kose sa pravom opravdaju putem *mos maiorum*. Tako je na primer, Ciceron, tokom Katilinine zavere (63. p.n.e.), koristio *mos maiorum* da opravda svoje vanredno ponašanje – hapšenje i pogubljenje zaverenika bez suđenja. Pravdao se tako što je govorio da postupa „kao što su naši preci činili u takvim krizama“. Takođe, mnogi iz vlasti ako bi hteli svoju odluku da opravdaju, pored toga da je ta odluka u skladu sa pravom, pozvali bi se i na *mos maiorum* (izjavljujem da sam postupio prema institucijama i običajima predaka“).

---

¹ Izraz "**ustavna inertnost**" odnosi se na otpor ili sporost ustavnog sistema da se menja, prilagođava ili reformiše, čak i kada društvene, političke ili ekonomske okolnosti to zahtevaju.

Iako je bio po pitanju mnogih stvari primitivan, *mos maiorum* je u početku bio poput jednog nepisanog "ustava" Rimske republike i generalno Starog Rima.

POLITIČKE GRUPE - OPTIMATI I POPULARI

Prethodnica političkih stranaka bile su grupe političkih istomišljenika, koje su se organizovale da bi vršile uticaj na državu i obezbedile pobjedu svoje ideje u vezi sa nekim pitanjem državnog uređenja i organizacijom države (Marković, 2008: 253).

Iako Stari Rim nije poznavao političke partije u današnjem smislu te reči, ipak su postojala politička udruženja istomišljenika. Tako su postojale dve glavne frakcije: optimati i populari, koje su, naravno, predvodili plemići. Krajem Republike, sve više se zaoštava neprijateljstvo između stare aristokratije, tzv. nobila, i vitezova („*ordo equester*“), čija je snaga ležala u bogatstvu, ali ne i u poreklu. Formiraju se dve političke stranke koje se žestoko bore za vlast. U početku, više uspeha imaju nobili, tzv. „optimati“, a njihov predstavnik, Sula, uspostavlja diktaturu koja nije bila ista kao prethodne diktature, već je bila vremenski neograničena. Kasnije, prevagu dobija stranka „populara“, koju predstavljaju tri istaknuta političara (trijumviri): Pompej, Cezar i Kras. Između trijumvira izbija sukob, jer se vrhovna vlast teško deli, a kao pobednik izlazi Cezar, političar, vojskovođa i talentovan pisac (Stanojević, 2008:54). Optimati su predstavljali političku frakciju koja se oslanjala na moć tradicionalnih senatora i aristokratije, a bili su konzervativci. Zalagala su se za očuvanje postojećeg društvenog poretka, u kojem je senat imao ključnu ulogu. Jedan od njihovih ciljeva bio je održavanje privilegija aristokratskih porodica, kao i zaštita bogatih i uticajnih ljudi Starog Rima. Poznati političar i čuveni pisac, Ciceron, bio je jedan od najistaknutijih iz redova optimata. Protivnici optimata bili su populari. Sam naziv „populari“ potiče od latinske reči *populares*, što znači „narodni“. Optimati su bili frakcija aristokrata, bogatih i uticajnih ljudi, dok su populari predstavljali političku frakciju koja je bila više orijentisana na plebejske mase, niže društvene slojeve, tj. obične ljude. Ciljevi populara bili su mnoge reforme u korist plebejaca, a smatrali su da plebejci imaju prava na što veći uticaj u politici, posebno kroz instituciju plebejskih tribuna, koja je imala pravo da blokira zakone koje je senat želeo da usvoji. Populari su nastojali da prošire građanska prava i bili su protiv aristokratskih privilegija. Julije Cezar, vođa populara, sproveo je niz reformi koje su koristile nižim slojevima, uključujući povećanje broja građana u senatu i uvođenje ekonomskih i vojnih reformi.

Iako je važno navesti da je Rimska republika imala dve političke opcije, sukobi između populara i optimata doveli su do slabljenja institucija u Rimskoj republici, čime je omogućeno da pojedinac, Cezar, stekne apsolutnu moć. U početku je bio diktator, a kasnije car. U Rimskoj republici dolazi do političkog haosa i građanskih ratova, što dovodi do njenog kraja i nastanka Rimskog carstva pod vođstvom Oktavijana Avgusta 27. godine p.n.e.

ZAKLJUČAK

Rimska republika bila je jedna veoma dobro i kvalitetno organizovana država tog doba. U njoj je nastala prva kodifikacija, Zakonik XII tablica. Zakonik XII tablica je pre svega instrument, pravni spomenik pravne istorije koji se bazira na zahtevu za poštovanjem pravne države, ustavnopravnog karaktera, ali je istovremeno i privatnopravni spomenik, jer je veći broj tablica, u odnosu na one početne, bio privatnopravnog karaktera. Pored Zakonika XII tablica, ono što je ključno za ustavnost Rimske republike jeste ograničavanje vlasti, što je zapravo jedno od ključnih načela modernih ustava. Vlast je u Rimskoj republici bila ograničena kroz složen sistem političkih institucija, podele vlasti, kratkih mandata, prava na veto, kao i putem mehanizama odgovornosti i sudskog nadzora. Takođe, u ovom periodu rimske države, odnosno u tzv. kasnoj republici, nastale su i dve političke grupacije: optimati i populari. To su bile grupe političkih istomišljenika koje su se organizovale da bi vršile uticaj na državu i obezbedile pobedu svojih ideja u vezi sa nekim pitanjem državnog uređenja i organizacijom države. Iako Stari Rim nije poznavao političke partije u današnjem smislu te reči, slobodno možemo reći da su optimati i populari zapravo prethodnice političkih stranaka.

Na osnovu svega do sada navedenog, možemo zaključiti da je rimska država, posebno period republike, kolevka mnogih ustavnih principa koji će kasnije oblikovati moderne ustavne sisteme. Rim nije imao ustav u današnjem smislu te reči, ali su mnogi nepisani kodeksi, kao i brojne političke i pravne odredbe i principi koji su se razvili u republici, poput podele vlasti, ograničenja trajanja mandata, zakonodavnog okvira (Zakonik XII tablica), vladavine prava i drugih, postavili temelje za dalji razvoj ustavnosti u svetu. Dalje, instituti i principi razvijeni u Rimskoj republici imali su trajan uticaj na kasnija pravna i politička uređenja. Na primer, koncept podele vlasti i ograničenja mandata postao je osnovni princip u mnogim modernim demokratijama. Institucije kao što su pravo veta i kolegijalnost funkcija i danas su ključni mehanizmi za balansiranje moći u savremenim državama. Takođe, ideja o sudskom nadzoru i odgovornosti nosilaca vlasti jasno je nasleđe rimske tradicije, koje se reflektuje u današnjim ustavnim i pravnim sistemima. Na kraju, rimska pravna misao i praksa imale su značajan uticaj na razvoj evropskog pravnog sistema, posebno u oblasti privatnog prava, gde su rimski pravni instituti ostavili duboke i trajne tragove. Zakonik XII tablica, kao prvi pisani pravni akt, postao je osnova za kasnije pravne kodifikacije i predstavljao je važan izvor inspiracije za uspostavljanje pravnih sistema koji se zasnivaju na principima pravne sigurnosti i jednakosti pred zakonom.

Sve to potvrđuje da Rimska republika nije samo istorijska etapa već i trajni izvor ustavnih i pravnih principa, čija je vrednost prepoznata i iskorišćena kroz vekove u razvoju modernih država.

LITERATURA

1. Bettini, M. (2011), *The Ears of Hermes: Communication, Images, and Identity in the Classical World*, The Ohio State University Press.
2. Ditlev, T. (1997), *Roman law and European legal history*, Denmark.
3. Hakić E., Međedović E., Manojlović D., Bulić F. (2024), Sistem bezbednosti: karakter i vrednost znanja u njegovim proizvodima, studije Republika Srbija, Univerzitetska misao, 23, 37-54.
4. Marković R., (2008), *Ustavno pravo i političke institucije*, Beograd.
5. Milosavljević Ž.M., (1899), *Rimsko privatno pravo, knjiga I*, Beograd.
6. P. R. Coleman-Norton, (1950), *Cicero's Contribution to the Text of the Twelve Tables*, The Johns Hopkins University Press.
7. Spitzer, Robert J. (2000). *The presidential veto: touchstone of the American presidency*.
8. Stanojević. O. (2008), *Rimsko pravo*, Beograd.

INTERNET LINKOVI

1. <https://worldhistoryedu.com/significance-of-the-mos-maiorum-in-roman-culture/>

SUMMARY

The paper investigates whether the Roman Republic can be considered to have possessed a form of constitutionalism, despite lacking a written constitution in the modern sense. It argues that the Republic's political system rested on a complex combination of laws, customs, and institutions that effectively limited power and maintained institutional balance. The Law of the Twelve Tables is examined as a foundational legal document with possible constitutional significance, while mechanisms such as the collegiality of magistracies, term limits, and the tribunate's veto are analyzed as safeguards against the concentration of authority. The study also considers the *mos maiorum* – the unwritten code of ancestral tradition – as a key source of constitutional authority and explores how the ideological conflict between the *optimates* and *populares* shaped Roman political thought. Ultimately, the paper concludes that the Roman Republic embodied essential principles of constitutionalism, influencing later European legal and political traditions despite the absence of a formal constitution.

SPISAK RECENZENATA ČASOPISA PRAVNE TEME LIST OF RECONCILIANTS OF THE JOURNAL LEGAL TOPICS

1. Prof. dr Hana Korać, Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku, Bosnia i Hrečgovina;
2. Prof. dr Zoran Filipovski, Prani fakultet, Međunarodni Vizion Univerzitet, Gostivar, North Macedonia;
3. Prof. dr Qashif Bakiu, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu, North Macedonia;
4. Prof. dr Aleksandar R. Ivanović, Pravni fakultet u Lukavici, PIM Univerzitet, Bosnia i Hrečgovina;
5. Prof. dr Eldar Šaljić, Koledž za bezbednost i globalne studije, Američki univerzitet u Emiratima, United Arab Emirats;
6. Doc. dr Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu North Macedonia;
7. Prof. dr Ljiljana Dapčević Marković, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, Serbia;
8. Prof. dr Dragan Manojlović, Fakultet za pravne i poslovne studije, UNION Univerzitet u Beogradu, Serbia;
9. Prof. dr Maida Bećirović Alić, Departman za pravne nauke, Univerzitet u Novom Pazaru;
10. Prof. dr Nedžad Korajlić, Univerzitet u Travniku, Bosnia i Hrečgovina;
11. Prof. dr Naser Etemi, Fakultet za detective i bezbednost, FON Univerzitet u Skoplju North Macedonia;
12. Doc. dr Jasmina Nikšić, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, Serbia;
13. Doc. dr Drinóczi Tímea, Pravni fakultet, Univerziteta u Pečuju, Hungary;
14. Doc. dr Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju;
15. Prof. dr Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte, Hungary;
16. Prof. dr Abdul mecid Nuredin, Prani fakultet, Međunarodni Vizion Univerzitet, Gostivar, North Macedonia;
17. Prof. dr Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte, Hungary;
18. Prof. dr Muamer Nicević, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, Serbia;
19. Prof. dr Suad Bećirović, Departman za ekonomske nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
20. Prof. dr Enver Međedović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, Serbia.

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

NAZIV RADA

[Times New Roman 13 point, bold, centred, upper case]

Ime Autora [Times New Roman, 10 point, bold, centred and Upper and lower case]

Institucija u kojoj je autor zaposlen [10 point, normal, centred and upper and lower case]

Grad, Zemlja [10 point, normal, centred and upper and lower case]

E-mail [10 point, italic, centred and upper and lower case]

Apstrakt

[Times New Roman 10-point, justified]

Apstrakt treba biti od 100 do 200 riječi.

Ključne riječi: [Times New Roman, 10-point, bold, alignment left]

NASLOVI [Times New Roman, 12- point, bold, upper case and justified]

Rad treba biti u formatu B5 (17,6 x 25.1cm). Margine: top – 2.5 cm; bottom – 2.5 cm; left – 2.5 cm; right – 2.5 cm. Tekst treba biti jediničnog proreda u jednoj koloni pisan fontom Times New Roman veličine 11-point. Rad treba biti obima od 7 do 14 stranica.

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 11-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

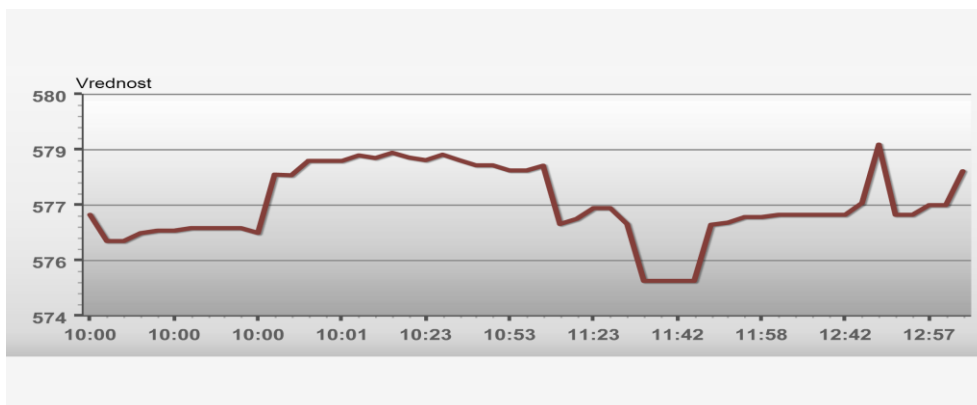
SLIKE I TABELE

Slike, tabele i grafici trebaju biti formatirani prema sljedećim uputstvima:

- Sve tabele i slike treba numerisati arapskim brojevima;
- Tabele i slike treba uvijek navoditi u tekstu numeričkim redoslijedom (tabele i slike zasebno numerisati).
- Broj tabele ili slike treba staviti u Bold, lijevo poravnanje, font „Times New Roman“ veličine 10. (Na primjer: Tabela #, Slika #)
- Za svaku tabelu i sliku navedite naslov koji objašnjava sadržaj.
- Naslove treba staviti u *Italic*, lijevo poravnanje, font „Times New Roman“ veličine 10, gdje se naslov piše VELIKIM SLOVIMA.
- Ispod tabele/slike treba staviti *Izvor* ili *Napomena* (Times New Roman, 10), gdje će staviti izvor tabele/slike uz eventualna dodatna objašnjenja.

Slika 1

BELEX 15

Izvor: <https://www.belex.rs/>

Tabela 1

VRIJEDNOSTI PSEUDOKORELACIJSKIH KOEFICIJENATA DETERMINACIJE U IZOLOVANOM MODELU PREDIKCIJE PERCEPCIJE KVALITETA NOGOMETA

Model	-2 Log likelihood	Coxov & Snellov R^2	Nagelkerkeov R^2
1	37,039	0,071	0,129

Izvor: Redžepagić, B., Plojović, Š., & Ujkanović, E. (2013). Mogućnosti tranzicijskog potencijala BH sporta kao i njegovog uspješnijeg povezivanja sa ukupnom bosanskohercegovačkom turističkom ponudom. *Ekonomski izazovi*, 2(4), 15-36. <https://doi.org/10.5937/EkoIzavov1304015R>

CITIRANJE IZVORA

Citiranje izvora u tekstu je obavezno. Citati u tekstu trebaju biti obilježeni u APA stilu.

Molimo Vas ne koristite fusnote ili endnote za citiranje izvora.

1. Citiranje u tekstu

a) Direktni citat

- Citirani materijal treba reproducirati od riječi do riječi.
- Uvijek navedite prezime autora, godinu izdanja i broj(ove) stranice.
- Ako citirate izvor bez brojeva stranica, citirajte broj pasusa (Primjer: paragraf 4) ili druge informacije za identifikaciju (Primjer: Slajd 7, Tabela 2, odjeljak Rezultati).
- Svoje podatke možete citirati kao dio rečenice (narativni citat) ili na kraju u zagradi (citat u zagradi).
- Ako imate dva ili više autora, koristite riječ 'i' za narativne citate; a '&' za citate u zgradama.

- Ako imate tri ili više autora, koristite 'et al.' iza prezimena prvog autora naznačeno ima dodatnih autora.
- Ako citirate izvore sa ugrađenim citatima, uključite ih u citat, ali ne morate citirati ugrađene citate na vašoj referentnoj stranici (samo izvor koji citirate).
- Ako citirate materijal sa navodnicima, koristite dvostruke navodnike da biste označili citat i promijenite navodnike u navodnicima u jedan navodnik.

Primjer za narativni citat

Generalni citatni stil je:

Autor (godina) "citat" (str. #).

- Jedan autor: Meta (2015) kaže da “svaki od ovih izvora finansiranja ima svoje posebne karakteristike, svoje prednosti i nedostatke koje treba uvažavati pri njihovom alternativnom izboru.” (str. 19)
- Dva autora: Kalač i Jokić (2017) ističu da “izvestan broj najuspješnijih preduzetnika deo ostvarenih novčanih viškova koristi i za razne humanitarne i društveno korisne namene...” (str. 73).
- Tri ili više autora: Plojović et al. (2022) tvrdi: “Resursi (ljudski, materijalni, finansijski) su potrebni za ostvarenje cilja. Npr. ako govorimo o softveru, pa kažemo ljudski resursi, oni su veoma povezani sa kompleksnošću projekta.” (str. 3)

Primjer za citat u zagradama

Generalni citatni stil je:

"Citat" (Autor, godina, str. #)

- Jedan autor: “Svaki od ovih izvora finansiranja ima svoje posebne karakteristike, svoje prednosti i nedostatke koje treba uvažavati pri njihovom alternativnom izboru.” (Meta, 2015, str. 19)
- Dva autora: “Izvestan broj najuspješnijih preduzetnika deo ostvarenih novčanih viškova koristi i za razne humanitarne i društveno korisne namene...” (Kalač & Jokić, 2017, str. 73).
- Tri ili više autora: “Resursi (ljudski, materijalni, finansijski) su potrebni za ostvarenje cilja. Npr. ako govorimo o softveru, pa kažemo ljudski resursi, oni su veoma povezani sa kompleksnošću projekta.” (Plojović et al., 2022, str. 3).

b) Parafraziranje i rezimiranje

- Parafraziranje je kada odlomak ili ideju iz drugog djela unesete u svoje riječi.
- Parafrazirani odlomak je općenito kraći i sažetiji od originala.
- Svoje podatke možete citirati kao dio rečenice (narativni citat) ili na kraju u zagradama (citat u zagradi).

- Sažimanje je vrlo slično parafraziranju po tome što uključuje i prenošenje tuđih ideja u svoje riječi kako biste sažimali materijal.
- Sažetak uključuje samo glavne tačke i/ili ideje u dužem odlomku ili cijelom djelu.
- Ako imate dva ili više autora, koristite riječ 'i' za narativne citate i ampersand '&' za citate u zagradama.
- Ako imate tri ili više autora, koristite 'et al.' iza prezimena prvog autora naznačeno ima dodatnih autora.
- Uključujete samo autora/godinu iz članka koji sažimate. Ne morate uključiti brojeve stranica ili identifikaciju odjeljka.
- Ako citirate više radova u zagradama, stavite citate abecednim redom odvojenim tačkom i zarezom.

Primjer za narativno parafraziranje

Generalni citatni stil je:

Autor (godina) rezime.

- Jedan autor: Meta (2015) ističe da investiranje samo ima ekonomskog smisla, ako se na osnovu njega mogu ostvariti efekti.
- Dva autora: Kalač i Jokić (2017) navode da se problem ne pojavljuje ukoliko je period lizinga identičan ili približno identičan ekonomskom i tehnološkom veku trajanja predmeta iznajmljivanja.
- Tri ili više autora: Plojović et al. (2022) ističe da je komunikacija način prenošenja ideja od jednog subjekta do drugog.

Primjer za parafraziranje u zagradama

Generalni citatni stil je:

Rezime (Autor, godina)

- Jedan autor: Investiranje samo ima ekonomskog smisla, ako se na osnovu njega mogu ostvariti efekti (Meta, 2015).
- Dva autora: Problem se ne pojavljuje ukoliko je period lizinga identičan ili približno identičan ekonomskom i tehnološkom veku trajanja predmeta iznajmljivanja (Kalač & Jokić, 2017).
- Tri ili više autora: Komunikacija je način prenošenja ideja od jednog subjekta do drugog. (Plojović et al., 2022).

2. Citiranje u literaturi

Numerisana lista izvora i literature (formatirana fontom Times New Roman, veličine 10-point, normal, justified, upper and lower case) treba biti data na kraju rada na sljedeći način:

a) Knjiga (monografija)

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). *Naslov knjige* (izdanje). Izdavač.

- Jedan autor: Saračević, M. (2012). *Alati za interaktivnu nastavu matematike i e-učenje : praktikum za nastavnike i profesore matematike, informatike, tehničkog i informatičkog obrazovanja, fizike, hemije i profesore razredne nastave*. Univerzitet u Novom Pazaru.
- Više autora: Plojović, Š., Bušatlić, S., & Bećirović, S. (2022). *Upravljanje projektima: (sa primjerima iz IT industrije)*. Univerzitet u Novom Pazaru.
- Prevod djela: Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Clio.

b) Poglavlje u knjizi (monografiji)

- Jedan urednik: Lamotte, J., & Smith, K. (2019). Play therapy. U: V. Carrion (ured.), *Assessing and treating youth exposed to traumatic stress* (pp. 129-140). American Psychiatric Association.
- Više urednika: Islahi, A. A. (1996). Ekonomska misao Ibn al-Qayyima. U: Sadeq, A. M. & Ghazali, A. (ured.) *Pregled islamske ekonomske misli* (str. 300-321). El Kalem.

c) Naučni rad (članak) u časopisu

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). Naslov rada. *Naslov časopisa, godina* (broj izdanja), stranice. DOI.

- Jedan autor: Bećirović, S. (2014). Švedska J.A.K. Banka - primjer alternativnom pristupu u bankarstvu. *Ekonomski izazovi*, 3(6), 71-91. <https://doi.org/10.5937/EkoIzavov1406071B>
- Više autora: Džemić, K., Bihorac, A., & Fehratović, J. (2022). Totalitarni društveni sistem i misleći čovjek u savremenoj bosanskohercegovačkoj i srpskoj romanesknoj prozi. *Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost*, Novi Pazar, 21, 66-78. <https://doi.org/10.5937/univmis2221066D>

d) Saopštenje u zborniku sa naučne konferencije

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (godina). Naslov rada. U: *Naslov konferencije* (stranice). Izdavač. DOI

- Jedan autor: Cvetković, V. N. (2002). Institucije, država, identitet. U: *(Re)konstrukcija institucija: godinu dana tranzicije u Srbiji* (str. 27-42). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Više autora: Jovetić, S. i Janković, N. (2011). Značaj naučno-tehnološkog razvoja za društveno-ekonomski razvoj zemlje: statističko-ekonometrijski

model. U: *Tehnologija, kultura i razvoj: tematski zbornik radova XVIII naučnog skupa međunarodnog značaja "Tehnologija, kultura i razvoj"* (str. 142-151). Udruženje "Tehnologija i društvo".

e) Tekst preuzet sa internet

Opšti format je sljedeći:

Prezime autora, Inicijali imena. (Datum objavljivanja). *Naslov rada*. Ime internet stranice. Internet adresa.

- Internet stranica sa autorom: Modestino, A. S. (26.07.2021.). *Diversifying the Dismal Science*. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/tackling-gender-and-racial-discrimination-within-economics-by-alicia-sasser-modestino-2021-07>
- Internet stranica ustanove: World Health Organization. (24.04.2019.) *To grow up healthy, children need to sit less and play more*. <https://www.who.int/news-room/detail/24-04-2019-to-grow-up-healthy-children-need-to-sit-less-and-play-more>
- Internet stranica sa datumom preuzimanja: Wikipedia (2024). *Naučni časopis*. Preuzeto 14.02.2024. sa https://sr.wikipedia.org/wiki/Nau%C4%8Dni_%C4%8Dasopis

Napomen: Datum preuzimanja generalno nije neophodan, osim kada se radi o enciklopedijskom unosu, gdje se sadržaj stranice može mijenjati.

BROJEVI STRANICA I ZAGLAVLJA

Molimo Vas nemojte koristiti brojeve stranica ili zaglavlja.

RESUME

Na kraju teksta neophodno je dati rezime članka na engleskom jeziku u dužini do jedne stranice, ukoliko rad nije na engleskom jeziku.

Radovi se predaju putem platforme na sajtu univerziteta:

<https://publikacije.uninp.edu.rs/index.php/pt> registracijom na platformu OJS i postavljanje radova prema uputstvu za autore.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34

PRAVNE teme : časopis Departmana za pravne
nauke Univerziteta u Novom Pazaru / glavni i
odgovorni urednik Ergin Hakić. - God. 1, br. 1 (2013)- . -
Novi Pazar : Univerzitet u Novom Pazaru, 2013-
(Kraljevo : GrafiColor). - 25 cm

Godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu:
Pravne teme (Novi Pazar. Online) = ISSN 2560-4813
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812